

Т. ХСV.

Р. 1910, кн. III.

Рік XIX.

25

ЗАШИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬЛОЛІОПІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

В. ХСV.

1910, III В.

XIX Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

—•••— Зв'язано 28/VI с. с. 1910. —•••—

ЗАПИСКИ

УКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

СВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛІОЛІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE

DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

BEDIGERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. XCV.

1910, III B.

XIX Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під надом К. Беднарського.

—•— Зав'язано 28/VІ с. с. 1910. —•—

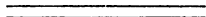
Зміст ХCV тому.

1. Зміст тому	с.	3—4
2. Візантійська церковна пісня і Слово о полку Ігореві, подав Володимир Бирчак (довіченне слідує)	с.	5—29
3. Студії над українськими народніми піснями, подає Іван Франко, ХХХІ	с.	30—53
4. Справа поділу Галичини в рр. 1846—1850, написав Іван Кривецький, VII—VIII	с.	54—82
5. Студії над галицько-українськими граматиками ХІХ в., написав Михайло Возняк (довіченне)	с.	83—106
6. Відносини Вартоломея Копітара до галицько-українського письменства, подав Михайло Тершаковець (довіченне)	с.	107—154
7. Miscellanea: З недавнього минулого, подав Кость Широцький	с.	155—169
8. Наукова хроніка: Останній том »Актив гродських і земських«, подав О. Назаріів	с.	170—190
9. Бібліографія: преісторія, археологія, історія штуки, історія політична і культурна, література, етнографія, жите суспільне і культурне (реєстр ширших обговорень див. с. 242)	с.	191—243
10. Оголошення	с.	244

Inhalt des ХCV Bandes.

1. Inhalt des Bandes	S.	3—4
2. Das byzantinische Kirchenlied u. das Lied vom Heereszuge Ihors, von Vladimir Byrčak (Schluss folgt)	S.	5—29

3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko, XXXI S. 30—53
4. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846—1850, von Ivan Krevečkyj, VII—VIII S. 54—82
5. Studien über die galizisch-ukrainischen Grammatiken des XIX Jahrh., von Michael Voznjak (Schluss) S. 83—106
6. Bartholomäus Kopitar's Beziehungen zur galizisch-ukrainischen Literatur, von Michael Teršakoveč (Schluss) S. 107—154
7. Miscellanea: Aus jüngster Vergangenheit, von Kost' Šyročkyj S. 155—169
8. Wissenschaftliche Chronik: Der letzte Band der „Akta grodzkie i ziemskie“, von Al. Nazarijiv S. 170—190
9. Bibliographie: Vorgeschichte, Archäologie, Kunstgeschichte, politische und Kulturgeschichte, Literatur, Ethnographie, soziales und kulturelles Leben (Verzeichnis grösserer Besprechungen s. S. 242) . . . S. 191—243
10. Annoncen S. 244

Візантійська церковна пісня і Слово о полку Ігореві.

Подав Володимир Бирчак.

Ті самі обставини, які вплинули, що староруська прозова література розвинула ся під впливом візантійської, вплинули також, що і староруська дружинна поезія, а особливо Слово о полку Ігореві, розвинуло ся під впливом візантійської церковної пісні.

Вплив візант. літератури на Слово о п. І. підніс перший Всев. Т. Мілер в праці „Взглядъ на Слово о Полку Игоревѣ“¹⁾. Висказував він думку, що автором Слова був образований чоловік, очитаний в візантійській і південно-славянській літературі, особливо в повістях і поемах. В доказ послідної думки розбирав Мілер подрібно візантійський роман з X в. про Девгенія Акріту і проводив анальоію між Словом о п. І. і візантійською поемою.

Погляд Мілера не вдержав ся, головно ізза того, що був опертий на слабких основах. По Мілері — о скільки мені відомо — ніхто не вказував на анальоію між Словом о полку Ігоря і візантійськими піснями. Причиною сього була та обставина, що візантійські пісні у нас мало відомі. Збірник візант. пісень Пітра вийшов в Парижи в 1876 р. і мало доступний, обясненя ритміки візант. пісень друквані в записках німецьких академій наук — також мало доступні, до того щойно недавно означено форму візантійських пісень. Отсе й було причиною істнованя давного погляду, що вся староруська література розвинула ся під впливом візантійської — крім Слова о полку Ігореві. Слово о п. І. мало бути народне, а коли не можна було

¹⁾ Праця мені недоступна, хід думок подаю за П. В. Владимірова: Древняя русская литература киевскаго періода. Київ 1900, ст. 292—293.

розяснити його форми і ритміки, толковано, що Слово дійшло до нас повне пізніших дописок і зіпсоване.

Слово о полку Ігореві в дійсности пересякле візантійським впливом¹⁾ — так само як твори Іларіона, Кирила еп. Турівського і інших. Вплив візант. церковної пісні (гимнів) відбив ся на Слові:

- 1) в уживаню реторичного риму,
- 2) в укладі Слова о полку Ігореві,
- 3) а мабуть також в ритміці Слова.

I. Реторичний рим.

Одною із найхарактеристичніших прикмет візантійської церковної пісні се питомий їй рим. Вправді виступає рим і в нинішній та середновічній латинській поезії, але між нинішнім і латинським середновічним римом з одного боку, а візантійським з другого заходить велика засаднича різниця. В нинішній і середновічній латинській поезії вяже рим звикло два останні склади паралельних рядків, в візантійській поезії вязав він не тільки кінцеві склади, а цілі реченя. Пр. в віршів Романоса:

<i>τὸν</i>	<i>ἐχθρὸν</i>	<i>τῆς</i>	<i>ἐδσπλαγχνιάς</i>	<i>σου</i> ²⁾
<i>καὶ</i>	<i>γυμνὸν</i>	<i>τῆς</i>	<i>ἐδλογίας</i>	<i>σου</i>
<i>ἕψυσας</i>	<i>τὸν</i>	<i>πτωχὸν</i>	<i>χαρίσασιν,</i>	
<i>ἠῶξησας</i>	<i>τὸν</i>	<i>οἰκτρὸν</i>	<i>δωρήσασιν,</i>	
<i>ἐπλούτισας</i>	<i>καὶ</i>	<i>ἐμακάρισας</i> і т. д.		

Або:

<i>χαίροις</i>	<i>ὦ</i>	<i>παιδὸς</i>	<i>παγά,</i> ³⁾
<i>χαίροις</i>	<i>ὦ</i>	<i>πατρὸς</i>	<i>μορφά,</i>
<i>χαίροις</i>	<i>ὦ</i>	<i>παιδὸς</i>	<i>κρηπίς,</i>
<i>χαίροις</i>	<i>ὦ</i>	<i>παιδὸς</i>	<i>σφρηγίς,</i>
<i>χαίροις</i>	<i>ὦ</i>	<i>παιδὸς</i>	<i>κάρτος,</i>
<i>χαίροις</i>	<i>ὦ</i>	<i>πατρὸς</i>	<i>κάλλος,</i> ⁴⁾

¹⁾ В українській літер. вказав вже на сей вплив М. Грушевський (Іст. Укр. т. III, с. 494.

²⁾ Anfang u. Ursprung der lat. u. griech. rythmischen Dichtung v. Wilhelm Meyer, S. 356 — Abhandlungen der philosophisch-philol. Classe d. k. bayer. Akademie der Wissenschaften 17 B. II Abth. 1886.

³⁾ Jacobi: Zur Geschichte des griech. Kirchenliedes, S. 192 — Zeitschr. für Kirchengeschichte, herausgeg. v. Dr. Th. Brieger, V B. Gotha 1882.

⁴⁾ Інші приміри К. Krumbacher: Geschichte d. byzantinischen

Сей рим рижнить ся отже тим від нинішнього, що вяже цілі реченя (рядки). Коли нинішній стремить до піднесеня мельодійности вірша, то візантійський є більше реторичним середником, ізза чого й називають його реторичним римом.

Велика скількість таких римів в візант. гимнах вказує, що він не випадковий, а з наміром ужитий. Перші візант. автори — як Методій Мартир († 311 по Хр.) і Григорій Назіанський († 389) не знають ще його, у Сінесія (сірса 370 — сірса 413)¹⁾ виступає він уже часто, до повного розвою доходить сей рим в гимнах найбільшого візантійського поета Романоса, (6 або 8 вік по Хр.)²⁾, в акафістах Сертія (7 вік), в акафістах Аноніма і в пізніших авторів.

Візантійська церковна пісня мала вплив своїм змістом і формою на західно-європейську (латинську) і південно-славянську³⁾. Як в часах Юстиніяна впливав латинський світ, а особливо латинське уставодавство, на візантійський, так в 8 і 9 віці вплинула Візантія за західну Европу творами отців церкви і церковними гимнами. Приміром як наслідовано форму візантійських гимнів можуть послужити секвенци Ноткера (сірса 790), який наслідовав візант. реторичний рим.

	Tu	eius	amore	carnalem		
		in	navi	parentem	liquisti.	
Tu	leve	coniugis	pectus	respuisti	Messiam	secultus,
Ut	eius	pectoris	sacra	meruisses	fluenta	potare.
Tuque	in terra	positus	gloriam	conspexisti	filii dei	
Quae solum	in sanctis	in vita	creditur	contuenda	esse perenni.	
Te	Christus	in cruce	triumphans	matri suae	dedit custodem,	
ut	virgo	virginem	servares	atque curam	suppeditaires. ⁴⁾	

Реторичний рим візант. гимнів перейшов і до нашої цер-

Litteratur, II Auflage, München 1897, S. 700—701. — Безмежно много примірів з гимнів Романоса і інших авторів можна виписати із збірника: I. B. Pitra: *Analecta sacra Spicilegio solesmensi parata edidit...* Parisiis 1876.

¹⁾ Krumbacher: *Gesch. d. b. Litt.* S. 654.

²⁾ *ibidem* 664—665.

³⁾ Що до змісту. Пор. лат. „Dies irae, dies illa“ се майже дословний переклад гимну Романоса: „*Ὀταν ἐλθῆς ὁ θεός ἐπὶ γῆς μετὰ δόξης* і т. д.

(C. Deutschmann: *De poesis Graecorum rhythmicae usu et origine* p. 17 — Coblenz, Program d. kön. Gymn. 1889).

⁴⁾ Дальший текст: W. Meyer, *Auf. u. Urs.* S. 359.

ковної пісні¹⁾, а навіть і до проповідій, особливо тих проповідників, які взорували ся на візантійських. Проповіди писані прозою, а поодинокі партії се намірово ужиті візант. реторичні рими. От приміром у Іларіона в Слові о законі і благодати:

Къ живущимъ бо на земли челоуѣкомъ, въ плоть одѣявся,
[прийде,
къ сущимъ же въ адѣ, разпятіємъ и въ гробѣ положи-
[ніємъ, сииде:

да обон
и живи
и мертви

познають посѣщеніє своє
и Божіє похождение

А бо: И что успѣ законъ?
 что ли благодать?

Прежде законъ, потомъ благодати
прежде стѣнь, ти потомъ истина

Се не вірші — хоч в паралельних рядках додержане майже рівне число силляб. В першім примірі: 21:22, 4:4:4, 10:9, в другім: 6:5, 10:9. Се не вірші, але якраз ся обставина вказувала б нам, як великий вплив мав візант. ретор. рим на староруську літературу, коли відбив ся навіть в проповіди писаній прозою. Таких примірів у Іларіона много, як се кождий сам може переконати ся, ще більше їх у Кирила, еп. Турівського. Пр. зі Слова в нову неділю по Пасці:

Въ минушую бо недѣлю святыхъ Пасхы
оудивленіє бѣ небеси и оустрашеніє преисподнимъ,
обновленіє твари и избавленіє міру,
разрушеніє адово и поبرانіє смерти,

въскресеніє мертвымъ и погубленіє прелестныхъ власти діавола,
спасеніє же челоуѣческому роду Христовымъ въскресеніємъ,
обнищеніє ветхому закону и порабощеніє суботѣ,
обогащеніє Христовѣ церкви и въцареніє недѣли.

Більше майстерно збудоване місце зі Слова на „Възнесеніє Господне“. Христос каже:

¹⁾ От хочби взяти наші акафісти. Уважаємо їх прозою, в візант. літературі се поезії, які мають свою форму. Пор. W. Meyer: Auf. u. Urs. S. 342, де подана метрика акафісту „*Ἀγγελὸς ὀφραυδθεὺς*“ і Pitra: Analecta sarca: 263—272, де подана будова строф.

1) попрахъ	бо	я,	рече,	въ	ярости	моєй,
2) и иетливъ		я		въ	гнѣвъ	моимъ
3) и вся ризы моя		окрѣвахъ		побѣженіемъ,		
4) сндохъ и до		скровищъ		плѣнникъ	моихъ	
5) и вся избавихъ		крѣпостию		мышца	моєа...	

Тут 1 = 2, 3, 4 і 5 рівні знов між собою, 5-ий початком рівний 3-ому, а кінцем 4-ому.

Се вибрано в проповідій Кирила, еп. Турівського навіть не найбільше характеристичні приміри, а які попали під руку. Іменикови в однім рядку відповідає іменик в другім, прикметникови відповідає прикметник і т. д., а навіть відповідні рядки мають в приближеню рівне число силляб. Уся та правильність вказує нам наглядно, що ті реторичні рими не випадкові а старанно уложені.

Та найбільше реторичних римів в Слові о полку Ігореві ¹⁾. І тут вони не випадкові, а ужиті свідомо, прийшли до нас ні відки инде, а тільки з Візантії, бо жадна инша тодішня література не знала їх, у латинській церковній пісні виступають тільки у Поткера і то під впливом пісень Романоса.

На реторичний рим в Слові звертано вже нераз увагу, але виходжено з мильного założеня — ставлено його на рівні з нинішнім римом. Покликувано ся на приміри як:

	который	дотечаше,
	та предѣ	пѣсь пояше....
або:	Что	ми шумить,
	Что	ми зветвь....
або:	людемъ	судяше,
	княземъ	грады рядяше....

і уважано, що місцями Слово писане нинішнім римом. Але тут тільки випадково реторичний рим 12 віку став римом 20 віку. Що так воно дійсно є, вказує нам та обставина, що много є в Слові реторичних римів, яких кінці не римують ся в нинішнім значіню, а римують ся початки. Пр.:

стоиши	на	борони,
прыщеси	на	вои стрѣлами,
гремлеши	о	шеломы мечи харалуужными.

¹⁾ На деякі аналогії (Dat. abs.) між Словом і проповідями Кирила еп. Тур. вказує „як не категорично, то хоча гіпотетично“ Т. Сушицький: До питання про літерат. школу XII в. Зап. Укр. Наук. Тов. в Києві, кн. IV. Пор. також М. Грушевський — цитов. місце.

або: Уже	снесєся	хула	на	хвалу,
уже	трєсну	нужда	на	волю,
уже	врѣжєса	днєвь	на	землю.

Рими, як останній, вказують нам досить ясно, що тут не ходило авторови о кінцевий рим — а о ціле речєне, що загалом маємо перед собою візантійський реторичний рим — такий самий як в візантійських гимнах, проповідях Іларіона, Кирила еп. Турівського, уривку галицько-волинської літописи під 1201 р. і в інших.

З малою пересадою можемо сказати, що одна третя часть Слова — се реторичні рими. Виступають вони тут в ріжній формі. Або 2—3 рядки збудовані до себе так паралельно, що іменикови в однім рядку відповідає іменик в другім, дієсловови в однім дієслово в другім і т. д. Се перли реторичного риму, такі самі як приміром з акафісту „*Ἀγγελοι οὐρανῶθεν*“: ¹⁾

<i>χαῖρε</i>	<i>χαρᾶς</i>	<i>τῶν</i>	<i>ἀνθρώπων</i>	<i>βρωσῖς,</i>
<i>χαῖρε</i>	<i>ἀρᾶς</i>	<i>τῶν</i>	<i>προούρων</i>	<i>λύσις,</i>
<i>χαῖρε</i>	<i>ἀοράτου</i>	<i>πατρὸς</i>	<i>νύμφη</i>	<i>ἄφθορε,</i>
<i>χαῖρε</i>	<i>συνανάρχου</i>	<i>υἱοῦ</i>	<i>μητρὸς</i>	<i>ἀνανδρε.</i>

У Слові крім наведених висше „Уже снесєся хула“ така перла:

Комони	ржуть	за Сулою;	звенить	слава	въ Киевѣ;
трубы	трублять	въ Новѣградѣ;	стоять	стязи	въ Путивлѣ.

Або:	подѣ	трубами	повити,
	подѣ	шеломы	възлєлѣяни,
	конецѣ	копія	въскрѣмлєни,
	пути	имѣ	вѣдоми,
	яругы	имѣ	знаєми,
	луци	у нихѣ	напряжєни,
	тули	отворєни,	
	сабли	изѣострєни...	

Або:	заря	свѣтъ	запала
	мѣгла	поля	покрыла
	щєкотѣ	славій	успе
	говорѣ	галич	убуди...

¹⁾ Висше цитовано жєредо.

Іще сплешете не одну сторону, виписуючи їх! То знов виступають візант. риторичні рими, які в'яжуть тільки левні частини реченя. Пр. кінці:

Съ заранія въ пяткъ — потопташа погонья плъкы
 [Половецкыя;
 и рассушясь стрѣлами по полю — помчаша красныя дѣвки
 [Половецкыя;

Або початки:

быти грому великому
 итти дождю стрѣлами съ Дону великаго;

Часом цілі строфи в Слові се риторичні рими, порівнай строфу про Обиду та Карну і Жлю, або строфу „Тогда Игорь въврѣ на свѣтлое сонце“ та „Спала Князю умь похоти“, або плач Ярославни.

Часом розкинені вони, перегороджені одним або й більше віршами. Пр.:

Пѣти было пѣсь Игореві, того Олга внуку,
 чили въспѣти было вѣщей Бояне, Велесовь внуче,

А між ними два вірші:

Не буря соколы занесе чрезъ поля широкая;
 Галици стады бѣжать къ дону великому.¹⁾

(Спеціально та остання категорія риторичних римів робила вражінє, що ті вірші були колись разом, тільки перепищики їх розсунули, втручуючи свої уваги — отже треба ті вірші знов зісунути...)

Як бачимо, способи уживаня риторичного риму ріжні, се вказувало б нам, що риторичний рим був в староруській літературі добре розвинений — отже давний. А обставина, що знаходимо його в староруській проповіді, в акафістах і в Слові вказувала б нам, що Слово так само як проповідь і церковна

¹⁾ Такі переділені ретор. рими часті і в візант. пісні. Пр. з дітирамбів в честь Теофана († 817?)

Θείῳ φωτὶ λαμπροῦμενος,

Ἀπορρήτῳ φωτὶ παριστάμενος — переділені 4 віршами. Або:

καὶ ὅσα πάσης περιστάσεως

καὶ αἰώνιον καταρτίσεως

переділені 1 віршами (K. Krumbacher: Ein Dithyrambus auf d. Chronisten Theophanes — Sitzungsber. der philosoph.-philol. Classe d. k. b. Akademie d. Wiss. zu München 1896, S. 620—621.

пісня розвинуло ся під впливом візантійської літератури, спеціально візантійських гимнів, на що крім риму вказує нам ще уклад, будова строф і пісень та ритміка Слова о полку Ігореві.

II. Будова строф і пісень в Слові о полку Ігореві.

Другою схожістю між візантійськими гимнами і Словом є їх будова.

В візантійській церковній пісні — як загалом в кожній пісні, яку співаємо, панує строга гармонія між змістом а формою. Кінець стрічки сходиться усе з кінцем речення-думки, два-три або й більше таких стрічок вяжуться тісніше в одну групу, яка становить більшу цілість, дві-три такі групи творять строфу, дві-три або й більше строф творить одну пісню. Будова ся впливає із тої обставини, що візантійську пісню співано, а кожда мелодія потребує павз — менших або більших — а з павзами в мелодії мусить поет лучити і павзи в змісті: з кінцем стрічки ідуть коротші павзи, з кінцем груп довші, по строфках і піснях перерви¹⁾.

Коли приглянемо ся подрібно формі візантійських гимнів, то побачимо, що опирається вона:

- 1) на численю силляб,
- 2) кінцевім акценті²⁾.

Групи будовано по схемі а b а. Перший рядок мав приміром 15 силляб, другий 21, третій знов 15 — так повставала група. Схему а:b:a змінювано (а:a:b, b:a:b, а:b:b...) або розширювано b:a:b:c:a, або а:b:a:c, а:b:c:b:a, а:b:c:a:b і т. д. Дві-три такі групи творили одну строфу, а строфи творили пісні. Приміром на схему: а:a:b:b:b най буде:

<i>τὸν</i>	<i>ἐχθρὸν</i>	<i>τῆς</i>	<i>ἐσπλαχνίας</i>	<i>σου</i> (9)
<i>καὶ</i>	<i>γυμνόν</i>	<i>τῆς</i>	<i>ἐδλογίας</i>	<i>σου</i> , (9)
<i>ὑψώσας</i>	<i>τὸν</i>	<i>πτωχὸν</i>	<i>χαρίσασιν</i> , (10)	
<i>ἠῶξῆσας</i>	<i>τὸν</i>	<i>οἰκτρὸν</i>	<i>δωρήσασιν</i> , (10)	
<i>ἐπλούτισας</i>	<i>καὶ</i>	<i>ἐμακάρισας</i> . (10) ³⁾		

Коли почислимо силляби, дістаємо: 9:9:10:10:10. Іншу схему маємо от приміром в гимні Романоса:

¹⁾ W. Meyer: Auf. u. Urspr. 332.

²⁾ Krumbacher: Gesch. d. b. Litt. S. 648—650 i 694—695.

³⁾ W. Meyer: Auf. u. Urspr. S. 356.

Ἡ παρθένος σήμερον τὸν ὑπερούσιον τίκτει, (15)
Καὶ ἡ γῆ τὸ σπῆλαιον τῷ ἀπροσίτῳ προσάγει. (15)
Ἄγγελοι μετὰ ποιμένων δοξολογοῦσιν, (13)
Μάγοι δὲ μετὰ ἀστέρως ὁδοιποροῦσιν, (13)
Δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγεννήθη παιδίον νέον, ὁ πρὸ αἰώνων Θεός. (20)¹⁾

Тут маємо: 15:15:13:13:20, отже: a:a:b:b:c. В цих примірах є точно додержане число силляб, але то не всюди так, часто між паралельними рядками заходить ріжниця в числі силляб. Пр.:

Σοὶ πρόπει αἶνος·
σοὶ πρόπει ὕμνος·
σοὶ δόξα πρόπει τῷ Πατρὶ·
καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι·
εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.²⁾

Маємо тут: 5:5:8:12:11 (a:b:c:d:d), між d:d ріжниця о 1 силлябу. Або:

- 1) *Τὸν ὑπὲρ κόσμον τὴν ξωήν;*
τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θέντα·
- 2) *Χριστὸν τὸν βασιλέα,*
ποθῶν ὁ στρατιώτης,
σπεύδει θανεῖν ὑπὲρ αὐτοῦ.
- 3) *Ζῆλον μέγαν θεῖον*
ἐν καρδίᾳ ἐσχηκώς,
αὐτὸς αὐτὸν προσήγαγε...

Тут дрібні рядки лучать ся в довгі, яких схема є 15:22:21 (a:b:b)³⁾. Або:

Ἀφήσωμεν πάντα λογισμὸν πολυμέριμον,
καὶ προσκολληθῶμεν τῷ ἐν σταυρῷ.
Ἄγωμεν πάντες, εἰ δοκεῖ, ἅμα τῷ Πέτρῳ...

Схема 14:10:13 (a:b:a). Або:

...καὶ καθυπέταξας πάθη τὰ τοῦ σώματος
ἄγῳσί σου καὶ στέφει μαρτυρίου
ἐστεφθης, Θεόφανες, ὡς ἀήττητος.⁵⁾

¹⁾ Pitra: Anal. s. p. 1. ²⁾ Pitra: ibidem p. LXXXII.

³⁾ Pitra: Anal. s. LXXXV.

⁴⁾ Pitra: ibid. 108. Canticum de Petri negatione (Romanus) γν. 7.

⁵⁾ K. Krumbacher: Ein Dithyrambus auf d. Chronisten Thophanes.—Sitzungsber. d. philos.-philol. Classe d. k. b. Akad. d. Wiss. zu München 1896, S. 620.

Схема: 13:11:12 (a:b:a).

(Про недодержуване рівного числа силляб в візант. гимнах vide W. Meyer: *Auf. u. Urspr. S.* 345.)

Нім приступимо до виказання, що ціле Слово о полку Ігоря має таку саму будову як візантійські гимни, скажу ще кілька слів про перше видане Мусіна Пушкіна (Москва, 1800). Про се видане говорили часто видавці Слова, що воно передає нам уже зіпсовану рукопись Слова, в якій було много вставок і похибок пізнійших переписчиків. Сам впрочім Мусін Пушкін каже у вступі до першого видання: „остались еще нѣкоторыя мѣста невразумительными“. Се й було причиною, що поодинокі видавці змінювали текст, стараючись зробити його „вразумительнымъ“, через що виходили часто-густо ще більші плутанини. Досить, що над словом зависла хмара темних місць і недовіре до поправности тексту.

В дійсности видане М. Пушкіна і рукопись, якою він користувався, більше поправні, як ми се припускали. У виданю М. Пушкіна є тільки дрібні похибки: зле відчитане поодиноких букв. Не має в ньому ані вставок, ані переставок, ані пропущень переписувачів, противно як старанно віддав нам М. Пушкін текст Слова може ось те посвідчити: як в нинішних колядах писаних на селі прозою зазначають ся часто кінець рядка точкою або протинкою, так зазначувано часом кінці рядків і в рукописах візантійських гимнів — так були мабуть зазначені кінці рядків і в рукописи Слова, яку знайшов М. Пушкін. Крім того давав М. Пушкін і свою інтерпункцію — досить що ми знаходимо у першій виданю много точок і протинок, які з огляду на синтаксу реченя є незрозумілі, але які зазначають кінці рядків. Пр. „Длѣго. Ночь мркнетъ“. Що тут має робити точка по „длѣго“? але порівнай далі: тут „длѣго“ осібний рядок і яка чудова строфа виходить! Далі зазначую здебільшого ті місця, де ми ідучи за інтерпункцією М. Пушкіна одержуємо чудові строфи!¹⁾ В цілім слові є мало місць, де при кінці рядків, що становлять пра-

¹⁾ Подібно як форма Слова довгий час була незвісна, так і не можна було розпізнати форми візантійських гимнів. Причина була ся, що в візант. гимнах шукали квантитаивної системи, яка була в старогрецькій поезії. І не тільки Західноєвропейці не могли розпізнати тої форми, але й Візантійці. Суїдає і інші візант. коментатори казали, що візант. гимни писані „*καταλογάδην, πεζῶ λόγῳ*“ — хоч і рівночасно звали авторів мельодами та співаками. Як згадано, причиною було се,

вильну ірпу, немає протинки або точки, хоч часто з огляду на синтаксу реченя вони непотрібні.

Занимаючи ся Словом о полку Ігореві, пробував я його розложити на вірші на основі „основнихъ удареній“, про які згадує Барсов ¹⁾ — тій праці не доставало однак усякого умовованя. В звороті: „Комони ржуть за Сулою...“ чув Барсов два основні акценти — хто инший міг почути три: „Кѳмони ржѳть за Сѳлою...“ а вже в довгих реченях, де виступають і побічні, менше важні слова (тогда, а, рече, своя...) можна почути шість таких акцентів, то знов пять і т. д. Опісля пробував я оперти все на візантійським реторичнім рими, але тут став знов виходити дуже нерівномірний вірш, або й нічого не можна було вдіяти, бо ретор. риму не було. Вправді рівночасно переглядав я і візантійські гимни і знав, що в них числено силаби, але щоб стати і в Слові о полку Ігоря числити силаби, те і на думку мені не приходило: улягав я традиції, що ми не маємо правдивого Слова, а тільки його карикатуру... Конець-кінцем став я числити силаби в уступі:

- 1) Съ заравіа въ пяткъ потопташа поганья плѳки Половецкья;
- 2) и рассушьясь стрѳлами по полю, помчаша красныя дѳвки Половецкья,
- 3) а съ ними злато, и паволоки, и драгыя оксамити;
- 4) орѳтъмами и япончицами, и кожухы начаша мосты мостити
- 5) по болотомъ и грязивымъ мѳстомъ, и всякими узорочьи Половѳцкыми.

Почислив я силаби і на своє здивованє побачив, що

що візант. учені уважали поезією тільки те, що було писане старинними стопами, в яких мірено довжину і короткість силаб (Krumbacher: G. d. b. L. 691—693). Візантійська пісня оперла ся тимчасом на наголосі, бо нарід вже від V віку по Хр. або й скорше, стратив почуте довжини і короткості силаб, а тільки акцентував слова, пісню співано і вона мусіла оперти ся на наголосі. Щойно з початком 19 віку звернув увагу на наголос в візант. гимнах грецький учений Константин Економос, який при помочи мельодії пізнав і будову строф. Незалежно від Економоса відкрив форму візант. гимнів в 1853 р. Ф. Моне (пор. W. Meyer: Pitra, Mone u. d. byzant. Strophik, S. 48—66 — Sitzungsber. d. philosoph.-philol. Classe d. k. bayer. Akad. d. Wiss., 1897). Незалежно від Моне відкрив кардинал Пітра і Хріст. Пітра переглядав в Петербурзі рукописи візант. гимнів і спостеріг в однім гимні, що поодинокі партії були відділені червоними точками. Се й повело Пітру, що він став числити силаби (Jacobi op. cit. 179—180). В кінці Хріст і Маєр (Auf. u. Urspr.) звернули пильну увагу на будову строф і рвтіку.

¹⁾ Е. В. Барсовъ: Слово о Полку Игоревѳ, какъ худож. памятникъ. Киев. друж. Русн, 1887, т. I, ст. 170.

1 рядок має	22	— a
2 " "	23	— b
3 " "	19	— c
4 " "	22	— a
5 " "	23	— b

що тут загалом правильна будова. Перескочив я до Сну Святослава — знов правильність, апострофи до князів — знов правильні!

В висше наведеній строфі маємо дві групи: перша 22:23:19 (abc) під оглядом змісту становить цілість: розказує, що Русини потоптали Половців і щб здобули, друга група 22:23 (ab) розказує, як Русини тою добичею стали мости мостити. Сі дві групи творять частину строфи, яка з двома попередніми творить одну замкнену пісню. От і ключ до зрозуміння форми і укладу цілого Слова — ключ на жаль не наш, а позичений з Візантії.

В Слові виступають найчастійше групи трох рядків: a:b:a, які зву терцинами. Прості терцини виступають звичайно при довших рядках, при коротких виступає розширена терцина (a:b:c:b:a). Приміром:

- 1) Пѣти было пѣсь Игореви, того Олга внуку. (15)
- 2) Не буря соколы занесе чрезъ поля широкая; (16)
- 3) Галици стада бѣжать къ дону великому; (14) (a:b:a)

Розширена терцина:

- 1) ити дождю стрѣлами | съ Дону великаго; (14)
- 2) ту ся копіємъ приламати, (9)
- 3) ту ся саблямъ потручяти (8)
- 4) о шелома Половецкыя, (9)
- 5) на рѣцѣ на Каялѣ, | у Дону великаго. (14)

Схема: 14:9:8:9:14. Може тут бути і схема: 7:7:9:8:9:7:7.

З візант. гимнів простих терцин не наводжу, бо вже в попереднім і слідуючим їх досить. Примір розширеної терцини:

(*Ἀγωμεν πάντες, εἰ δοκεῖ, ἅμα τῷ Πέτρῳ,*)

- 1) *Εἰς τοῦ Καῖάφα τὴν τότε ἀδελφ.* (11)
- 2) *Βοήσωμεν Χριστῷ τὰς τοῦ Πέτρου πάλαι φωνάς.* (14)
- 3) *Κἄν ἐν ξύλῳ ἀνέλθῃς, κἄν ἐν τάφῳ κατέλθῃς,* (14)
- 4) *μετὰ σοῦ πάσομεν, καὶ θνήσκομεν καὶ κράζομεν.* (14)
- 5) *Σπεῦσον, σῶσον, ἄγιε, τὴν ποιμνὴν σου.* (11)¹⁾

¹⁾ Pitra: Anal. s. p. 108 — з Романоса: de Petri negatione у вірш 11.

Схема: а: b: b: b: а.

Особливо сих розширених терцин много в Слові о полку Игоря.

В уживаню терцин в візант. гимнах і в Слові панує свобода.

1) В групах а: b: а всуваєть ся часом: с, отже е: а: b: с: а, місто а: b: с: b: а е часом а: а: b: с: b — загалом ся схема улягає ріжним змінам і комбінаціям. Більшість груп є однак таки по схемі а: b: а (початок рівний кінцеві, середина инша). Ся схема виступає в будові груп і в укладі строф в пісні.

2) Друга свобода ся: в групі 12:17:11 (а: b: а) останній рядок повинен мати 12 силляб, а має тільки 11, отже не всюди додержувано рівного числа силляб. Се виступає в візант. гимнах, (як вже виказано) — се виступає і в Слові. Напр.:

- 1) Боянъ бо вѣщій, аще кому хотяше пѣснь творити,
- 2) то растѣкашеться мыслію по древу,
- 3) сѣрымъ вѣлкомъ по земли, шивымъ орломъ подѣ облакъ.

Схема 16:12:15 (а: b: а)

Або: 1) Тогда Игорь вѣрѣ на свѣтлое солнце

2) и видѣ отъ него тьмою вся своя воя прикрыты,

3) и рече Игорь къ дружинѣ своей:

Схема: 12:16:11 (а: b: а)

Коли рядки на 20 силляб, то і ріжниця виступає більша — найбільша ріжниця виступає в першій групі Слова, (Не дѣпо ли ны...) тут маємо: 31:8:28 (а: b: а). Але не забуваймо ніколи, що візантійські гимни і Слово о полку Игореві співано, а при кождім співі ріжниця о 1 або й 2 силляби — дрібна.

Другою часто уживаною формою в Слові се квартети — чвірки: а: а: а: b або а: b: а: b або а: а: b: b. Приміром:

- 1) Биша ся день, биша ся другый; (9)
- 2) третьяго дни къ полудню (9)
- 3) падоша стязи Игоревы. (9)
- 4) Ту ся брата разлучиста на брезѣ быстрой Каялы (16) (8+8?)

Схема: 9:9:9:16.

Примір на а: b: а: b пор. Пята пісня 1 стр. „Уже бо братіе...“ І в візант. церковних піснях часто виступають квартети. Пр. Романоса: Canticum de Petri negatione ¹⁾.

¹⁾ Pitra: Anal. s. 107 β.

Τῶν φοβεφῶν κυμάτων ἐπιλησθεῖς, (11)
καὶ τῷ ῥητῷ τῆς κόρης ἀλλοιωθεῖς, (11)
ὁ Πέτρος ἔλεγε· Χριστὲ, ὁ Θεὸς, (11)
τῇ ξάλῃ βυθιζόμενος, (8)

Схема як і цитоване місце ві Слова: а:а:а:а:б.

В Слові часто дучать ся терцини з квартетами. Порівнай кінець 3 пісні, де з початку і кінця є розширені терцини, в середині три квартети по схемі а:а:а:б. Або 5 пісню, де дві перші строфи складають ся з 1 квартету і 1 терцини. І візант. церковні пісні мішають ся часто квартети з терцинами. Пр. початок акафісту Сергія: „*Ἄγγελος πρωτοστάτης*“

Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια, (14)
ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν, εὐχαριστήρια (14)
ἀναγράφω σοι ἡ πόλις σου, Θεοτόκε· (13)
ἀλλ' ὡς ἔχουσα τὸ κράτος ἀπροσμάχητον, (13)
ἐκ παντοίων με κινδύνων (8)
ἐλευθέρωσον, ἵνα κράζω σοι· (10)
Χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε. (8)¹⁾

Тут маємо квартет а:а:б:б і терцину с:д:с. Аналогічну схему має також початок акафісту Сергія „*Ἄγγελοι οὐρανόθεν*“.²⁾ Там є: 13:13:13:13 і 8:10:8. Строфа β акафісту „*Ἄγγελος πρωτοστάτης*“ має в другій половині таку скомбіновану схему:

χαῖρε, ὅτι ὑπάρχεις βασιλέως καθέδρα· (14)
χαῖρε, ὅτι βαστάξεις τὸν βαστάζοντα πάντα· (14)
χαῖρε, ἀστὴρ ἐμφαίνων τὸν ἥλιον· (11)
χαῖρε, γαστήρ ἐνθέου σαρκώσεως· (11)
χαῖρε, δι' ἧς νεουργεῖται ἡ κτίσις· (11)
χαῖρε, δι' ἧς βρεφουργεῖται ὁ κτίστης· (11)
χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε. (8)³⁾

Маємо тут двійку 14:14, потім чвірку 11:11:11:11, кінчить одинка 8. Строфа ся повтараєть ся дваїцять і кілька разів!

Вже тих примірів вистане, щоб дати бодай загальний образ форми візантійської церковної пісні. Дух грецький пробліснув в останне, щоб дати майстерну вишукану форму, бо все в хви-

¹⁾ Pitra: Anal. sacra p. 250.

²⁾ Pitra ibid. p. 263.

³⁾ Pitra ibid. p. 251.

лях упадку, декадентизму, розвивається культ вишуканої форми. Сей культ форми маємо і в Слові о полку Ігоря. І тут терцини виступають в найрізномордніших формах і тут квартети є різні і в різних комбінаціях лучать ся з терцинами.

Чи ся форма була живцем перенята з Візантії, чи на взір візантійської пісні розвинула ся в староруській дружинній пісні, осягнула свій вершок в Слові і замерла — про се нині ще не на часі говорити.

Обставиною, що також причинила ся, що форма Слова о полку Ігореві не була вияснена, є се, що в Слові крім майстерної будови поодиноких рядків, єще кожда пісня має інакшу будову.

З різних форм візантійської церковної пісні дві форми є важні.

1) *Κοῦτάμι* або *κοῦτάμιον*. Складають ся 20—30 однаково збудованих строф (*τροπάδια*). У вступі є 1, рідше 2 або 3 різно збудовані строфи заспіву, кожда строфа має рівний рефрен, який обнімає 1—2 коротких рядків.

2) *Κανόνες*. Збудовані з 8—9 різних пісень, кожда пісня має свою п'ятому будову. Давнійше складала ся кожда пісня з більше, потім з 3—4 строф. Число девяти пісень відповідало девяти пісням старого завіту, які співали християни від найдавніших часів. Такі різнозбудовані пісні укладав Андрій з Крети, Іван з Дамаску і Козма¹⁾.

Як канони візантійської літератури так і Слово складається з пісень, з котрих кожда має свою спеціальну будову. Приміром перша пісня складається з 3 строф, перша має сляб 163, друга і третя рівно по 168. Кожда строфка в першій пісні ділить ся на 2 менші: перша 5+5 рядків, друга 6+6 рядків, третя 5+5 рядків. Друга пісня має вже цілком иншу будову, третя знов иншу і т. д.

Не потребує згадувати, що розклад Слова на строфи і пісні, який подаю далі, потребує ще много поправок: при одних піснях виходить така правильність, що инакше як тут розложено — не може бути, в инших однак не зумів я підхопити основної схеми. Без сумніву, що ближше пізнане візантійських гимнів розяснить нам форму усього Слова.

¹⁾ W. Meyer: *Auf. u. Urspr.* 327, K. Krumbacher: *Gesch. d. b. Litt.* S. 695—696. Спеціально про канони: Christ: *Sitzungsab. bay. Akad.* 1870, II, 94 ff. мені недоступне.

Придержую ся сліпо тексту Мусіна Пушкіна, навіть там де той текст очевидячки зіпсований і де він псує правильну форму. Пр.

Спала князю умь похоти, (8)
и жалость ему знаменіе заступн, (12)
искусити Дону великаго (10)

тут аж просить ся, щоб ізза правильности терцини справити: Спала князю у умь похоти, (10). Не справляю однак нігде тексту, бо і без справлення з малими виїмками виходять досить правильні схеми. Як виказував я висше, ріжниці між числом силляб виходили і в візантійській пісні, такі ріжниці є і в Слові. Одні з них дадуть ся справити, коли, як в наведенім висше примірі, справимо текст, другі остануть як приміром в першій пісні в 2 строфі кінець має 27:21. Тут надто велика ріжниця, щоб її поправляти, причиною нерівности може бути також моє зле розділенє рядків, отже й тому не беру ся справляти тексту М. Пушкіна.

Числю усюди консеквентно. Глухі мають звукове значіне тільки в середині слів, де стоять місто о, е, плькы (2 склади), чрьленими (4 склади), не число ь, яке тільки змягчує попередній співзвук: Васильковъ. При кінці слів не число ь, ь, хиба в словах: нъ, вь, съ, къ. О скільки таке числене є узасаднене вказують правильні схеми. Числю не розриваючи нігде думки, при довших рядках кінець рядка, там де кінець реченя; при коротших, де припадає цезура; найчастійше стежу за інтерпункцією М. Пушкіна, яка віддає мабуть кінці рядків.

З а с п і в.

Заспів збудований терцинами. Перша терцина і остання непевна.

1 Терцина.

- 1) Не дѣполи ны бяшетъ, братіе, начати старыми словесы трудныхъ
- 2) Игоря Святъславлича! (8) [новѣстій о пълку Игоревѣ, (31)
- 3) начати же ся тѣй пѣсни по былинамъ сего времени, а не по замы-
[шленію Бояню. (28)

Схема: 31:8:28. Між 1 а 3 рядком ріжниця о 3, хоч зрештою ся ріжниця більше на папері, як у вимові, сїм перших силляб першого рядка (не дѣполи ны бяшетъ...) се самі побічні слова, в вимові менше акцентовані як слідуєчі.

2, 3, 4 і 5 терцина про Бояна.

2 Терцина.

- 1) Боянъ бо вѣщій, аще кому хотяше пѣснь творити, (16)
- 2) то растѣкашется мыслию по древу, (12)
- 3) сѣрымъ вѣлкомъ по земли, шивымъ орломъ подъ облакы. (15)

Схема: 16:12:15 (а:б:а)

3 Терцина.

- 1) Помняшеть бо речь пѣрвыхъ временъ усобицѣ; (13)
- 2) тогда пуцашеть ї соколовъ на стадо лебедѣй, (16)
- 3) который дотечаше, та преди пѣсь пояше, (14)

Схема: 13 — а

16 — б

14 — а

4 Терцина.

- 1) старому Ярославу, храброму Мстиславу, (13)
- 2) иже зарѣза Редедю предъ полкы Касожьскими, (15)
- 3) красному Романови Святъславличю. (12)

Схема: 13 — а

15 — б

12 — а

5 розширена терцина.

- 1) Боянъ же, братіе, не ї соколовъ (12)
- 2) на стадо лебедѣй пуцаше, (9)
- 3) нъ своя вѣщія прѣсти (8)
- 4) на живая струны вѣскладаше; (10)
- 5) они же сами Княземъ славу рокотаху. (13)

Схема: 12:9:8:10:13 (а:б:с:б:а).

6 Терцина.

- 1) Почнемъ же, братіе, повѣсть сію отъ стараго Владимира до
[нынѣшняго Игора;
- 2) иже истягну умъ крѣпостію своею, и поостри сердца своего му-
[жествомъ, наплѣнився ратнаго духа,
- 3) наведе своя храбрыя плѣкы на землю Половѣцкую ва землю
[Руськую.

Схема: 26 — а складасть ся з терцини: 10:8:8

34 — б " " " 13:12:9

24 — а

Як згадано перша і остання терцина непевна. Як у візантійських гимнах будовано різними терцинами, най послужить отсей примір:

1 Терцина:

- Τὸν νοῦν ἀνυψώσωμεν, τὴν φρένα πετάσωμεν, (14)*
τὸ πνεῦμα μὴ σβέσωμεν, τῇ ψυχῇ διαναστῶμεν, (15)
καὶ σπουδάσωμεν σχεδὸν συμπαθεῖν τῷ ἀπαθεῖ. (14)

(14:15:14)

2 Терцина:

- Ἀφήσωμεν πάντα λογισμόν πολυμέρισμον, (14)*
καὶ προσκολληθῶμεν τῷ ἐν σταυρῷ. (10)
Ἄγωμεν πάντες, εἰ δοκεῖ, ἅμα τῷ Πέτρῳ. (13)

(14:10:13)

Дальше слідує розширена терцина вже висше цитована (стор. 12). Додам ще, що найбільше неправильні схеми виходять в заспіві і в 1 пісні Слова.

Перша пісня.

1 Строфа.

- 1) Тогда Игорь възрѣ | на свѣтлое солнце (12)
- 2) и видѣ отъ него тьмою | вся своя воя прикрыты, (16)
- 3) и рече Игорь | къ дружинѣ своей: (11)
- 4) братіе и дружино! | лудежъ бы потяту быти, | неже
[полонену быти: (23)
- 5) а всядемъ, братіе, | на свои бръвныя комони, | да по-
[аримъ синего Дону. (23)

Ся строфа складаєть ся з 2 груп, по схемі: 12:16:11 і 23:23. Коли ж почислимо по цезурам, дістанемо з перших трьох рядків розширену терцину: 6:6:8:8:5:6, з 4 і 5 рядка: 7:8:8 — 6:9:8 (а:б:б — а:б:б).

2 Строфа. Збудована вона на взір першої строфи, тільки що при кінці виходить надто велика ріжниця.

- 1) Спала князю ушь похоти, (8)
- 2) и жалость ему знаменіе ваступи, (12)
- 3) искусити Дону великаго. (10)
- 4) Хочу бо, рече, кошіе приломити конецъ поля Поло-
[вецкаго съ вами Русици, (27)

- 5) хошу главу свою приложити, а любо испити шело-
[момь Дону. (21)

Складаєть ся подібно як 1 строфа з 2 груп, по схемі: 8 — а
12 — b
10 — а
27 — с
21 — с

Можливо однак, що ця строфа не будована на взір 1, а має свою власну будову — розширену терцину, яку одержимо, коли поставимо два речення п'ятого рядку осібно.

- 1) Спала Князю умь похоти, (8)
- 2) и жалость ему знаменіе заступи, (12)
- 3) искусити Дону великаго. (10)
- 4) Хошу бо, рече, копіе приломити конець поля Поло-
[вецкаго съ вами Русици, (27)
- 5) хошу главу свою приложити, (10)
- 6) а любо испити шеломомь Дону. (11)

Схема: 8:12:10:27:10:11. Тут перший рядок стоїть поза розширеною терциною: а [b:c:d:c:b]. Пор. 4 строфу шостої пісні „тогда Великій Святславъ изрони“, там є та сама схема: а [b:c:d:c:b].

3 Строфа.

- 1) О Бояне, соловію стараго времени! (14)
- 2) абы ты сіа плъкы ущекоталъ, (11)
- 3) скача славію по мыслену древу, (11)
- 4) летая умомь подъ облакы, (9)
- 5) свивая славы оба полы сего времени, (14)
- 6) рица въ тропу Трояню чресъ поля на горы. (14)

Схема: 14 — а
11 — b
11 — b
9 — с
14 — а
14 — а (дві терцини).

4 Строфа. Складаєть ся з 2 терцин.

- 1) Пѣти было пѣсь Игореві, того Олга внуку. (15)
- 2) Не буря соколы занесе чрезъ поля широкая; (16)
- 3) галици стады бѣжать къ дону великому; (14)
- 4) Чили въспѣти было вѣщей Бояне, Велесовъ внуче! (17)

- 5) Комони ржуть за Сулою; звенить слава въ Киевѣ; (16)
 6) Трубы трублять въ Новѣградѣ; стоять стязи въ Путивлѣ; (17)

Схема: 15 — а
 16 — b
 14 — а
 17 — а
 16 — b
 17 — а

5 Строфа.

- 1) Игорь ждеть мила брата Всеволода. (11)
 2) И рече ему Буй Туръ Всеволодъ: (10)
 3) одинъ братъ, одинъ свѣтъ свѣтлый ты Игорю, оба есвъ
 4) сѣдлай, брате, свои брѣзныи комони, (12) [Святъславичя; (21)
 5) а мои ти готови, осѣдлани у Курьска на переди; (18)

Схема: 11 — а
 10 — а
 21 — b
 12 — а
 18 — с

6 Строфа.

- 1) а мои ти Куряни свѣдоми къ мети, (13)
 2) подѣ трубами повити, подѣ шеломы възмелѣягы, конецъ
 [копія въскрѣмлени, (25)
 3) пути имъ вѣдоми, яругы имъ знаеми, (13)
 4) луци у нихъ напряжени, тули отворени, сабли изъострени, (21)
 5) сами скачють акы сѣрыи влѣци въ полѣ, ишучи себѣ чти,
 [а Княю славѣ. (25)

Схема: 13 — а
 25 — b
 13 — а
 21 — с
 25 — b

(5 і 6 строфа непевна. При пятій неправильна схема, шесту треба б розложити на короткі рядки).

В першій пісні маємо 6 строф. Змістом однак:

- 1 і 2 лучать ся в одну. Сума силяб (85 + 78) — 163 (а)
 3 і 4 " " " " " (73 + 95) — 168 (b)
 5 і 6 " " " " " (72 + 97) — 169 (b)

Отже і строфи в першій пісні лучать ся в пісню подібно як рядки в терцину по схемі а: b: b. Розклад сеї пісні потребує однак ще много поправок.

Друга пісня.

Має цілком инакшу будову як перша. Тут три строфи, з яких кожда має однакову будову і складається з ві слідуєчих частий: А) 5—6 довгих рядків, Б) тільки само коротеньких і В) антистрофи.

1 Строфа.

- А) 1) Тогда въступи Игорь Князь въ влать стремень, (12)
 2) и поѣха по чистому полю. (10)
 3) Солнце ему тьмою путь заступаше; (12)
 4) ночь стонуши ему грозою птицъ убуди; (13)
 5) свистъ звѣриъ въ стааби; дивъ кличетъ врѣху древа, (13)
 6) велитъ послушати земли незнаешъ, (12)
- Б) 1) влѣвъ, (2)
 2) и по морію, (5)
 3) и по Сулію, (5)
 4) и Сурожу, (4)
 5) и Корсуню (4)
 6) и тебѣ Тьматороканьскый бляванъ. (10)

В) Антистрофа.

- 1) А Половци неготовами дорогами побѣгоша къ Дону
 2) крычатъ тѣлѣгы полунощы, (9) [Великому; (24)
 3) рци лебеди розпущени. (8)

Схема: А) 12 — а	Б) 2 — а	В) 24 — а
10 — а	5 — b	9 — b
12 — а	5 — b	8 — b
<u>13 — а</u>	<u>4 — b</u>	<u>41</u>
13 — а	4 — b	
12 — а	10 — с	
<u>72</u>	<u>30</u>	

2 Строфа.

- А) 1) Игорь къ Дону вои ведеть: (9)
 2) уже бо бѣды его пасеть птицъ; подобію (14)
 3) влѣци грову въсрожать, по яругашъ; (11)
 4) орли клеткошъ на кости звѣри зовутъ, (11)
 5) лисици брешутъ на чрълевныя щиты. (12)
 6) О руская земле! уже за Шеломянешъ еси. (15)
- Б) 1) Длѣго.¹⁾ (2) 4) мъгла поля покрыла, (7)
 2) Ночь мркнетъ, (2) 5) щекотъ славій успе, (6)
 3) заря свѣтъ запала, (6) 6) говоръ галичь убуди. (7)

¹⁾ Интерпункція М. Пушкіна.

В) Антистрофа.

- 1) Русичи великая поля чрьлеными щиты прегородиша, (20)
- 2) ищучи себѣ чти, (6)
- 3) а князю славы. (5)

Схема: А) 9 — а	Б) 2	В) 20 — а
14 — b	2	6 — b
11 — с	6	5 — b
11 — с	<u>7</u>	<u>31</u>
12 — с	6	
15 — b	<u>7</u>	
<u>72</u>	<u>30</u>	

З Строфа.

- А) 1) Съ заранія въ пяткъ потопташа поганыя плѣкы Поло-
[вецкыя; (22)
- 2) и рассушася стрѣлами по полю, помчаша красныя дѣвки
[Половецкыя, (23)
- 3) а съ ними влато, и паволокы, и драгыя оксамиты; (19)
- 4) орьтѣмами и япончицами, и кожухы начаша мости мо-
[стити (22)
- 5) по болотомъ и грязивымъ мѣстомъ, и всякими узорчы
[Половѣцкыми. (23)
- Б) 1) Чрьленъ стягъ, (3)
- 2) бѣла хорюговъ, (5)
- 3) чрьлена чолка (5)
- 4) сребрено стружіе (6)
- 5) храброму Святъславичю. (8)

В) Антистрофа.

- 1) Дремлетъ въ полѣ Ольгово хороброе гнѣздо — далече
[залетѣло; (14 + 7)
- 2) небылонъ обидѣ порождено, ни соколу, ни кречету, ни
[тебѣ чрьный воронъ, — поганый Половчине, (25 + 7)
- 3) Гвакъ бѣжитъ сѣрымъ влъкомъ; Кончакъ ему слѣдъ
[править — къ Доцу великому. (14 + 7)

Схема: А) 22 — а	Б) 3	В) 14 + 7 = 21
23 — b	5	25 + 7 = 32
19 — с	5	14 + 7 = 21
22 — а	6	<u>74</u>
23 — b	<u>8</u>	
<u>109</u>	<u>27</u>	

Що сама така тут форма, а не инша, вказує крім змісту і рівне число силляб поодиноких частин. В 1 і 2 строфі має частина А) рівно 72 силляб, частина Б) рівно 30 силляб, частина В) 41:31 силляб. Третя строфа має таку саму будову, тільки більше число силляб. Отже тут строфи укладають ся в пісню по схемі а:а:б (порівнай першу частину в Утечі Ігоря, там так само три дрібні строфки укладають ся по схемі а:а:б).

Третя пісня.

Третя пісня має знов иншу будову. Складаєть ся з таких строф: 1 Строфа.

- 1) Другаго дни велми рано (8)
- 2) кровавья зори свѣтъ повѣдають; (11)
- 3) чръныя тучя съмора идуть, (10)
- 4) хотять прикрыти д̄ солнца: (10)
- 5) а въ нихъ трепещуть синіи млѣніи, (12)
- 6) быти грому великому, (8)

Се перша частина строфи, збудована по розширеній терцині. Маємо 8:11:10:10:12:8. Перша рівна останній, друга передостанній, середні рівні. Друга частина строфи збудована по тій самій схемі. Ціла строфа має припівку.

- 1) итти дождю стрѣлами | съ Дону великаго; (14 або 7:7)
- 2) ту ся копіємъ приламати, (9)
- 3) ту ся саблямъ потручяти (8)
- 4) о шелома Половецкыя, (9)
- 5) на рѣцѣ на Каялѣ, | у Дону великаго. (14 або 7:7)

Припівка: 6) О Руская землѣ! уже не Шеломянемъ еси. (15)
Схема, як попередна; розширена терцина. Маємо тут 14:9:8:9:14. Перша рівна послідній, друга рівна передпослідній, середина сама для себе.

Ціла строфа має таку будову:

8	—	а
11	—	б
10	}	с
10		
12	—	б
8	—	а

14 — a	}	або 7:7:9:8:9:7:7
9 — b		
8 — c		
9 — b		
14 — a		

Припівка: 15

Таку саму будову має і третя строфа сеї пісні.

2 Строфа (мабуть непевна з огляду на 2 рядок, який розпадається на коротенькі). Маємо тут квітет:

- 1) Се вѣтри, Стрибожи внуци, вѣють сѣморя стрѣлами
[на храбрѣя плѣкы Игоревы! (26)
- 2) земля тутнетъ, рѣкы мутно текутъ; пороси поля при-
[крывають; стѣви глаголютъ. (24)
- 3) Половци идуть отъ Дона, и отъ моря и отъ всѣхъ
[странъ. Рускѣя плѣкы отступѣша. (25)
- 4) Дѣти бѣсови кликомъ поля прегородиша, а храбрѣи
[Русици преградиша чрѣлеными щѣты. (31)

Схема: 26 — a

24 — a

25 — a

31 — b. Ту саму схему має „Нѣ рекосте мужаймѣ
сея сами“, або „О! далече зайде соколъ“ (V п.) і інші.

3 Строфа. Має таку саму схему як 1 строфа сеї пісні.

- 1) Ярѣ туре Всеволодѣ! (7)
- 2) стоиши на борони, (7)
- 3) прыщѣши на вои стрѣлами, (9)
- 4) гремлеши о шеломи (7)
- 5) мечи харалужными. (7)

Се перша часть строфи. Схема: 7:7:9:7:7.

Друга частина:

- 1) Камо Турѣ поскочѣше, (7)
- 2) своимъ златымъ шеломомъ посвѣчивая, (12)
- 3) тамо лежать поганѣя головы Половецкѣя; (16)
- 4) поскепаны саблями калеными (11)
- 5) шеломи Оварьскѣя (7)

Припівка 6) отъ тебе Ярѣ Туре Всеволоде. (10)

Схема: 7:12:16:11:7 (перша рівна послідній, друга передпослідній, центральна (середня) инакша).

Третя пісня кінчить ся терциною :

- 1) Кая раны дорога, братіе, забывъ чти и живота, и града
- 2) отня влата стола, (6) [Чрънигова, (24)
- 3) и своя милыя хоти красныя Глѣбовны свычая и обычая? (22)

Тхема : 24 : 6 : 22 схожа до 1 терцини в заспіві.

Будова цілої пісні :

- A) а) дві розширені терцини з припівкою,
б) квартет,
- Б) а) дві розширені терцини з припівкою,
б) терцина.

(Кінець буде).

Студії над українськими народніми піснями.

Подає Іван Франко.

XXXI. Пісні про комаря.

Гумористична пісня про комаря, що впав із дуба, розбив собі голову, вмер і був з парадю похований, розповсюджена скрізь по Україні і в Галичині. Д. Грінченко нотує (Етнографіческіє матеріали III, стор. 669) варіанти надруковані у Чубінського V, 1169, 1170 і 1171, у Головацького II, 503, 514, у Лукашевича ст. 81, ч. 22, передрукований у Коціпінського під ч. 87, та у того-ж Лукашевича ст. 126, ч. 13. Сам д. Грінченко подав ще три варіанти пісень про комаря (ч. 1626, 1627 А і Б і 1628, стор. 665—667). Не зазначено Жетоти Павлі II, 95—96, де передруковано якийсь український варіант. Не зазначено також (пропущений зрештою й Головацьким) варіант друкований у Зор'ї Галицькій 1851 р. стор. 103—104.

Попробуємо звести всі ті варіанти до купи. Поперед усього треба завважити, що українські варіанти коротші від галицьких, і хоч збудовані на тій самій епічній основі, розвивають інші моменти, ніж галицькі. Українських співаків цікавить поперед усього те, які були відносини між комарем і мухою. В галицьких варіантах ті відносини не означені ближше, а властиво означені досить характерно: комар упав із дуба і вмирає; муха вилітає з хати, заявляє йому своє співчуття, рада б допомогти йому, та коли він умер, справляє йому похорон. Се аллегоричний малюнок долі бурлаки, над яким хоч при смерті милосердять ся чутлива жіноча душа. Українські співаки розвивали сей момент зовсім інакше.

- Ой щож то за шум сочинив ся?
 То комарь на мусі оженив ся.
 Та взяв собі замишлянку,
 Та не вмів шити ні білити,
5. Ні хороше комарика поводити.
 Ой знявсь, полинув на дїброву,
 Тай сїв собі на дубочку,
 Схилив свою головоньку ік листочку,
 А ніженьки к кореньочку.
10. Де взялись буйні вітри, збуїнували,
 Та комаря на поміст ізвалили.
 Як упав комар на помості,
 Побив, потрощив комар кості. (Чуб. V, ст. 1169)

Інші співаки залюбки переробляють сей мотив. У Грінченковім варіанті 1627 читаємо:

- Комарь на муху залицяв ся,
 Він її взяти обіцяв ся.
 Тая муха не вмів ні шити, ні прясти,
 Тільки вмів сметану красти,
5. Бідного комаря годувати,
 По під стріхою зиму зимувати.
 Знявсь той комарь тай полетів,
 Тай сїв той комарь та на дубочку
 І схилив і склонив свою головочку
10. Ік зеленому та листочку.
 Де взяли ся буйнії вітри,
 Іздули, ізмели комаря з дубочка.
 Стукотить, гуркотить,
 Комарь з дуба летить.
15. Ой упав той комарь на помості,
 Тай побив, потрощив свої кості.

Далі в обох варіантах нема вже згадки про муху, тільки від разу переходить до похорону комаря і переносить ся зі сфери звірів у сферу людську. Цитувати-мемо далі. Грінченків вар. 1627 Б. сю саму тему обробляє коротшим розміром, очевидно для іншої мелодії:

Ой що сьогодні таке буде?	Шить і прясти охотуха.
Комарь муху сватать буде.	5. Я в погребі зимувала,
А я муха полетуха,	Сир і масло поїдала,

Комарика годувала.	Де взяла ся шуря-буря,
Сидить комар на дубочку,	Комарика з дуба здула.
Схилив свою головочку	Упав комарь на помості,
10. Аж із верху до долочку.	Розсипались його кості.

І знов далі ані слова про муху. У всіх трьох варіантах комарь не бездомний бурлака, а муж зажурений поведженем своєї жінки. В вар. Чуб. V, ч. 207 фантазія співака пішла ще далі і робить із нього зажуреного вдівця:

Ой був комарь, оженив ся,	Пішов комарь у лісочок,
Та з мушкою не нажив ся:	Й а в лісочок на дубочок.
Вона вмерла,	Ой впав комарь з високости,
По колки ¹⁾ ніжками задерла.	Побив, поломав свої кості.

Мало що не самовбійця! Можемо сказати на певно, що се мотив секундарний, пізнійше розвитий і причеплений до пісні про комаря, що первісно мала инший характер. Доказує нам се ясно в звязку з тим, що буде сказано далі, Чубинського вар. ч. 206, де комар виступає вже не як скривджений муж або вдовець, а як „Комар-комарище, Із великої армії козачище“. Тут нема вже ані сліду мотивів про женячку комаря з мухою, і пісня зачинаєть ся відразу комаровою катастрофою:

Був собі комарь-коmareць,
Виліз на дубище, зажурился,
Пробив головочку на пиньочку.

Варіант очевидно дуже неповний, забутий співаком, який згадує з нього лише шматочки без звязку. Те саме треба сказати про Грінченків вар. ч. 1628, де з усього початку лишили ся лиш три рядки:

Стукнуло, гримнуло в лісі,
Комар з дуба повалив ся,
Великий грім учинив ся.

І тут фігура комаря стоїть у звязку з козацтвом; пісня кінчить ся словами:

Ой тут лежить комарище,
Славний донський козачище.

Певно, що те „донський“ не належало до первісного тексту, та не менше певно й те, що початкові рядки сього ва-

¹⁾ мб. Від колки.

ріянтя зберегли автентичний початок пісні, яка прим. у галицьких варіантах, а також у польських починаєть ся передачею того гуку, що зчинив ся в лісі через упадок комаря.

До сеї самої групи, що й обговорені доси, належить і той варіант, що передрукував Жеґота Павлі — може з Лукашевича. Що правда, згадки про семейне жите комаря з мухою тут нема, але вірші схожі:

Siw komar na duboczku,
Skłonyw hołowoczku na łystoczku.
De wziały sia bury (у Паулі hurry) i witry,
I stuczat i hruczat,
Komara do dołu mczat.

Ані опису самої катастрофи, ані згадки про муху нема — потім іде опис похорону, про який буде мова далі.

Із галицьких варіантів найстарший друкований маємо в збірці Вацлава з Олеська під ч. 206 (стор. 364—365):

<p>1. Oj stuknuło w bujnom lisi,
komar z duba powaływ sia,
istowk sobi hołowyszczе
o dubowu [sic!] korenyszczе.</p>	<p>4. „Posijteż na mni rutoczku
z zelenoho barwinoczku;
kto tu rutu bude rwaty,
bude mene spomynaty“.</p>
<p>2. Wyłetiła mucha z chaty
komarоnka ratowaty:
„Oj komaru, gospodaru,
żał my tebe nepomału.</p>	<p>5. Oj tut leżył komaryszczе,
toj welykij hultajyszczе;
ne jednomu hraw na носи,
teper tiło jeho w проsi.</p>
<p>3. „De sia każesz pochowaty,
kosti twoji szanowaty?“
„Pochowajteż мене w lisi,
w bujnom lisi pry horisi.</p>	<p>6. Oj du, dudu, dudu, dudu,
komareńka ne zabudu:
oj tut leżył jeho tiło,
szczo wczera z duba zletiło.</p>

Рукописні галицько-руські варіанти сягають що найменше кінця XVIII в. і мають характер не чисто народній, а того характерного для XVIII в. типу віршованя, який можна би назвати дворацько-школярським. Один із тих варіантів містить ся в польсько-руським співаннику, одержанім мною від д. Валашкевича і писанім коло 1780 р. Він так само як вар. Вацлава з Олеська має 6 строфок:

<p>1. Oy szczoś tam puknuło w lisi!
Komar z duba obaływ sia,
Oy sztołk sobi chołowyszczе
O dubowe konaryszczе.</p> | <p>2. Wyłetyła mucha z chaty,
Komaruczka ratowaty:
„Oy komaruż mij, komaru,
Toż mi te жаł nepomału.</p> |
|--|---|

3. „Gde sia każesz pochowaty,
Twoiu starość szanowaty?“
„Pochowayte mene w lisi
Tam na moiey Hory Łysi.
4. „Nasiiaty tam rutoczki,
Zelenoi marunoczki,
Budud [sic!] iei lude rwaty,
Komaruczka wspomynaty.
- 5 „Oy tu leżyt komaryszcze,
Welykoie hultaiszcze,
Ne iednomu hrał na nosi,
Teper o mołytwu prosit“.
6. Zlituyte sia ptyci z lisa,
Pochowaty toho bisa.
Oy du dudu, dudu, dudu,
Komaruczka ne zabudu.

Другий рукописний, далеко просторійший варіант містить ся в рукописнім співаннику, списанім очевидно з давнійших рукописних збірок 1839 р. Іваном Дронжевським, парохом Білобожницьї, з якого копія владжена 1857 р. Францішком Скібінським у Могильницьї, входить у збірку рукописів музея о. А. Петрушевича під ч. 107. Дещо з сеї збірки опублікував я вже в своїй праці „До історії українського вертепа XVIII в.“, ст. 93 і далі, а тут подаю текст пісні про комаря, поміщений у рукописі під ч. 30.

Пѣснь 30 о комарѣ.

1. Ахъ стѣкнуло з бѣиномъ лѣсѣ,
Комаръ зъ дѣба повалив' ся;
А пѣдъ дѣбомъ коренця
Розбивъ собѣ головуця.
2. Вилитѣла мѣха зъ хати
Комарен'ка ратѣвати:
„Ахъ комарѣ господарѣ,
Жалѣю ты непомаѣ.“
3. „Чимъ ты маю ратѣвати,
И какъ ти радѣ дати?
Скажи, бѣднѣй, нехай знаю,
И о лѣкарство стараю“.
4. „Не можешъ ты ратѣвати,
Анѣ минѣ ради дати.
Рѣшивъ ты мозокъ оу головѣ,
Кости поломавъ здоровѣ.“
5. „Поломавъ ты ноги, рѣки,
Не требажъ миѣ бѣлшой мѣки.
Жили ты во миѣ пѣрвали,
И болю тыжко додали.“

6. „Въже мнѣ треба ѿмерати
И васъ всѣхъ тѣ пожегати.
А такъ ви ся добре майте,
Ї комарѣ пам'ятайте“.
7. „Ахъ нещаслива година,
Коли потѣха не мила!
Братъ мѣй вѣдь мене Ѡходить
И тяжкій жаль въ серцѣ робить.“
8. „Вже и я жити не хочѣ
И на того дѣба скочѣ,
Зѣ него оупадѣ на долину
И зѣ комаремъ равомъ згину.“
9. „Кто колвекъ на мене гланеть,
Нехай собѣ припоманеть,
Же жаль горкій зѣ бѣдной мѣши
Ї статній вигнавъ дѣши.“
10. „Ал'бѣ тежѣ меча достанѣ
И тимъ зроблю въ серци ранѣ.
И такъ зѣ комаремъ тѣ мѣшѣ
Положити свою дѣшѣ.“
11. „А кто мою кровъ ѡбачить,
Нехъ вѣспѣмнѣти собѣ рачить,
Же милая въ житю страта
Для рѣдногѣ свого брата.“
12. „Ал'бѣ скочѣ въ бистрѣ водѣ
И затоплю свою в'родѣ,
И на долѣ самомъ станѣ,
Такъ жалости перестанѣ.“
13. „Кто тѣло моѣ споймасть,
Нехай собѣ спам'ятасть,
Же слези макъ рѣвки плили,
Їди вже ѿмерѣ братъ мой милій.“
14. „Але то я такъ гадаю:
Комарѣ смерти самъ хтѣвѣ, знаю.
Не треба ся клопотати,
Треба тѣло поховати.“
15. „Зѣлѣтайте ся зѣ лѣса птицѣ,
Сови, коси и синницѣ,

Бѣдетъ погрѣбъ комаровы,
Великомѣ трембачови.

16. „Въ лѣсѣ єго поховайшю,
Вѣчню память спѣвайшю!
И нагробникъ тѣ лишѣмо,
Тѣи слова напишѣмо :
17. „Ахъ тѣтѣ лежить комарище,
Великое гѣлтаеще ;
Не одному на носѣ гравъ,
А теперъ въ дѣба тѣжко вѣпавъ.
18. „Ахъ тѣтѣ лежать его рѣки,
Же дознали тѣжкою мѣки,
И тѣтѣ лежать его ноги,
Же дознали злой дороги.
19. „Ахъ тѣтѣ лежить его трѣба,
Же летѣла вразъ въ нимъ въ дѣба,
И тѣтѣ лежить его салю,
Що кожного смаровалю.
20. „Насѣймо емѣ рѣточки,
Пахнющою марѣночки,
Бѣдѣть собѣ люде р'вати,
Комарен'ка споминати.
21. „Теперъ же вы роздѣтайте,
Вѣчню память спѣвайте !
Нехай вѣчний покой маєть,
Мене мѣхѣ споминаєть !“

Характерний для сеї перерібки монольої мухи, що з жалю за своїм улюбленим комарем, якого вона називає своїм братом, хоче сама зробити собі смерть, і то аж трояким способом (упасти в дуба, застрілити ся і втопити ся), та нарешті, роздумавши, що комар сам собі шукав смерти, і в такім разі не варто так дуже жалувати його, справляє йому похорон.

Від сього епізоду віє духом сантіментальних романс XVIII в., що були попередниками польського романтизму першої половини XIX в. Се й заставляє мене віднести сю, очевидно в дворацькій сфері доконану перерібку до кінця XVIII, або початку XIX в.

В иншу сферу, а власне в круги руських священників, дяків і народніх учителів, отже того, що в першій половині

XIX в. можна було назвати галицько-руською інтелігенцією, веде нас третя простора перерібка пісні про комара, яку можна назвати нагуївською. Вона була опублікована 1851 р. в „Зорі Галицкій“ ч. 12, ст. 102—104 разом із листом невідданого міщанина з Яворова, який вводить нас по троха в духову сферу руського маломіщанства, в яким після подій 1848 р. почало будити ся національне самопізнане. Подаю тут сей лист дословно, переменяючи тільки правопис.

„З Яворова. Читаючи нискілька чисел Вѣстника, що в Відни чесніі Господинове і тамошніі Русини хорошо вечерници отправляют, сего ради забавлю ся і нам спробовати доселі ще не ізвѣстных розривок; понеже вперед не дуже часто посіщали ми друг друга, тим більше, що наше состояніе не позволяло нам в сїі слѣди вступати, но по вашем приміру на Богоявленіе по западі сонця сойшлисьмо ся до г. Іоанна, в праці рук живучого человека, а отспівавши кондак Просвіщенія і многая літа, благосклонное почтеніе і долговременное житіе поручилисьмо сему достойному Господину. Крім того запросил сей гавда з иної стороны гостеньків, межі иними находил ся також наймолодший учитель і реент міскої церкви, котрий своїм дзвінким голосом восхищал нашіі сердца пініями і стихами народно-рускими, де любу і доселі ще не ізвѣстную пісоньку занотовалисьмо в памяти: „Нуже, нуже, встань Русине“ і „Я щастный Руску Матерь маю“. Далі перечитал нам Петра і Сенька з книжочки Перемшлянина, а порозумівши тіі стихи радовали ся ними серденька, що руский нарід мовби жайворонки висше все підлітає. Може хто закне з всеч. читателей, щосьмо си співали Соловія, Воробія, Щигла тай Комара? Абож то не суть пісни наших отців і матерей русских? Ми кажем: наші попередники не могли укладати стихи о отечестві, понеже вражда була на нас такая, що наші очи не могли прозирати, наші ушеса недочували, наша слава під ногами оставала, а діла наших отців если засіяли коли, то цурал ся ними кождий. А зносивши так много пакостей не мішали ся до жадних дійствій, токмо з серпом или з косою выходили на ниви і дуги, а по воздушї літающая птиця восхищала їх серденька, а навіть при западі сонця і комарі докучали. Про тоє їх ум, їх уста укладали для них стихи, бо знали, що їм ся не спротивлять. І так сидячи у нашего чесного Івана видобулисьмо одну пісоньку вже давно от людей співаемую, но в году 1846 от преставльшого ся учителя бувшого в Нагуевичах докладнійше вироблену. Переспі-

вавши ю потім за приміром честних віденьських господинів, котрі многая літа за живючих Русинів співали і перекидали порціями в їх здоровля, ми вічная пам'ять сотворили покойному рабу, котрий комареви, що з дуба впал, остатню волю дописал“.

Не вважаючи на не зовсім чисту мову тої дописи (тут мабуть винна дещо сама редакція Зор'ї Гал.) її зміст дає дуже інтересний культурний образок із життя галицько-руського міщанства з того ранку народнього відродження. Спеціально що до пісень твв. звірячого циклю (Соловія, Воробія, Щигла, Комаря) автор натякає на їх укриту, сатиричну тенденцію і для її ілюстрації цитує пісню про комаря як раз у такій перерібці, яка виявляє сю тенденцію яснійше від давнійших, відомих варіантів. Автором тої перерібки він називає не поименованого на жаль народнього вчителя в Нагуєвичах¹⁾, який сю роботу довершив у р. 1846, очевидно під вражінем слухів про кроваву пімету польських селян на тих „комарях“, що довгі літа ссали їх кров, ще й безкарно та безцеремонно „грали їм на носі“. Се збільшує наше зацікавлене сим варіантом, і я подаю його ось тут, знов змінюючи правопис Гал. Зорі.

<p>1. Гримнуло, тупнуло в лісі,
Комар з дуба повалив ся,
Розбив собі головище
На дубовім конарищи.</p> <p>2. Вилетіла муха з хати
Комаренька ратувати:
„Ой комару-ж мій, комару,
Тож ми тя жаль непомаду!</p> <p>3. „Чим же я тя тепер влічу?
Вір ми, що ти добре зичу!
Піду масти купувати,
Головоньку смарувати“.</p> <p>4. Кліщі з дуба поспадали,
Головоньку постискали;
Свірки почали співати,
Ви біль могли розірвати.</p> | <p>5. Мурашечки²⁾ тож прибули,
Подушочки підстелили;
Пчолы з поля прилітали,
Плястри з меду прикладали.</p> <p>6. Всі комара посіцають,
Жалість над ним обявляють.
„По щож ся ви тут зібрали?“
„Би ми тобі раду дали“.</p> <p>7. „Як же по собі зважаєш,
Чи умреш, чи подужаєш?“
„Кінчат ся жита години,
Нема смерти без причини“.</p> <p>8. „На когож то все лишаш?
Таж жони, дітий не маш“.
„Єдну часть на боже даю,
Другу на умственисть краю.</p> |
|--|--|

¹⁾ З устного переказу можу сказати, що сей учитель називав ся Петрика. Він очевидно тішив ся у місцевих селян великою прихильністю, коли ще по довгих роках старі люди згадували його приємно.

²⁾ В друку через помилку: Комареньки.

9. „Третю на акт погребовий,
Дві на сироти і вдови,
Шесту на шпиталь убогих,
Старих, слабих, калік многих.
10. „Сему, осму тра тим дати,
Що мя будут жалувати,
До гробу мя спроваджати
І рочне мя одвиджати.
11. „Дві най возьмут кривні, бли-
Тілько маю в готовизні. [жні;
Довги довжникам дарую,
Би ся змогли, се віншую.
12. „Гори, ліси, луки, поля
Най лідичит чия воля,
Лиш би ся не колотити, —
Кождому тра в світі жити“.
13. „Деж ся кажеш поховати,
Твою старість шанувати?“
„Поховайте мене в лісі,
Там при зеленім горісі.
14. „Та насійте на мя зіля!
Як прийде свята неділя,
Будуць люде зіля рвати,
Комаронька споминати.
15. „Деь тут лежит комарище,
Той великий піячище;
Деь тут лежит его труба,
Котра вчора впала в дуба.
16. „Деь тут лежит его тіло,
Не одного ся найло;
Деь тут лежит его жила,
Не одного ся напила.
17. „Деь тут лежат его кости,
Що робили много влости;
Деь тут лежить его сало,
Не одного ся нассало.
18. „Деь тут лежат его зуби,
Що робили много згуби;
Деь тут лежат его руки,
Що робили много муки“.
19. І деж лежат его ноги,
Що поребили дороги?
Злітайте ся плиці в ліса,
Споминайте того біса!
20. Деь тут лежить комарище,
Той великий піячище;
Не одному грав на носі,
Тепер вже лежить в поросі.

Яворівський міщанин пишучи про сю пісню не дармо підносить як заслугу її перерібника лише те одно, що він „дописав остатну волю комарови, що впав із дуба“. Нагуївський учитель Петрика справді дозволив собі тут простору вставку, о скільки інтересну і чоловіколюбну саму собою, о стільки неорганічну в самій пісні. Варіант Головацького (II, 503—504) в першій половині залежний від отього з Зорі Гал. Перших 6 строф у обох сходять ся майже дословно (відміни у Гол. 1 стр. Ой гримнуло в буйнім, На дубове коренище, 2 стр. Ой комару господару, стр. 4 Щоби болість, стр. 5 повторено навіть помилку з Зорі Гал. Комареньки зам. Мурашечки, бож не комарі, а „мурашки мають подушки“, як каже нар. приповідка; стр. 6. Всі комара відвіджают — чистий польонізм *odwiedzają*, зам. церковного посѣщають покладеного в З. Гал.). Аж від стр. 7 починаєть ся у Гол. троха самостійний варіант:

7. „Чим же я вам нагорожу,
Ваші труди осоложу?
„Нагородить сам Біг з неба,
Умирати всім потреба“.

А далі пропущено всю вставку нагуївського вчителя (стр. 7—12) і навязано до стр. 13, де Гол. має вар. „Свої кости шанувати“ і „В буйнім лісі при горісі“. Стр. 14 у Гол. виглядає ось як:

14. Посійте на мві руточку,
Зеленого барвіночку,
Будуть люде рутку рвати,
Будуть мене споминати.

В стр. 15 зам. „п'ячище“ Гол. має „гультайще“ і зам. „Котра вчора впала з дуба“ менше конкретно: „Що упала із ним з дуба“. Далі у Гол. маємо иншу, також штучну, вставку з трьох строф про трагічну долю мухи, взяту із варіанта Дронжевського:

16. Хто тільки на мене гляде, Той най собі іспомяне, Що жаль тяжкий з бідной мухи І остатні вигнав духи.	І так з комаром тут мушу Положити свою душу.
17. Або я меча достану, Ним зділаю в серцу рану,	18. Ой насійтеж там рутоньки, Пахнющої маруноньки; Будут собі люде рвати, Комаронька споминати.

І потім знов повторяєть ся друга половина 15 стр. попереджена двостихом:

Ой тут лежить его тіло,
Що із дуба ізлетіло.

Кінчить ся варіант другою половиною стр. 19 і двостихом:

Ой ду, дуду, дуду, дуду,
Комаренька не забуду.

Варіант Духновича зовсім короткий (6 строф) і залежний від вар. Головацького; в стр. 1 На дубовий коренище, стр. 2 Комарушка жаловати, мабуть відгук варіанта Валашкевича, стр. 2 Твое т'їло честовати і При дубовім конарисі — очевидно помилка зам. конарищі. Стр. 4:

Насадьте ми петрушоньки,
Зеленої маруноньки,
Тоту будут дівки рвати,
Комарушка шанувати.

Не диво, що ті просторі перерібки або зовсім не переходили в уста люду, або коли переходили, то держали ся в них у неповній, іноді поцсованій формі. Із великого числа рукописних збірок народніх пісень, які посписувала в 60-их і 70-их роках галицько-руська народолюбна молодіж, найбільша часть не має ані одного варіанта тих просторих версій пісні про комаря, що співали ся ще в першій половині XIX в. Тільки в одній рукописній збірці, підписаній буквами П. Ст. Б., писаній 1865 р., маємо під ч. 16 ось який короткий варіант пісні про комаря, записаний від якоїсь баби, як зазначає автор збірки, та невідомо в яким селі.

<p>1. Ой у лісі бук розвив се,
Комар з дуба повалив се,
Розбив собі головище
На дубовім конаряци.</p> <p>2. Мушки з ліса прилітают,
Їму меду приношают,
Голововьку намащают.</p> <p>3. „Ой комаре, господару,
Жаль ми тебе не помалу.
Та де-ж тебе поховати,
Твоє тіло шанувати?“</p> | <p>4. „Поховайте мене в лісі
При зелененькім горісі;
Будут мушки прилітати,
Комаренька навіжати“.</p> <p>5. „Ой тут его лежить тіло,
Не одного воно іло;
Ой тут его лежить сало,
Не одного воно ссало;“</p> <p>6. Ой тут его лежат кости,
Не одному робив злости“.</p> |
|---|--|

В остатніх неповних рядках можна добачити спомини панщизняних порядків, де „комар-господар“ був паном, що мав можливість не одному робити злости і не одного висисати.

У Поляків, Мораван і Чехів маємо також пісні про комаря, і то також двох редакцій. Найближша до обговорених доси галицько-руських буде мабуть польська, записана мною у Львові:

<p>1. Oj coś w lesie huknęło,
Oj coś w lesie puknęło!
Oj to komar z dęba spad,
Złamał sobie w karku gnat.</p> <p>2. Pyta mucha komara:
„Czy trzeba ci doktora?“
„Nie trzeba mi doktora,</p> | <p>Jeno księdza przeora;
Ani leków z japytki,
Jeno rydla, motyki“.</p> <p>3. Był to pogrzeb nie mały,
Wszystkie muchy płakały,
I spiewały rekwije,
Że nasz komar nie żyje.</p> |
|---|--|

Се варіант певно неповний, середня строфа певно була колись зложена в двох.

Найстарший відомий нам польський варіант, записаний на

Мазовші, опублікував Войціцкий у другім томі своєї збірки „Pieśni ludu Biało-Chrobotów“, ст. 269—270, який подаю тут для повноти:

<p>1. Coś tam w boru stuknęło,
Coś tam w boru puknęło —
Komar ci to z dębu spadł,
Złamał sobie w karku gnat.</p> <p>2. Złamał sobie golenie
O dębowe korzenie.
Dowiedziała się mucha,
Że już komar bez ducha,</p> <p>3. Przyleciała do niego,
Poratować chorego.
Pyta mucha komara,
„Czy nie trzeba doktora?“</p> | <p>4. „Nie trzeba mi doktora,
Tylko księdza z klasztoru;
Ani żadnej apteczki,
Tylko rydła, motyczki“.</p> <p>5. Mucha się go pytała,
Gdzie go pochować miała?
„Spraw mi pogrzeb w dębinie,
Pochowaj mnie w leszczynie,</p> <p>6. „Zaspiewaj mi requiem,
Requiem, requiem“.
Był tam pogrzeb wspaniały,
Wszystkie muchy płakały.</p> |
|---|--|

Як бачимо з закінчення, текст пісні записаний не зовсім докладно. Повнійші варіанти позаписував Кольберт у Познанщині¹⁾. Подаю тут варіант із т. XII, ч. 592:

<p>1. Na boru coś ciuchnęło,
Na drodze słyhać było:
Pewno komar z dębu spadł,
Złamał sobie w karku gnat.</p> <p>2. Potłuk sobie golenie
o dębowe korzenie,
potłuk sobie paluszki
o dębowe gałązki.</p> <p>3. Przyszła mucha do niego,
odwiedzając chorego;
pyta mucha komara:
„Czy ci trzeba doktora?“</p> <p>4. „Nie potrzeba doktora,
tylko księdza przeora“.</p> | <p>Pyta mucha kolegi:
„Czy ci trzeba apteki?“</p> <p>5. „Nie potrzeba apteki,
tylko rydła, motyki.
Nie płacz mnie ty, siojstrzyczko,
ostanie ci tu wszystko.</p> <p>6. „A z kolanów dwa sadła,
co będziesz miała jadła;
a z goleni pieczenie,
będziesz miała jedzenie“.</p> <p>7. Pyta mucha komara:
„Gdzie cię będę chowała?“
„Chowajcie mię w dębinie,
sprawcie pogrzeb w olszynie“.</p> |
|---|--|

Досить близько до цього польського варіанта підходить Кашубський, уділений мені ласкаво В. Гнатюком, опублікований

¹⁾ Oskar Kolberg, Lud, jego zwyczaje, pieśni, podania i t. d. Serya VI, № 415—16 i Serya XII, № 592—3.

у збірці дра Ценови¹⁾. Ось його текст із закованем його правопису :

К о м о р.

1. Raz tès komór z dèbu spadł,
Zlamał sobje v łebku gnat.
Hej, hej! ha, ha! Zlamał so-
[bie v łebku gnat.
Połamał tès palufkj
O dèbove korufkj.	Dovjedzjała się muha,
Ze komór juz bez duha,
4. Przilecjała do njego,
Pozdrowjła mjlego.
„Ah, mój mjli komorze,
Juz nje będzjem sicj v parze!“
2. Połamał tès golenje
O dèbove korzenje.
Nie trzeba tu doktora,
Anj xjędza przeora,	5. I zalała sję łzamyj
Nad kohanka mękamj.
„Ah, nie płac̄ we, sjostrzičko,
Zotrzimaj po mnje vsitko,
3. Anj sadněj aptekj,
Tilko ridła j motikj.	6. Zotrzimaj po mnje rogj,
Takse tès i ostrogj“.

Другий варіант Кольберта (XII, № 593) складається з двох частин; перша говорить про комарове весіле з мухою — про се далі, а друга (стр. 5, 6 і 7) дуже близько підходить до попереднього варіанта (стр. 5: А сѡз то там stukło, со на boru łukło? а кінець стр. 7: Zašpiewajcie wilije (або raduwije), bo już komar nie żyje). Сей упрощений польський варіант інтересний головно тим, що майже в дословнім перекладі попадається у Мораван:

1. Co tak mocně zvunčelo,
a tak hrozně šušťelo?
A to komar z nebe spad,
zlamał sobě križem zad.	3. Pýtali se komára,
či je treba aptéky?
Ej ne treba aptéky,
treba ryła, motyky.
2. Pýtali se komara,
či je třeba lekara?
Ej ne treba lekara,
treba kněza farara.	4. Býl to pohreb nemały,
všecky muchy plakały
a řikaly rekvije,
že naš komár nežije. ²⁾

Що се не оригінальний чеський твір, а переклад із дуже

¹⁾ Sbjór pjesnj svjatovih, które lud słovjanjskj v królestvje pruskjm spjevacj lubj, vidał Dr. Florjan Cenova, Wójkasin ze Sławofésza. Sejit trzeci. Frantóvkj, Sętopórkj, Prosjbi na vesele i t. d. V Svjecja nad Vjsła, 1878, str. 5—6, ч. V.

²⁾ František Bartoš, Národní písně Moravské v nově nasbírání. V Brně 1889, ч. 570, str. 336—7.

скупого польського варіанта, се видно відразу, а потверджується й таким забавним непорозумінням перекладача, який польське „z dębu“ перемінив на чеське: z nebe. Та є у Мораван інша, давніша пісня про комаря, а власне про його весіле. У Бартоша (ор. cit. ст. 337) зараз за цитованим тут варіантом читаємо другий:

<p>1. Komari se ženili,
Troška vina ně meli.
Přiletěl tam slaviček,
Přiněš vina židliček.</p>	<p>3. „Ně plač, muško, co ti je?
Ešče komar ožije“.
„Těžke jeho ožiti,
Dy už něma puř řiti“.</p>
<p>2. Komari se opili,
Až komara zabili.
Komar leží v komoře,
Muška plače na dvoře.</p>	<p>4. „Mamy desku dubovu,
Urobimy řit novu“.</p>

Сеї мотив є й у давнішій збірці Сушіля в трьох варіантах, без цинічного закінчення.

<p>1. Dyž komára ženili,
Krapky vína¹⁾ ne měli.
Přiletěl k nim slaviček,²⁾
Dal jim³⁾ vína židliček.</p>	<p>3. „Ne plač, muško, co ti je?
Šak komárek ožije“.
„A jak mně má ožiti,
Dyž je na smrt zabitý?“</p>
<p>2. Jak se vína napili,
Hned komárka zabili.
Komár leží na dvče,
Muška plače v komoře.</p>	<p>4. Sádlo z něho vybrali,
Za sto zlatých prodali.⁴⁾
Kůžu ešče za tolar.
To byl Bože za komár!⁵⁾</p>

У Чехів ся пісня, здається, ще менше популярна, як у Моравії. Чеський варіант поміщений у збірці Челяковського, ще скупіший змістом ніж моравський. Ось його текст, який подаю з книжки *Pieśni ludu Biało-Chrobatów, Mazurów i Rusi z nad Bugu*, з доłączeniem odpowiednich pieśni ruskich, serbskich, czeskich i słowiańskich. Zebrane przez Kazimierza Władysława Wojcickiego. Ozdobione rycinami i muzyką, wydania Józefa

¹⁾ Kouska chleba. ²⁾ По сій стрічці йде нова: Dal jím chleba krajiček. ³⁾ K tomu. ⁴⁾ Далі:

Prodali ho řeznici
Na turecké hranici.

⁵⁾ F. Sušil, *Moravské národní písně s napevy*. Brno 1853, стр. 694, ч. 810. Під сим числом подано три варіанти сеї пісні, з яких відміни подаю в нотках.

Kaczanowskiego. Warszawa, w drukarni Piotra Baryckiego 1836, t. II, str. 287—8:

<p>1. Ked komára ženil,
Ferdunk wjna wypil.
Prilétel k njm slawjčok,
Nalial gim on žegdljčok.</p>	<p>3. „Ne plač, muška, nič ti je,
Wed ti komar odžije“.
„Horke jeho odžiti,
Ked je na smert zabity!“</p>
<p>2. Tak se oni napili,
Že komára zabili.
Komar ležj w komore,
Muška plače na dwore.</p>	<p>4. Sadlo z něho vybrali,
Za sto zlatých předali,
A kožtičku za meru,
Na moj prawdu a weru.¹⁾</p>

Порівнюючи ті варіанти можна сказати, що у Чехів і Мораван у початках XIX в. була більше менше спільна коротка пісня про весіле комаря з мухою і смерть комаря на тім весілю. З Моравії сей мотив, хоч дуже неповний, перейшов також до польських Мазурів, бо в цитованій вище збірці Войціцького маємо на ст. 269 ось який чотиростих:

<p>1. Poszła mucha po wodę
Do zimnego zdroju,
Napotkał ją komar w lesie,
I nie dał pokoju.</p> | <p>2. „Oj komarze, komarze,
Com ci na przeszkodzie?
Zajechałeś mi drożynę,
Ku chłodzącej wodzie“.</p> |
|--|---|

Се виглядає на залицяне комаря до мухи, що могло попереджувати опис весіля комаря з мухою. В інших польських варіантах сього уривка мова йде про ударемнене сватане комаря до мухи. І так у Козловського читаємо:

Posła mucha po wodę do zimnego zdroju,
Komar za nią, komar za nią, nie dał ij pokoju.
„Komarze, komarze, com ci na przeszkodzie,
Zastępujes muse drogę w zdroju, zimnej wodzie?
Nie widziałeś mnie, komarze, jakim była panna,
A teraz cie ocka bolą spoglądając za mną“.

У Кольберта (XII, ч. 593) маємо варіант сього уривка, також неповний, але додано промову комаря:

„A pamiętasz ty mucho, kiedym był młodzieńcem,
Jakim to miał kapelusik z lewendowym wieńcem.

¹⁾ F. Ladisl. Čelakovský, Slovanské národní písně. V Praze, 1822, t. I.

Цілої пісні, де-б розвито сей мотив, у Поляків нема. Та се відповідає по троха моравському варіантови у Сушіля :

1. Chtěl so komár ženiti,
Chtěl sobě brat muškú.
Přiletélo hovado,
Chtelo byt za družku.	Vezmu li já sekyrku,
Já ti utnu hlávu.
2. Cuky, cuky hovado k hovadu,
Ne mař se nam do řadu.	3. A šel komar do šenku,
Ubožátko chudý,
Upadl tam přes slámku,
Vyrazil si zuby.

Як бачимо, текст дуже поплутаний і звязок поодиноких строф зовсім не ясний. Що оवाद хоче бути дружбою комарю, се ще не рація, щоб комар за те хотів стяти йому голову. Ще менше рації бачимо в варіанті до середньої строфи, поданим також у Сушіля :

A hovade, hovade,
Vyuřa si metlu,
Ty potvoro, skaredá,
Já ti hlavu zetnu.

Все те свідчить про факт, що пісня про весіле комаря з мухою на чесько-моравськїм ґрунті або не виробила ся на стілько, щоб утворила більшу заокруглену пісню в роді тих, що у нас оспівують смерть комаря, або може в ту пору, коли Чехи почали записувати свої народні пісні, давня цілість уже забула ся і держала ся в пам'яті народа тільки в різнородних уривках. Я схилью ся до першої альтернативи, а власне, що пісня про комаря в Чехо-Моравії не виробила ся в одну більшу цілість, і лишила ся *in statu nascendi* в ріжних мотивах. За сїм промовляє третій варіант Сушіля, де мотивом являєть ся стріча комаря з мухою при кошеню та грабаню сїна :

1. Seče komar votavu,
Muška nahrabuje,
Komár házi do žebřiu,
Muška našlapuje.	3. Vlk seče, liška nahrabuje,
Komár na vůz dáva,
Mucha utlačuje.
2. Skladali ju na půdu,
Muška pravi: „Ne půdu,
Ja bych spadla dolů,
Zlámala bych nohu“.	4. Komár sa přísahá,
Že sa ženit bude;
Liška boty natahuje,
Že na svadbu půjde.

Бачимо тут немов відривки двох ріжних пісень: в одній косить комар, а в другій вовк; та оба ті відривки звязані орґа-

нічно тим, що в першім комар жартує з мухою велячи їй іти на копицю, в якій вона боїть ся упасти, а в другім комар уже присягає ся, що буде з нею женити ся. Сей відривок цікавий для нас головно тим, що без сумніву в Моравії перейшов в уста нашого люду, а власне лемківських гірняків, грибівського повіту, де о. Лещинак записав коло р. 1880 ось яку пісню:

1. Комар косит заграду,
Мушка заграбує;
Комар копи накладат,
Мушка потоптує.	Нарту ³⁾ поставила,
Аби шуна ⁴⁾ була,
Вшитким ся спачила. ⁵⁾
2. Рад би комар в ньом гварити,
Рад би ся женити;
Павут бути обуват,
Рад би му дружити.	5. Як комара женили,
Жидлик вина лем мали;
Пришол гу ним чловечек,
Налял він їм жидлечек.
3. Блещиця ся опасала,
Била за кухарку,
Мацька ¹⁾ хвостом помирдала,
Била за шафарку.	6. Так они ся попили,
Аж комара забили.
Лежит комар во дворе,
Плаче фафта ⁶⁾ в коморе.
4 .А вош ся уфундрувала, ²⁾	7. „Не плач, мушко, чьто ти є?
Ще твой комар ожие“.

Порівнюючи сей текст з мораво-чеськими бачимо, що руська запозика заховала мотив сватаня і весіля комарового подекуди повнійше, ніж чеські оригінали, не додавши зі свого боку нічого.

Цікава річ, що мотив про сватане мухи з комарем у досить самостійнім обробленю, досить механічно склесений з мотивом смерти комаря, записано з уст люду минулого року в селі Теклівці, скалатського повіту. Текст пісні, записаний Павлом Стадником, був ласкав уділити мені д. В. Гнатюк. Хоча записаний з уст люду, він виявляє досить виразні сліди літературного оброблення.

1. Ой там в лісі на бискруху (?)
Там засватав комар муху.
Де там, мамцю, де там, де там?
Там засватав комар муху.	3. Летят хрущі, летят джмілі
Та до мухи на весіле.
2. Дала муха роду знати,
Що єї буде віддавати.	4. Летят пчоли, летят оси
Розплітати муєї коси.
	5. Вбрали єї в білу сукню, —
Грайте віват, ней си тупну.

¹⁾ Кітка. ²⁾ Упудрувала. ³⁾ Викладана хустка. ⁴⁾ Гарна.
⁵⁾ Подобала, пор. польське *spatrzyc się komu*. ⁶⁾ Молода вдова.

6. Ваули єї в черевики, —
Грайте віват всі музики.	13. „Повезу ті до аптіки,
До дохтора, до Микити“.
7. Дала муха чвертку пива, —
Що там було чуда-дива!	14. „Не поможе ми аптіка,
Ані дохтор, ні Микита, —
8. Тай випили всі по скляньці, —
Грайте віват, разом таньці!	15. „Поможе ми штири дошки,
Саджінь землі, зіля трошки.
9. Дуб на дуба похилив сі,
Унав комар тай забив сі.	16. „Не ховайте ми в долині,
Бо там вириют ми свині;
10. Вилетіла муха з хати
Комаренька ратувати:	17. „Поховайте мене в лісі
При яворі, при ўорісі.
11. „Ой комарю мій, комарю,
Жалую ті не помалу.	18. „Та насійте руті-зіля:
Як прийде сьвата неділя,
12. „Піду масти купувати,
Головоньку смарувати;	19. „Будут дівки зіля рвати,
Комаренька споминати“.

Ті чесько-моравські варіанти з їх східніми паростями польськими та лемківсько-руською стоять у безпосереднім свояцтві з західно-європейськими народніми піснями про муху й хруща, а власне німецькими та датськими. В багатій збірці німецьких народніх пісень: *Deutscher Liederhort. Auswahl der vorzüglichsten deutschen Volkslieder nach Wort und Weise aus der Vorzeit und Gegenwart, gesammelt und erläutert von Ludwig Erk, neubearbeitet und fortgesetzt von Franz M. Böhme, Leipzig 1893, т. I, ч. 164, ст. 517* і далі поміщено два варіанти пісні п. з. „*Romanze von der Fliege*“, з яких один узятий із збірки Ерляха (III, 289) виглядає ось як:

- Ein Käfer auf dem Zaune sass (brum, brum)
Die Fliege die daneben sass (sum, sum).
„Fliege, willst du mich heiraten?
Ich hab noch drei Dukaten“.
5. „I, dass ich nicht ein Narre wär,
Und mir nen solchen Käfer nähm!“
Die Fliege flog zum Bade,
Viel Leute musste sie haben:
Die erste trug den Badestuhl,
10. Die zweite trug das Tuch dazu,
Die dritte trug die Seife,
Die vierte muss sie streiche,
Die fünfte trug die Kanne mit Wein,
Die sechste musste Schenke sein.
15. „Wo ist meine Magd die Mücke?

Sie soll mir streichen mein Rücke,
 Sie soll mir streichen meine Hand,
 Denn ich bin eines Käfers Braut“.

Die Fliege flog vom Bade,

20. Viel Leute musst sie haben;
 Sie tanzten wohl so öte (leicht),
 Dass sie die Braut nicht träte.

Sie tanzten all im Sprunge,

24. Der Käfer und der Brumme.

Як бачимо, пісня виказує досить далеке свояцтво з західно-славянськими варіантами, а натомість досить виразно вказує на жерело, з якого виплила, а власне на відоме кожному обсерваторови літньої природи явище роїв дрібних мушок та комарів, що уносячи ся в повітря то спускають ся в низ, то знов підіймають ся в гору чи то в полудневу спеку, чи частійше в вечірній прохолоді. Для означеня сього явища німецька мова має навіть влучне слово Mückentanz.

Другий варіант із надренської Франконії взятий із збірки „Jungbrunnen“ ст. 164 і виглядає ось як:

Ein Käfer auf dem Zaune sass,
 Der hat ein goldnes Hemdlein an.
 Es sass eine Fliege drunter,
 Der Käfer nahms gross Wunder.
 „Ein Jungfer Fliege wollt ich nicht han.
 Ich bin ein wackrer Käfersmann“.
 „I, dass ich nicht ein Narre wär,
 Und mir den goldnen Käfer nähm“.

Далі йде опис танцю, а потім рядки:

Ich weiss nicht, was sie taten,
 Dass sie die Braut zertraten.
 Da gieng der Käfer in Leide
 In seinem schwarzbraunen Kleide.
 Da gieng der Käfer im Harme
 Mit seinem ganzen Schwarme.
 Da kam der Hahn gesprungen,
 Der hat den Käfer verschlungen.
 Nun haben die Hochzeitleit grosse Not,
 Denn Braut und Bräutigam sind todt.

Датська пісня, взята видавцями із розвідки пані Тальві

(Talvj, Charakteristik der Volkslieder verschiedener Nationen. ст. 276), виглядає в німецькій перекладі ось як:

- Bremse zog Stiefeln und Sporen sich an,
 Und klopft an Flieges Hoftor an.
 Und als er kam an Flieges Tor,
 In Marder gehüllt stund sie davor.
5. „Und hör, du Fliege, schön und fein,
 Willst du mein Allerliebste sein?“
 »Dein Lieb zu sein passt nicht für mich,
 Denn du bist arm und reich bin ich.
 Wenn ich sitz auf König Schüssel und Krug,
10. Ist dir der Pferderücken gut genug!“
 Da nahm er sie an dem Schwingebein,
 Und schleudert sie in den Rinnstein hinein.
 Auf stand Frau Flieg, im Herzen rein:
 „Wann soll denn unsre Hochzeit sein?“
15. „Mariantag, der im Herbst fällt,
 Giebts Bremsen und Fliegen zumeist in der Welt“.
 Bremse drauf Fliege inbrünstig umfasst
 Und trägt sie ins fertige Bett in Hast.
 Das war ein Lust im Hochzeitschmaus,
20. Da hüpfte der Floh, da tanzte die Laus.

Як бачимо, фантазія різних народів досить різна, хоч усе антропоморфічно розмальовувала природне явище танцю мух і комарів.

А тепер вернемо до кінцевого мотива українських варіантів пісні, до похорону комаря. Ми бачили, що польські тексти лиш голословно згадують, що „był to pogrzeb niemały“; в українських варіантах розвивається образ цього похорону по троха. У Чуб. V, ч. 207 кажесть ся по немотивованій нічим смерті комаря:

Прилетіли дві мушки,
 А дві мушки щибетушки,
 Взялиж вони щибетати:
 „Деж би свого комаронька поховати?
 Поховаймо в садочку,
 В квітчастім барвіночку“.

В варіанті Грінченка 1628 „мухи старухи, славні громовухи“ питають комаря, де його поховати, а він їм каже:

Поховайте мене в полю	За комаря споминають:
Під веленою тополею,	„Ой тут лежить комарище,
Там козаки проїжджають,	Славний донський козачище“.
Мед і вино попивають,	

Уривок подібної пісні подано у Чуб. V, ч. 212, ст. 1171, де читаємо — питає невідомо хто:

„Ой що се лежить за войовник,
 Чи цар, чи гетьман, чи полковник,
 Чи з чужої сторони чужестранець?“
 „Се не царь, не гетьман, не полковник,
 Ні з чужої сторони чужестранець.
 Ой сеж лежить комарище,
 Славногo війська козачище“.

Сей уривок велить думати, що була й ціла пісня в сій формі, в тою тенденцією — змалювати комаря як славного козака. Дальші уривки з неї маємо в варіантах Жеґоти Павлі, Чуб. та Грінч. Описавши впадок комаря з дуба вар. Ж. П. (II, 96) так говорить далі:

Oj tam tesły tesłowały,
 Komarowi trunu zbudowały,
 Dorohymu suknamy okładały,
 Zołotymu cwiakamy pobuwały.
 Pochowały komara w czystom poli
 Kraj dorożeńky.

У Грінч. вар. 1627 А. „майстри майстрували“, труну „срібними бляхами обкували“,

Глибокoю яму йому викопали,
 Там того комаря й поховали.

Замість сього Чуб. V, ч. 205 каже лише, що його „Між шляхами, між дорогами схоронили“. Та на тім не кінець, комарю й по смерті значні особи віддають честь. У Чуб. V, ч. 205:

Їхали купці стародубці,
 Стали думати і питати:
 „Ой щож то лежить за покійник?
 Чи князь, генерал чи полковник?“
 „Ой сеж той комар, комарище,
 Над усіми комарями командище“.

В варіанті 206 „Іде майор і полковник, Питають ся, що лежить за покойник?“ А в Жеготи Павлі амбіція співака сягає ще вище:

Oj idut tuda cary i pany:
 „Oj szczo se leżyт за покойник,
 Czy car, czy hetman, czy połkownyk?
 Czy z czużoј storony czużozemec?“
 „Se ne car, ne hetman, ne połkownyk,
 Ni z czużoј storony czużostranec,
 Oj seż leżyт komaryszcze,
 Sławnoho wojska kozaczyszcze“.

Дуже добрим потвердженням сього догаду являєть ся найстарший відомий нам варіант пісні про комаря, захований у рукописній збірці Леонтія Ягольницького, списаний мабуть у Ягольниці 1719 р. і опублікованій проф. Грушевським у Записках Наук. Тов. ім. Шевченка т. XV ¹⁾. Ось текст сеї пісні:

1. Стукнуло, грануло в лѣсѣ,
Комар з дуба ввалив ся;
Трафивъ на коренище,
Збив собѣ голѣн, плечнище.	Кажѣт мою дружину зобрати.
2. Почули мухи-горухи,
Принесли ему кожухи:
„Наш комару, сподару,
Жал тя намъ не помалу.	5. „А хрущъ буде нести,
А овадь буде густы,
А журавел буде сѣввати,
А муха буде плакати.
3. Не чомъ ти в насъ не буваеш?
Аж ти ся зле наваеш“.	6. „Обгородѣтежъ ви мене
Друбненкими стрѣлойками;
Положѣтежъ ви на мѣѣ
Мой тугесейкій лучокъ.
4. „Поховайте ви мене в поли
При зеленой дубравѣ;
Коли я буду вмирати,	7. „Коли будуть козаки ѣхати,
Мене будут споминати:
„Тутъ лежит комарище,
Славній наш козачище“.

Як бачимо, варіант не зовсім повний, але похорон комаря, уявленого тут козаком, описаний ще докладнійше, як у попередніх уривках.

Коли можна з приводу тих варіантів (а їх збірка певно не повна) висловити свою думку, то я формулував би її ось як. У тих варіантах маємо два окремі мотиви, які на українськiм

¹⁾ М. Грушевський, Співання з початку XVIII в., ст. 17. Рукопис Леонтія Ягольницького, переданий о. Петром Білинським із Зарванці крилошанину о. А. Петрушевичу, містить ся тепер у бібліотечі Народного Дому у Львові між рукописами Музея Петрушевича ч. 135.

грунті пару разів зливали ся до купи. Перший мотив повстав під впливом народнього вислову „Mückentanz“ у Німеччині, перейшов через Чехію і Мораву до Польщі і дійшов на Україну не поминаючи й Галичини: се мотив сватаня комаря з мухою та їх спільного жита, що у нас переіменив ся (під впливом другого мотива) в образ нещасного мужа або вдівця, що знаходить собі наглу смерть. Другий мотив, се смерть бурлаки чи бездомного козака, що вмирає від злої пригоди, і якому при смерті і по смерті робить услуги милосерна жінщина або більше їх. На сей мотив мусіла бути в Україні дуже гарна пісня, яка одначе дійшла до нас лише в уривках. В Галицькій Русі була мабуть у XVIII в. зложена инша пісня про комаря, де представлено його як гільтая або паницю, що погибав марно; ся пісня не була народнього, лише книжного складаня, але з часом увійшла в народ, і в XIX віці буда кілька разів (що найменше двічі) перероблювана інтелігентними людьми, що розширювали її текст своїми вставками та поправками. Сі нові редакції подекуди затемнювали змісл первісного тексту і мабуть тому не ввійшли в уста народа. Можливе припущене, що мотив про смерть і похорон комаря власне з України або з Галичини перейшов до Поляків і в однім відписку дійшов аж на Мораву.

Справа поділу Галичини в рр. 1846—50.

Написав *Іван Кривецький*.

VII.

Справа поділу Галичини в Державній Раді.

(1848—1849).

Скликання Державної Ради. — Вибір „конституційної комісії“. — Її проєкт конституції. — §. 2 цього проєкту. — Справа поділу Галичини: — погляд на сю справу пос. дра А. Пінкаса; — протест пос. Ф. Земялковського; — проєкт пос. Кавтшіча; — промова пос. еп. Гр. Якимовича за поділом Галичини; — проєкт пос. Паляцкокого; — його оборона Українців; — репліка пос. Ф. Земялковського; — промова пос. Рігера в обороні Українців; — amendement пос. Брестеля; — проєкт пос. Рігера; — голосованне над §. 2 проєкту конституції: відкинення внесення на поділ Галичини й ухвала поділу Тиролю; — петиції pro і contra поділу Галичини; — резолюція в сій справі пос. Шоля; — справа Буковини: ухвала відокремлення Буковини від Галичини; — уневажненне ухвали поділу Тиролю; — §. 2 проєкту конституції в останній редакції, прийнятій в третім читавню на останнім засіданню комісії дн. 4 марта 1849 р.

Перша австрійська Державна Рада, скликана для виготовлення загально-державної конституції найперш (цісарським патентом з дня 9. V. 1848 р.) на день 24 червня, відкликана потім (мініст. розпорядком із дн. 30. V. 1848 р.) на день 26 червня 1848 р., зібрала ся перший раз на приготовче засідання дн. 10 липня т. р. Формальне відтворення її архикн. Іваном відбуло ся дн. 22 липня 1848 р.

Із справ, які вона мала полагодити зараз на першій вступі, найважнішими були: ухвала парламентарного регуляміну й вибір парламентарних комісій. Найважнішою з комісій, яка мала ви-

готовити проєкт конституції, а при тій нагоді порішити також справу адміністраційно-політичного поділу держави — була т. зв. конституційна комісія.

Вибір конституційної комісії відбув ся на засіданню дня 31 липня. Посли кожної з 10 австрійських губерній з'окрема визначили з поміж себе по 3 делегатів, так що згадана комісія складала ся разом з 30 членів. Вправді Поляки й Чехи виступили з протестом проти сього, щоби 11 послів із Дальмації вибирало до комісії таке саме число членів, як 108 послів із Галичини, одначе супротив ухвали парламенту, який більшістю голосів заявив ся за цифрою 3 делегатів із кожного краю без огляду на його величину, мусіли погодити ся з сею диспропорцією. Чехи пімстили ся за те на германській й германофільській більшості парламенту таким способом, що при виборі делегатів від Чехії з'ігнорували зовсім чеських Німців.

На засіданню парламенту дн. 1 серпня оголошено імена вибраних членів комісії: від Долін. Австрії — dr. med. Фішгоф, хемік Гольдмарк, держ. урядник Віолянд (по його резигнації вибрано математика Брестеля); від Горін. Австрії зі Сольногородом — адвокат Фішер (по його уступленню вибрано пароха Гальтера), держ. урядник Ляссер, держ. урядник Вакано; від Чехії — адвокат Пінкас, історик Палацкий (по його резигнації вибрано судію Штробаха), dr. jur. Пітер; від Моравії — адвокат Гайн, інсп. дїбр Маер, маїстр. радник Файфалік; від Стирії — слявіет Мікльосіч, dr. jur. Крайнци, судія Кавалькабо; від Каринтії й Країни — окружний комісар Амброш, адвокат Кавтшіч, судовик Шоль (пізнійше на його місце вибрано старосту Лявфенштайна); від Побережа — лікар Їоббі (пізнійше: радник карн. суду Блях), адвокат Мадонїцца, окружний комісар Їорюп; від Тиролю — лікар Пфречнер, судія Рац, держ. урядник Турко; від Дальмації — адвокат Філіппі, судовик Пленкович, судовик Патранович; вкінці від Галичини — еп. Яхимович, адвокат Смолька й адвокат Земялковский¹⁾.

Згадана конституційна комісія уконституувала ся зараз у перших днях серпня; президентом вибрано моравського посла Файфаліка, а до тіснійшої підкомісії, яка мала виготовити проєкт конституції, увійшли: Маер, Їоббі, Смолька, Гольдмарк і Палацкий.

¹⁾ A. Springer, Protokolle des Verfassungs-Ausschusses im Oesterreichischen Reichstage 1848—1849. Leipzig, 1885, ст. 3—4.

Надія одначе на скоре виготовленне проєкту конституції не здійснила ся. Самі вступні приготування поодиноких членів згаданої підкомісії забрали час декількох місяців. До того з причини жовтневих випадків засідання парламенту у Відні були перервані й скликані на ново ціс. розпорядком що йно на дн. 15 падолиста — до Кромерижа; другий ціс. розпорядок відсунув се скликанне на дн. 22 падолиста. Коли-ж вкінці члени тіснійшої комісії зійшли ся разом, показало ся, що між ними глибока прірва в поглядах на справу, яку мали рішити.

Перший з готовим проєктом конституції виступив Паляцкый. На підставі сього проєкту Австрія мала складати ся з поодиноких країв, в яких головну власть мали: віцекоролі з одвічальними дорадниками (щось в роді меншого видання корони й міністерського кабінету) і сойми. Центральний парламент мав складати ся виключно з делегатів краєвих соймів¹⁾. Коли Паляцкый предложив свій проєкт „комісії 5-тьох“, зустрів він в її німецьких членах сильний опір. Найперш тому, що в ньому не було ніяких конституційних постанов про такі важні справи, як судівництво, військо, фінанси й ин.; дальше тому, що у парламенті, зложенім з делегатів краєвих соймів, з яких два найбільші (галицький і чеський) й декілька менших були майже виключно словянськими, мали би значну чисельну перевагу славянські елементи. Не подобав ся німецьким централістам також радикальний автономно-федералістичний характер проєкту Паляцкого.

З иншими проєктами конституції виступили послы Гоббі і Маєр. Гоббі одначе взяв незабаром свій проєкт назад і під обради підкомісії прийшов тільки централістичний проєкт Маєра. Та супроти рішучого протесту Паляцкого, Маєр згодив ся переробити свій проєкт на ново і вніс його другий раз до комісії у зміненій вже формі. Одначе й нова редакція проєкту не задоволила Паляцкого. Супроти сього „комісія 5-тьох“ постановила предложити повній конституційній комісії два проєкти: Маєра і Паляцкого й полишити їй вибір одного з них за субстрат при дискусії. Вибір упав випадково на проєкт Маєра, якого якраз „комісія 5-тьох“ вибрала референтом сеї справи в повній комісії²⁾.

Перше засіданне повної конституційної комісії відбуло ся дн. 13 січня 1849 р. „На зазив президента (Файфаліка) Маєр,

¹⁾ *ibid.* ст. 5—6.

²⁾ *ibid.* ст. 6—7.

як референт „комісії 5-тьох“, читав зладжений ним проєкт конституції, а Паляцкий тільки ті варіанти, які він і Смолька пропонували що до складу парламенту. Сей проєкт, подібно як проєкт основних законів, ухвалено відбити на літографії і роздати між членів конституційної комісії“¹⁾. Народи над проєктом конституції почали ся дн. 22 січня. Зі страху перед октройованнем пильність членів комісії й темпо їх нарад зросли до того степеня, що цілий проєкт передискутовано в протязі декількох тижнів. Відбуваючи кожного дня (деколи два рази на день) кількогодинні засідання, комісія змогла вже дн. 3 марта приступити до другого читання проєкту, а дн. 4 марта на пятигодиннім засіданню приняла його в останнім (третім) читанню.

*

Та вернім одначе до самих нарад над проєктом згаданої конституції у конституційній комісії.

Як ми згадали вже висше, перше своє засідання відбула згадана комісія дн. 13 січня 1849 р.; одначе дискусія над самим проєктом конституції почала ся тільки на другім з ряду засіданню дн. 22 січня. По деяких вступних замітках послів Земляковського, Маєра, Пінкаса, Брестеля, Паляцкого, Вакана, Гайна, Ляссера, Віолянда, Кавтшіча, Їоббі, Їорюпа й самого президента Файфаліка, референт „комісії 5-тьох“ пос. Маєр відчитав 1-шу точку свого проєкту п. з. Поділ держави.

§ 1-ий сеї точки був такий: „Цісарство Австрія є неподільною конституційною наслідною монархією, яка складаєть ся зі слідуєчих самостійних коронних країв.

§. 2. Сі самостійні неподільні коронні краї є: 1. королівство Чехія; 2. королівство Галичина з Буковиною; 3. архикнязівство Австрія низше Анїзи; 4. архикнязівство Австрія висше Анїзи без округа над Іном; 5. князівство Сольногород із округом над Іном; 6. князівство Стирія; 7. князівство Каринтія; 8. князівство Країна; 9. князівство Шлезк; 10. маркграфство Моравія; 11. укняжене графство Тироль разом із Передарулянським краєм; 12. Побереже; 13. королівство Дальматія²⁾.

Над сими двома параграфами 1-шої точки проєкту, а спеціяльно над §. 2, де вичислені поіменно всі коронні краї, з яких складаєть ся Австрія, розвинула ся в конституційній комісії широка дискусія, підчас якої порушено декілька разів

¹⁾ ibid. ст. 7.

²⁾ ibid. ст. 15.

важну власне для нас справу — справу поділу Галичини на дві окремі провінції.

*

Перший порушив се питання чеський посол др. А. Пінкас. Зазначивши найперше, що коли питання поділу держави має розв'язати ся щасливо, то при його розв'язці треба руководити ся принципом компромісу між історичними й національними відносинами й виступивши на тій власне підставі проти проєктованого „комісією 5-тьох“ адміністраційно-політичного поділу коронного краю Австрії на дві окремі провінції, горішню й долішню, він дотично Галичини сказав таке: „Коли дальше запусу ся в поділ держави, то, як перейду на Галичину й уважно тамошній розбрат між Українцями й Мазурами, бою ся попасти в певного рода противорічність. Вправді кажуть, що сей розбрат викликаний штучно й на кожний спосіб опертий тільки на адміністративних і релігійних відносинах, одначе коли хочемо бути вірними демократичному принципови, то треба брати народ в його цілости. Під іменем польської нації я бачу панів не народа, якого давнійше навіть не було, а тільки бездушної череди, якою торговано так само, як торгується річками. У тих власне колишніх відносинах, богатих нещасливими наслідками, лежить причина ненависти до польської нації, яку знищено розбишацьким насильством і з якою тому симпатизую; одначе, не зважаючи на се, я не можу й не хочу забути інтересу люду. Чи одначе ся племінна різниця, яка проявляєть ся постійно, викликає потребу утворити окремі, українську й мазурську, федеративні одиниці в складі держави, або чи сей поділ можна перевести адміністраційною дорогою, я, замало знаючи тамошні відносини, не беру ся рішати наперед, хоч на мою думку такий поділ був би пожаданим тому, щоби не допустити до жорстокої міжнародньої усобиці“¹⁾.

Проти сього нерішучого й дуже оглядного становища пос. Пінкаса супроти справи поділу Галичини виступив з дуже острим і рішучим протестом польський посол Ф. Зем'ялковський. Найперш, сказав він²⁾, мусить означити те, як переразили його слова, висказані пос. Пінкасом; він може сказати: *vox mihi in faucibus haesit*, коли їх почув. Пос. Пінкас хоче, щоб історичне право впало; одначе — тільки у Галичині. В себе дома він хоче історичного права, у Галичині — людовство.

¹⁾ *ibid.* ст. 16—17.

²⁾ *ibid.* ст. 20—21.

Він — Земляковський — вважає одначе строге збереження з одного боку виключно історичного, з другого — виключно національного права в Австрії неможливим, тому бажає покласти посередню дорогу. Що тикаєть ся Галичини, то вона національно-польський край. Коли-ж уже винайшли також українську національність, то він мусить сказати, що також він є Українцем (Ruthene) — і то найчистішої крові, якого в Галичині тяжко знайти другого. До марта 1848 р. був Українцем той, хто був грецької, — Поляком, хто був католицької релігії, й тому в одній і тій самій родині були Українці й Поляки. Хто одначе викликав сей розбрат, про се нема потреби говорити, одначе сей розбрат релігійний, а не національний. Хто жадає у Галичині поділу? Головна Руська Рада, т. зн. українська консисторія, яка видрукувала меморіал, який тут роздано й покрила петицію 1000 підписами. Одначе коли-б так почислити власноручні підписи й вислати до Галичини комісію, яка запитала би селянина, чи знає він, що саме підписував! Підпису ждали від кожного селянина, який є грецького обряду. Він вказує на депутацію з Буковини, яка протестує проти всякого відлучення; коли-ж мало-б установляти ся провінції на підставі релігійних різниць, то чому-ж не зробити окрему провінцію також із Буковини, яка належить до греко-православної церкви. Посол Пінкас каже, що польською нацією були пани й від них треба-б відділити люд. Одначе тоді запитайте люд, і коли той люд заявить ся за таким відділенням, тоді він проти сього нічого немає, але той люд не схоче такого відділення. (Сі останні слова Земляковського перебив пос. Пінкас викликом: „розуміть ся, тоді й я нічого немаю проти сього!“)

В обороні прав поодиноких національностей й поділу держави по національним групам виступив каринтсько-країнський посол Кавтшіч. „На мою думку, говорив він на засіданню комісії дн. 23 січня, ми повинні при поділі на провінції числити ся тільки з принципом національності і конвенієнції й тільки те лишати в купі, що само радо хоче бути разом...“ „Не тільки кожда національність мусить бути охоронена, але її треба узгляднити також при поділі провінцій, бо инакше ся так дуже вихвалена рівноправність народностей буде тільки чистою ілюзією; тоді буде нічим у Сирії й Каринтії — Славянин, у Тиролю — Італієць, у Чехії — Німець. Неприродне подруже не принесло ніколи добрих овочів; на те й є розводи. Так само

неприродне подученне країв є проклятем людськості. Він ділить Австрію так: 1. чеська Чехія або Чеховія, 2. німецька Чехія або Бойовія, 3. Горішна й долішна Австрія разом із Сольногородом, 4. німецька Стирія й Карингія, 5. славянська Стирія, Країна й славянське Побережжя як Слявонія, 6. Шлезк, 7. Моравія, 8. німецький Тироль і Передарулянський Край, 9. італійський Тироль, 10. італійська часть Побережжя, 11. Далматія, 12. Польща або мазурська Галичина, 13. українська Галичина і 14. Буковина¹⁾.

По короткій заяві горішно-австрійсько-сольногородського посла Вакана за проектом „комісії 5-тьох“, забрав слово одинокий український репрезентант у конст. комісії пос. еп. Яхимович. У своїй мові, яка мала в цілості історичний характер, заявив ся він, як і слід було надіяти ся від провідника тодішніх галицьких Українців, за поділом Галичини. „Коли стану на історичну підставу, говорив він на тім самім засіданню комісії дн. 23 січня 1849 р.²⁾, то пригадаю ті часи, коли Україна (Ruthenien) була великою державою, а Польща тільки малим князівством. Галич мав своїх власних коронованих королів, як пр. Кольман і т. д. Казимир Великий мусів, як доказує історія, через 15 років вести боротьбу з Українцями (Ruthenen), заки їх поневолив, з чого ясно виходить, що Українці й Поляки становили два окремі народи. Володислав Опольський підписуєть ся *heres et dominus Russiae*. Коли за Ягайла получено Львів з Литвою, від тоді Україна й Польща жили вже вкупі аж до поділу польської держави. Коли Галичина прийшла до Австрії, розріжнювали східню й західню Галичину й аж у р. 1809 засновано для обох одну губернію у Львові. Коли Краків получено з Галичиною, поділ Галичини показав ся конечним. Стадіон попер його і за міністерства Піллерсдорфа він дістав навіть найвисшу згоду; і тільки зміна, яка зайшла в тодішньому міністерстві, стримала його контрсигнатуру й виконанне. За тим поділом промовляють такі обставини: між сими обома націями, Українцями й Поляками, живе глибоко закорінене ворогованне й є навіть приповідка, що поки світ світом, вони не стануть між собою приятелями. Сей розбрат повстав не з причини племінної різниці, — оба народи Славяни, — сей розділ викликала церковна різниця. Історія виказує релі-

¹⁾ *ibid.* ст. 23—24.

²⁾ *ibid.* ст. 24—25.

тійні переслідування Українців. Уже наслідник Казимира, Людовик, будучи сам великим прихильником латинського обряду, посадив у Галичі латинського єпископа й віддав йому грецьку церкву. Володислав Ягайло зробив те саме в Перемишлі й приказав у 1412 р. викинути з грецької церкви навіть тіла визначних людей, які там були поховані. Сей факт іще зовсім не призабув ся! Щоб стати *vicarius-om pontificis in partibus Russiae*, він показував себе дуже ревним католиком. Коли Українці хотіли дістати шляхоцтво або уряди, мусіли переходити на латинський обряд. За часів Ягайла значінне грецького митрополита зовсім упало, його заступниками ставали старости. Те *interregnum* трівало 150 літ. Конфлікти між обома обрядами від мартових днів зросли тому, що Українців атакуєть ся несправедливо по брошурах. Географічне положення й національна ріжниця між Українцями й Поляками промовляє за поділом Галичини; бо вона за велика, щоб можна було її стеречи як слід. Польське й українське письмо й мова ріжнять ся між собою. Збереженне української мови в школах й уряді вимагає поділу. Пос. Земляковский думає, що сей рух вийшов від Гол. Руської Ради, яку він охрестив консисторією. Між обома інституціями одначе є велика ріжниця. Що до сеї справи прикладаєть ся духовенство, се зовсім зрозуміле; те саме робило також польське духовенство, коли заступало свій народ перед затіями германізації.

„На тій підставі вношу поділ Галичини на дві часті.

По коротких заявах Шоля і Гюрюпа й по репліці Пінкаса, в якій між ин. доторкнув ся він іще раз справи поділу Галичини¹⁾, забрав слово пос. П а л а ц к и й. „До тепер, казав він, говорило ся тільки в інтересі поодиноких провінцій; я хочу промовити в загальнім інтересі. Жадали поділу на підставі історії; позвольте, що я, як історик, обізву ся за злукою. На світі є одна сила, яку називають всесвітнім духом (голос: він уже закінчив сумне своє істнованне). В історичнім розвою нашого часу виринув принцип, який в минулім році вступив в історію

¹⁾ „Я признав сам, говорив він, свою неконсеквенцію з огляду на Галичину; що одначе є бажанне й підстави до сього поділу, про се ми всі знаємо. Земляковский представив ся нам вчора чистокровним Українцем, а одначе зараз таки сказав, що національні ріжниці між Поляками й Українцями є вигадкою Стадіона. Чи й він також є вигадкою Стадіона? (*ibid.* ст. 25).

Австрії, а се — рівноправність національностей. Сю рівноправність заперечували до 1848 р. в теорії й практиці. Разом із тим принципом проголошено еманципацію австрійських Славян і Волохів, одначе її ще не переведено. Ми мусимо Австрію так сконструувати, щоб австрійським народам жило ся добре; се повинно бути нашою провідною ідеєю. Різні проголошені тут ідеї можна задовольнити тільки тоді, коли будемо числити ся з історією й етнографією й винайдемо певний *terminus* конвенієнції, отже коли згодимо ся на національно-історичні групи країв із меншими національними відділами — державними округами (*Reichskreise*). З малого краю годі тепер зробити великий. Хто хоче лишити ся окремо, хай лишить ся окремо, а получить разом ті, що бажають такої злуки. Тут мусимо мати перед очима особливо новий устрій шкільництва й судівництва.

Вносять поділ на такі групи країв: 1. німецько-австрійські краї; 2. чеські краї; 3. польські краї; 4. ілїрійські краї; 5. італійські краї; для тих країв, які тут не мають репрезентантів, був би дальше такий поділ: 6. південно-славянські краї; 7. мадярські краї; 8. волоські краї.

Зачисляє: ad 1) горішню й домішню Австрію, Стирію, Каринтію, Сольногород, німецький Тироль, Передаруляньський край, німецьку Чехію, німецьку Моравію й німецький Шлезк; ad 2) чеську Чехію, чеську Моравію, чеський Шлезк, славацький край в Угорщині; ad 3) Галичину, Краків, Буковину й Прикарпатську Угорську Русь; ad 4) Слявонію, славянську Стирію, Каринтію, Країну, Побереже; ad 5) італійський Тироль, Лїомбардію й Венецію; ad 6) Дальматію, Кroatію, Слявонію й Воеводство (*Woiwodina*); ad 7) угорську й семигородську Мадярщину; ad 8) романські й волоські землі Семигороду, Угорщини й Буковини.

„Я зовсім не противлю ся поділові Чехії на німецьку й чеську частину; коли-б він тільки був можливим у практиці, тоді я його запропонував би. Чехія є кітловим краєм, а кітла не можна чейже ділити, коли не хочемо його знищити (голос: але можна латати).

Свою промову, в якій умістив цілий свій історично-федералістичний проєкт поділу Австрії, який відкинула була „комісія 5-тхх“, закінчив Паляцький горячою обороною окремішности Українців супротив Поляків, яку власне заперечив був на попереднім засіданню Ф. Земляковскій. „Мене здивувало й непри-

емно вразило, говорив він, коли Земялковский сказав, що народ Українців винайдено минулого року. Вони є Малороси, яких поверх 10 мільонів живе в Росії. Їх мова не є ніяким жаргоном польської мови, тільки російським діалектом, який разом із болгарським, сербським, кرواتським і славонським діалектами належить до одної класи славянських мов так само, як Поляки, Чехи, Венди й Лужицькі Сербі належать до другої класи. Українці є властивим народом, який внеманципував ся тільки минулого року й се, здасть ся, розумів Земялковский під словом: винахід. Сей народ був дотепер під гнетом Поляків і уряду; є надія, що тепер розвине він свої значні спосібности й поступить значно наперед, що візьме участь у добродійстві західно-європейської культури і в руках австрійського уряду буде молотом проти ворогів Австрії, що, коли зважати на його вплив на українські племена в Росії, має значінне на далеку мету. Також у Галичині державні округи задовольнять усі племена ¹⁾).

З реплікою проти послів Кавтшіча, Пінкаса, Яхимовича й Палацкого виступив на тім самім засіданню пос. Земялковский.

„Я маю полемізувати, казав він ²⁾), з чотирьома противниками. У відповідь на замітку пос. Кавтшіча хочу тільки згадати, що є вправді розводи, одначе всі стережуть ся переводити їх у житю народів. Пан Пінкас питає, чи й мене винайшов Стадїон? Я можу се потвердити, бо я не є таким, яким мене описують.

„Пан Палацкий, говорив він дальше, хоче українське питання піднести до європейського значіння. Може й по його боці правда. Одначе я мушу заперечити, наче-б Українці були Росіянами, бо Росіяни називають Українців псами. Росіянин Пушкін каже, що Нестора зовсім не можна розуміти, коли не знаєть ся польської мови; те, наче-б уряд угнетав Українців, заперечують вони самі тим, що хвалять австрійський уряд. Я не надїяв ся, що пан Яхимович заверне цілу справу так далеко, тому не приготований йому відповідати.

„Казимир Великий дістав Червону Русь правом наслідства, останнього князя Болеслава шляхта втрїола; від того часу Червона Русь була получена з Польщею. Що вона мала рівні права з Польщею, се доказує історія; бо за перших Ягайлонів україн-

¹⁾ ibid. ст. 26-27.

²⁾ ibid. ст. 27.

ська мова була мовою королівського двора. Колишній поділ Галичини, при чім східня Галичина обіймала цілу нинішню Галичину, а також поділ, проєктований Стадіоном, нічого не доказує.

„Під нацією я розумію народ, що має одну й ту саму мову й історію; а Поляки й Українці мають одну й другу спільні. Я пригадаю тільки Собєского, Сапєгу, Потоцького, Залєского, — всі вони були Українцями. Поляки не переслідували Українців як народ. Також Німці переслідували з релігійного фанатизму других Німців, чи-ж вони хочуть тепер поділу? Щоб між Мазурами й Українцями було ворогованне, сьому я мушу заперечити; в тім самім селі, навіть у тій самій хаті живуть оба в приязни, один побіч другого, так само, як сидять разом побіч себе й згоджують ся між собою в австрійськім парламенті. Вправді українське духовенство настроєне неприхильно (й зовсім справедливо!) проти латинського клєру, одначе причиною сьому не національність. На закид, що я Гол. Руську Раду охрестив консисторією, мушу відповісти те, що духовенство оголошує по краю всі розпорядки сеї консисторії.

„Нам, Полякам закидають, що ми хочемо відлучити ся від Австрії. Ми ніколи не перечили, що ми з австрійського уряду не вдоволені, одначе так само отверто впевняємо, що ми не хочемо відірвати ся, тільки без проливу крови привернути нашу вітчину. Йдіть до вязниць на Шпільберзі й Куфштайн, ви знайдете там Поляків й Українців, ми все робили заговори разом.

„Як подає Wiener Zeitung із дн. 21 с. м., будуть засновані для Українців не українські школи, але німецькі.

„Поділ Галичини на підставі обряду не можливий без вандрівки народів, бо також у західніх її округах живе 100.000 Українців, а лїнія між Ярославом і Перемишлем не заперечить його польської мови. Щоби розширити українську мову, на се потрібно найменш 50 років. Не так стоїть справа з польською мовою. Коли ділити Галичину, то треба також поділити нашу кредитову інституцію, те одинокє добродійство, яке маємо завдяки Австрії, треба випускати нові заставні листи. Що через те потерпить шкоду кредит цілого краю, се зовсім ясне. А ті численні фундації, чи їх має вжити ся на те, щоб Українці навчили ся по німецьки?

Наведеною промовою Земялковського закінчило ся засіданне конституційної комісії в дн. 23 січня. Найближше засіданне відбуло ся на другий день, 24 січня. На нїм закінчила ся диску-

було уневажненне попередньої ухвали конст. комісії, яка ділила Тироль на дві провінції, й приверненне одноцільності краю. Нове голосованне в сій справі відбуло ся на засіданню дня 1 марта; в поіменнім голосованню за одноцільністю Тиролю заявило ся тепер 12 послів, проти нього 11. Нова редакція § 2 конст. проєкту перейшла отже більшістю 1-ого голосу.

Дискусію над проєктом конституції покінчила комісія на засіданню дня 1 марта 1849 р. Тоді вибрано також чотирьох послів: Маєра, Ляссера, Пінкаса і Файфаліка, яким поручено на підставі пороблених поправок і змін виготовити нову редакцію конституційного проєкту й віддати його відтак до друку. Секретарям комісії поручено зібрати разом усі *votes* меншости й постарати ся видітографувати їх. Президент Файфалік мав на другий день рано повідомити про виготовленне проєкту конституції парламент.

Останнє засіданне конст. комісії відбуло ся дня 4 марта. Тоді переведено третє читанне конст. проєкту й по незначних поправках прийнято його в останній редакції.

§ 2 проєкту конституції виглядав тепер так: „Краї цісарства, які обовязує ся конституція, є отсі: 1. королівство Чехія, 2. королівство Галичина й Володимирія разом із Краковом, 3. королівство Дальматія, 4. архикнязівство дол. Австрії, 5. архикнязівство гор. Австрії без краю над Іном, 6. князівство Сольногород з краєм над Іном, 7. князівство Стирія, 8. Князівство Каринтія, 9. князівство Країна, 10. князівство Шлезк, 11. марграфство Моравія, 12. укняжене графство Тироль разом із Передарулянським краєм, 13. Побереже, 14. Буковина¹⁾).

*

Дня 4 марта 1849 р. конституційна комісія покінчила свої наради; дня 6 марта роздано між послів друкований проєкт конституції. Перше читанне згаданого проєкту в повнім парламенті визначено на день 15 марта.

Одначе до такого читання не прийшло. Події, які зайшли в Австрії в перших днях марта 1849 р., не тільки що не дали готовому конст. проєктові законної сили, але змеди з лица землі навіть автора його — австрійський парламент. Цісарський розпорядок із дня 4 марта с. р. розв'язав (7 марта) кромерж-

¹⁾ Pop. Entwurf der Constitutionsurkunde nach den Beschlüssen der Verfassungsausschusses (ibid. ст. 365).

ський Сейм, а на місце виготовленого його комісією конст. проекту, оголосив офіційльну т. зв. октройовану конституцію з датою дня 4 марта с. р.

VIII.

Становище центрального й краевого уряду.

(1848—1849).

З'організованне ц. к. губерніяльної комісії у Кракові. — Ремонстрація губерн. В. Залеского. — Застереження „Гол. Р. Ради“. — Проект поділу Галичини гр. Ф. Стадіона. — Опозиція губерн. гр. А. Голуховського. — Новий проект поділу Галичини др. А. Баха.

Зараз по збомбардованню Львова одержав губернатор В. Залеский (наслідник Стадіона) отсей міністерський рескрипт з датою 4 падолиста 1848 р.¹⁾:

„Висші державні ціли кажуть стан війск у Галичині знити так, щоби війском були обсажені тільки міста Краків, Тарнів і Львів. Відповідні інформації подасть Вам командуючий генерал, який рівночасно одержує в сій справі відповідні поручення.

„Неважаючи одначе на так зменшений стан війск, уряд у Галичині мусить довести до того, щоби з одної сторони всякі повстанчі змагання революційної партії були ударемнені або принайменш в зароді здушені, з другої — щоби край і властители дїбр дістали безпеку перед всяким насильством сільської людности.

„Піднесена як найвисше діяльність урядових політичних органів, їх оглядність й енергія мусять здобутом висшого морального впливу заступити убуток військової сили. Завданне, яке уряд складає у Ваші руки, є — охорона краю перед революційними рухами й хлопськими насильствами. Як чоловік чести, як слуга держави, свідомий своїх заприсяжених обовязків, Ви напружите всі сили, аби усправедливити довіре уряду в інтересі монархії, а передовім в інтересі Вашої вітчизни — Галичини. По щасливім виконанню сього завдання Ви можете бути певним вдяки уряду. Заразом одначе треба мати перед очима получену з тим тяжку відвічальність за всякі зарядження, бо з огляду на загальне добро уряд має обовязок судити чини й занехання своїх органів з неможливою суворістю.

¹⁾ Dr. B. Łoziński, Agenor hr. Gołuchowski. Ст. 50—56.

„Найбільші навіть загорілі революційної партії не можуть покладати надії на повстанчі замахы, бо ціла селянська людність і гр. кат. духовенство віддані ширю австрійському урядови й відвертають ся в огидю від усякого революційного руху, бо дальше — шляхті аж надто добре відомо, які глибокі коріні запустила ненависть сільського народу до неї, супроти чого вона сама в інтересі власної екзистенції мусить зробити все, аби сільській людности відобрати всяку причину до виступу, бо вкінці — царсько-російський уряд без сумніву не вагав би ся ані хвилі видати своїм війскам розказ переходу границі, коли-б у Галичині вибухла денебудь революція й не могла бути відразу здавлена силами краю. Невважаючи на те, одно з найголовніших Ваших завдань — видати-як найскорше й виконати як найенергічніше зарядження, які покажуть ся потрібними, аби запобігти подібним замахам. Бо урядови залежить й мусить залежати головно на тім, аби російські війська не мали ніякої причини до інтервенції, а з другої сторони уряд тільки в огидю думає про можливість поновлення страшних сцен в 1846 р.

„Аби з одної сторони Ваше завданне, о скільки можна, улекшити, а з другої — запевнити державі більшу запоруку вивязати ся щасливо з того завдання, заряджуєть ся, що слідує: ¹⁾

1. Управа губерніяльної комісії у Кракові має бути поручена радникови двору п. Етмаєрови, а піддані їй будуть округи: Вадовиці, Бохня, Тарнів, Ряшів, Сянч й Ясло так, що ся комісія буде полагоджувати справи тих округів в імени губернії під управою й контролею губернатора.²⁾

2. Усі зарядження губернатора в справах публичного безпеченства, до яких належать також справи національної гвардії, мають видавати ся тільки в порозумінню з командуючим генералом. Відповідні міністерські рескрипти будуть видавати ся

¹⁾ Розстрілення — наші.

²⁾ Уже в номінаційнім декреті В. Залєского на губернатора (з дня 30 липня 1848 р.) було зазначено, що він іменованій „zum Gouverneur von Galizien mit Einschluss des Krakauer Kreises und der Bukowina, und nach etwa erfolgter Theilung der Provinz in zwei Gubernialgebiete, zum Gouverneur in Krakau“ (пор. Д. В'яцковскій, Григорій Яхимович и современное русское движение въ Галичинѣ. Львів, 1892, ст. 47—48; також Dr. В. Łoziński, op. cit. 143).

рівночасно до обох й оба мають підписувати справоздання в сих справах.

3. На випадок незгоди думок губернатора може на свою відвічальність видати зарядження по своїй думці, одначе мусить разом з командуючим генералом здати справу з ведених переговорів.

4. Так само має також управитель краківської губерніяльної комісії у всіх пильних справах, в яких не можна засягнути розказів губернатора й командуючого генерала, порозумівати ся в тамовнім військовим командантом. В разі незгоди думок розпорядок має бути виданий по думці військового команданта.

І т. д., і т. д. — усіх 16 точок.

Для нас одначе найважніша точка 1, яка заряджувала організацію шістьох західньо-галицьких адміністраційних округів в окрему адміністраційно-політичну одиницю, піддаючи її під управу т. зв. губерніяльної комісії у Кракові. Урядове публичне повідомлення про її з'організованне видано дня 12 січня 1849 р., — сама-ж комісія розпочала своє урядованне вже від дня 1 лютого с. р.¹⁾ Рівночасно (в січни 1849 р.) почало ся видаванне сій новозорганізованій губерніяльній комісії у Кракові всіх тих актів львівської губерніяльної реєстратури, які дотикали західньо-галицьких округів²⁾.

¹⁾ Дотичне повідомлення таке:

„Оповістка Краввого Уряду в дня 12 січня 1849 р. в справі прилучення галицьких округів: Вадовицького, Бохенського, Сяндецького, Ясельського, Тарнівського і Ряшівського до існуючої у Кракові ц. к. Губерніяльної Комісії.

В наслідок розпорядку Вис. Міністерства вн. справ в дня 25 падолиста 1848 р., ч. 5, галицькі округи: Вадовицький, Бохенський, Сяндецький, Ясельський, Тарнівський і Ряшівський стали прилучені до існуючої у Кракові губерніяльної комісії в той спосіб, що вона має набудуче під наглядом і контролею галицького краєвого губернатора виконувати політичну управу вгаданих округів в обсязі ділання ц. к. Краввого Уряду, в виімком деяких справ, лишених сьому останньому.

Се подаєть ся до загального відома з тим додатком, що розвшрена в такий спосіб діяльність ц. к. краківської губерніяльної комісії пічне ся в днем 1 лютого 1849 р. (*Powszechny Dziennik praw krajowych i rządowych dla kraju koronnego Galicyi i Lodomeryi...* 1849. Oddz. I. Tomu dodatk., ст. 47, № 107).

Таке саме повідомлення ровісіало дн. 28 січня т. р. міністерство вн. справ до всіх краєвих управ в Австрії (*ibid.* ст. 61, № 139).

²⁾ A. Winiarz, *Z dziejów archiwum Namiestnictwa we Lwowie.* (*Przewodnik nauk. i liter.* 1910, II, ст. 159).

З'організованне окремої губервіальної комісії у Кракові було першим кроком до фактичного поділу Галичини. Так зрозумів сей крок центрального уряду львівський губернатор В. Залеский, так зрозуміли його також галицькі Українці.

Та відношенне до сього кроку обох згаданих сторін не було однакове. У відповідь на міністерський рескрипт, який за-поряджував з'організованне губервіальної комісії у Кракові під управою Етмаєра, Залеский вислав до Відня представлення (з да-тою 12 листопада 1848 р.), в яким зовсім отверго висказав ся проти постановленого вже поділу краю, висловляючи сумніви що до правильного урядовання, які вїби то викликавав зга-даний поділ краю, доконаний в поспіху, без попереднього об-думання організаційного пляну, без докладного означення навіть компетенційних границь. Вкінці заявив, що „теперішня хвиля супроти стану краю, розбурханого зі всіх усюдів до найвисшого степеня ріжними агітаціями, не надасть ся зовсім до та-кого важного кроку, як фактичний поділ краю на два округи“¹⁾.

Инакше заговорив про сей акт орган „Гол. Р. Ради“ — „Зоря Галицька“. „В тім міністерським розпорядку, писала вона з нагоди опубліковання поданого нами висше оголошення про з'організованне краківської губервіальної комісії²⁾, бачимо вступ до поділу Галичини на українську й поль-ську частину й щиру волю теперішнього Міністерства у ви-конанню рівноправности всіх народів. Мусимо одначе додати, що дуже боліло би нас серце, коли-б українські части ясельського, сяндецького і ряшівського ок-ругів не були відділені й прилучені до нас; на-томість ми хотіли-б, щоби мазурська часть сяниць-кого округу була прилучена до Кракова. Через те було-б свобіднійше і Мазурам — і нам“.

Уже з сеї короткої замітки бачимо зовсім ясно, що „Гол. Р. Рада“ не перецінювала значіння з'організовання окремої ту-бервіальної комісії у Кракові, бачучи в ній тільки вступ до властивого поділу Галичини. Ще більш виравно зазначила вона свій погляд на сей акт у меморіалі в справі поділу краю до Міністерства вн. спр. з дня 29 марта 1849 р., про який зга-дували ми в однім із попередніх розділів статі.

1) Dr. B. Łoziński, op. cit. ст. 57—58, 143.

2) Зоря Галицька, 1849, № 7.

Одначе справа поділу Галичини вступила тепер у нову фазу. В головах віденського центрального уряду дозрівала поводи нова думка — поділити цілу австрійську державу на ряд окремих адміністраційних територій на взір французьких департаментів з 1791 р. Такий власне департаментальний поділ плянував саме тоді міністер вн. спр. ір. Ф. Стадіон, той самий, що був недавно іубернатором у Львові.

Тим часом жаданне Українців — поділу Галичини на два окремі коронні краї виходило далеко поза механічно-адміністраційний поділ на департаменти. Через те входило воно тепер у колізію зі згаданими організаційними плянами ір. Стадіона й стало тепер для нього не зовсім вигідним. Тим власне поясняється інтервенція його (через ір. А. Іолуховського) у Куземського по внесенню нового українського меморіялу в справі поділу краю до Міністерства з дня 29 марта 1849 р., який зовсім отверто зазначував становиско Українців власне супроти нових плянів Стадіона. Через те й публична дискусія в справі поділу Галичини на два окремі краї була тепер „не в пору“ й „передчасна“, через те взагалі була вона для нього „ненаручною“.

*

Між тим відповідно до постанови §. 83 октройованої загально-державної конституції з дня 4 марта 1849 р. всі конституції поодиноких країв, які входять у склад держави, мали увійти в жите в протязі 1849 р.

Щоби виконати згадану постанову, ір. Стадіон скликав до Відня своїх мужів довіря, яким поручив уложити такі власне конституції для поодиноких країв. З їх нарад виїшли незабаром проєкти краєвих конституцій для долішньої Австрії й Моравії — і їх власне переслав він ір. Іолуховському як взірці такої-ж конституції для Галичини. У рескрипті, який вислав з тої нагоди ір. Стадіон до львівського іубернатора, порушив він думку поділу краєвої репрезентації на дві сойжові курії, східньо- і західньо-галицьку, з осідками у Львові і Кракові — кожда по 140 послів (20 з міст, 30 великої зем. посілости і 90 зі сіл)¹⁾. Се мав бути наче конституційний pendant до адміністраційного поділу краю, доконаного вже за іубернаторства В. Залеского, а разом з тим — завершенням що до Галичини відомих уже департаментальних помислів ір. Стадіона.

¹⁾ Dr. B. Łoziński, op. cit. st. 147—148.

Та наведений проєкт ір. Стадіона зустрів з боку ір. Іолуховського як найбільш рішучу опозицію.

Зазначивши найперш законодавні й адміністраційні труднощі, які мусів би викликати поділ сойму на дві курії, пр. — неможливість затримання законодавчої й адміністраційної однастайности у спільних для обох частин краю справах (як — краєві фонди, Кредитове Товариство й ин.), він увійшов також в політичні мотиви такого поділу краю, які вправді в проєкті Стадіона не були зазначені, на які одначе кляли сильний натиск всі адреси, меморіяли й петиції, вислані в сій справі до Відня Гол. Р. Радою.

„Заявляю ся — пише ір. Іолуховский у своїх реляціях до Міністерства вн. спр. з дня 9 мая 1849 р., — проти поділу краєвого сойму, бо думаю, що в сїм містить ся фактичний поділ краю на дві окремі провінції. Що тикаєть ся фактичних арґументів, то мою думку уарґументував я, як гадаю — доволі, давнійше; одначе справу вважаю так важною, що мушу піднести ще одну причину такого мого кроку. Тому що краєва конституція становить найважнішу часть законодавства і найактуальнійше питання для краю, а супроти взаїмного впливу також для цілої держави, вважаю своїм обовязком уважати при її аналізі не тільки на теперішні відносини, але також застановити ся докладно над тим, як по всій правдоподібности уложить ся політична ситуація на будуче. Виходячи з тої точки погляду, мушу вітверто вповісти думку, що поділ сойму на дві курії, після чого пішов би фактично поділ краю на дві провінції, на польську й українську, був би, не згадуючи вже про инше, невідповідним з огляду на будучий уклад політичних відносин в українській части краю. Поведенне українського народа підчас останніх заколотів і клопотів держави показало його привязанне й посвяченне для цісарського дому й держави. Найближшою причиною сього обяву було почуте вдяки за опіку, яку діставав все український народ від уряду і за довершену політичну еманципацію його супроти шляхти. В тім почутю укріпляло український народ духовенство, якому вдало ся досягнути сю ціль, мимо противних змагань неприхильної для уряду партії — тому, що се почуте впливало природно з висше згаданих причин і що маси українського народу, не маючи ніякої освіти, крім уряду показують довіре тільки до свого духовенства і піддають ся на сліпо його проводови. Фактично — українське ду-

ховенство становить майже виключно інтелігенцію українського народу. Одначе мусить бути причина тої лбоальности, яку показувало до тепер духовенство, бо без такої причини не діеть ся нічого серед політичних заколотів. Очевидно — українське духовенство надіеть ся, що завдяки поділови краю вибеть ся з до-теперішньої низшости супроти латинського духовенства, виску-ючи повагу, вплив, значінне і матеріяльні користи. В тих своїх змаганнях українське духовенство жде підпертя з боку українського народу, що є неосвіченим, одначе сильним елементом, який дасть ся повільно кермувати у своїм довірю. Одначе при зростаючим національним розвою і поступі в освіті сила єрархії не може бути трівалою, але мусить уступати супроти політичних течій, звернених до злуки або з польською національністю, або — що більш правдоподібне — до зближення зі спорідненими народами під російським скиптром. В однім і другім випадку українська частина краю стала би центром політичних затій і заходів, які з евентуальним змаганням получити всі племена в одну руську державу могли-б бути небезпечними для вдержання спокою з сусідною державою, а навіть для затримання тої части краю при монархії. Що такий мій погляд не позбавлений підстави, про те може уряд переконати ся з подання Ради до престолоа, в якім вона, долучуючи подання духовенства й українських мешканців українських комітатів північної Угорщини, просить злучити сї комітати з українською частю Галичини в одну цілість, з одною конституційною організацією, з одним законодавством і з одною управляючою властю. Не маю причини сумнівати ся про лбоальність і вірне династичне привязанне нинішнього покоління Українців. Одначе з висше згаданого акту пробиваеть ся вже бажанне злучити ся зі спорідненими народами, а коли-б ся просьба була узгляднена й Українці набрали сил наслідком розвою своєї національности серед теперішніх відносин єрархії, в таким разі коли не нинішне, то без сумніву будуче покоління звернуло-б ся до споріднених народів, що живуть під російським скиптром, щоби витворити одноцільний могучий державний орґанізм. Тоді українська частина Галичини при поступі освіти й матеріяльної культури стала би огнищем затій і заходів, які мали-б цілю з одного боку зломанне єрархічної сили духовенства, з другого — згадану висше злуку народів. Коротко кажучи, могла-б повстати така сама боротьба за відбудованне України (Ruthenien), яка

від багатьох літ з перервами, одначе з велізною витривалістю, ведеть ся за відбудованне вільної і независимої Польщі¹⁾.

*

Між тим дня 28 червня 1849 р. зайшла в складі австрійського мін. кабінету нова зміна. Гр. Ф. Стадіон, який у дотеперішнім кабінеті мав теку міністра вн. справ, зложив її тепер і лишив ся в кабінеті без теки. Міністром вн. справ став на місце Стадіона дотеперішній міністер справедливости — др. А. Бах.

З уступленнем Стадіона одначе його проєкт поділу держави на департаменти не упав. Ідею такого поділу переняв його наслідник — др. Бах, і від нього зависла тепер між ин. також — справа поділу Галичини.

*

В протязі цілої 2-гої пол. 1849 р. й 1-шої пол. 1850 р. про поділ Галичини не чути зовсім нічого. Вправді, цілий згаданий час вели ся у Відні в сій справі тайні наради, в яких, як з певних звісток можна здогадувати ся, брали участь також представники Українців, міністерський радник Гр. Шашкевич і віденський гр. к. парох Литвинович, — одначе на зверх акція за поділом зовсім притихла. Притихла навіть усяка дискусія й полеміка, яка вела ся й сій справі живо в українській, польській і німецькій пресі 1848-го й 1-шої пол. 1849-го рр.²⁾

Аж у „Зорі Галицькій“ з дня 28 серпня 1850 р. появилася невеличка замітка, яка дуже небагато відхилила заслону, якою

¹⁾ *ibid.* ст. 148—150.

²⁾ З численних статей і заміток в справі поділу Галичини по різних часописах завначимо тільки найважнійші: 1) Чи Галиція єсть полскою землею и чи Русини суть Поляками? (Зоря Гал., 1848, ч. 6); 2) О подѣлѣ Галиціи (*ibid.* 1848, ч. 18); 3) Adres mieszkańców Galicyi przeciw podziałowi Galicyi na dwie prowincye (Polska, 1848 з дня 12 грудня); 4) (Й. Лозинський): Uiber den Artikel: Adresse der Bewohner Galiziens gegen die Theilung Galiziens in zwei Prowinzen (Slavische Central-Blätter, 1849, № 35—36); 5) Uiber die Adresse der Bewohner Galiziens vom 26. November 1848 (*ibid.* 1849, № 47); 6) Die Theilung Galiziens vom rusinischen Standpunkte (*ibid.* 1849, №№ 102—104) й ин.

Крім часописних статей появилася в 1849 р. у Львові окремою брошурою (в двох виданнях: польським і німецьким) історична розвідка Д. Зубрицького п. в. Granice między ruskim i polskim narodem w Galicyi (по нім.: Gränzen zwischen der russinischen und polnischen Nation in Galizien), яка жаданне поділу Галичини мала підперти історично-етнографічними аргументами.

була оповита дотепер ціла ся справа. „Дня 24 с. м. (серпня), — сказано там — переїздили через Львів до своїх родин Вп. наші Українці: крилошанин і міністерський радник Шапкевич й український віденський парох Литвинович, які багато заслужили ся для свого українського народа при нарадах, які в останніх часах відбували ся в Міністерстві в справі Галичини. Приємно було нам чути від них, що В. Уряд сердечно бажає собі підняти наш галицько-український народ на полі рівноправности, подаючи йому до сього всяку нагоду, як воно покажетъ ся з орґанізаційного рішення в справі Галичини. При тім жеде В. Уряд ревного співділання нашого народа для свого добра, щоби заняти належне собі місце попри других австрійських народах. Казали вони також, щоби Українці твердо надіяли ся й не сумнівали ся про прихильність В. Уряду до себе, бо В. Уряд довіряє нашому народови ¹⁾).

Яке було отсе „орґанізаційне рішення в справі Галичини“, про що згадує наведена висше замітка, стало незабаром звісним; др. Бах, прикладаючи згадуваний уже нами проєкт поділу держави на департаменти — до Галичини, поділив її не на дві часті, як плянував давнійше сам уряд й як хотіли Українці, а на три, затримуючи під деяким оглядом нерозривну цілість краю. З таким поділом мусів — з одного боку — погодити ся вже навіть гр. А. Іолуховский, з другого — Українці прийняли його з виразним задоволенням.

Та докладнійше про се скажемо в останнім розділі.

(Кінець буде).

¹⁾ Зоря Галицка, 1850, ч. 69.

С т у д і ї

над галицько-українськими граматиками ХІХ в.

Написав *Михайло Возняк*.

XVI. Конкурс на українську граматику з 1851 р. та його вислід: рукописні граматики Якова Головацького, Осипа Ганінчана й Івана Жуківського.

З причини нового перестрою народніх шкіл віднесло ся міністерство просвіти 1851 р. до галицької шкільної управи, щоби поробила потрібні проєкти для виготовлення граматики української мови для другої кляси. Коли комісія, призначена для зладжування підручників для народніх шкіл, виготовила програму такої граматики, шкільна управа оголосила конкурс 17 серпня 1851 р. з нагородою 600 кор. за найліпший виріб. Граматику треба було написати українською мовою; „es dürfen sich jedoch, стояло в конкурсі, die Preisbewerber dießfalls an die hie und da im Lokalsprachgebrauche vorkommenden verschiedenen Idiome nicht binden, sondern haben den wahren Geist der ruthenischen Sprache aufzufassen“. Правопись мала бути „der besseren ruthenischen Schriften“ і Вістника державних законів, „wobei aber eigene richtige und begründete, dem Sprachgebrauche entnommenen Bemerkungen und Regeln keineswegs ausgeschlossen bleiben“¹⁾. Вироби треба було надіслати найдалше по koniec листопада краєвій шкільній управі.

¹⁾ Додатки. 27. Конкурс на українську граматику з 1851 р. В марконічній перекладі надрукувала сей конкурс „Зоря Галицька“ за 1851 р. в ч. 67 ст. 545. Друкую оригінал для повноти.

Час, призначений на виготовлення граматики, був за короткий. На означений речинець прислав частину виробу провізоричний учитель української мови при академічній гімназії у Львові і парох церкви Петра й Павла Іван Жуківський з проською, щоб йому дозволено предложити останок виробу по кінець грудня. О чотирнадцятиднівну проволоку просив також Яків Головацький. Письмом з 11 грудня 1851 р. ввонила краєва шкільна управа просьбі обох петицій, але рівночасно завізвала консисторію до як найскоршого прислання оцінки виробів після одержання їх¹⁾. Тимчасом Жуківський захорував і прислав еляборат аж 3 лютого 1852 р., а міжтвм надіслав 30 грудня до консисторії шкільний надзорець Богородчанського округу Лопатинський також виріб пароха Яблінки й Богривен Осипа Ганінчака з проською вставити ся у краєвої шкільної управи, щобн його предложено на конкурс.

Вироби розбирала комісія під проводом Куземського на основі рефератів Ів. Гушалевича. Рецензентови подобав ся одинокий виріб Головацького, в яким добачив він і повне достроєнне до потреб дїтвї і строгу консеквенцію і простоту та зрозумілість і повну певність при висновуванню загальних язикових правил. Спеціально захвалив рецензент партію про дїєслово, яка в славянських мовах виходить найбільше замотаною, а в Головацького вона уложена ясно й виразно. Та чи не найбільше подобало ся Гушалевицеву, що „im ganzen Elaborate sind ferner die Localismen aufs sorgfältigste vermieden worden“²⁾. Похвали Гушалевича для граматики Головацького стануть зрозумілі, коли близше приглянути ся їй. Зберігаєть ся вона в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові під ч. 198 і складаєть ся із двох зшитків, оцравлених у мягкі окладинки. Німецькі надписи над ними вказують, що грамика призначена на конкурс³⁾. Оба зшитки датовані 1851 р.

Заголовок граматики Головацького: Сокращенная Грамматика Языка Русского въ употребленіе Народныхъ училищъ въ Галиціи. Соч. Я. Г.“⁴⁾. Зачинає її „Введеніє“, з якого довідуємо ся, що „грам-

1) Додатки. 28. Краєва шкільна управа продовжує речинець надслики конкурсних виробів Жуківському та Головацькому.

2) Додатки. 29. Гушалевицева оцінка конкурсового виробу Як. Головацького.

3) На першій зшитковї находить ся надписъ: Preiselaborat der ruthenischen Sprachlehre von Jakob Glowacki (I e Abtheilung), на другій такийже заголовок в додатком „für Volksschulen“ (II-e Abtheilung).

4) У заголовку пороблено поправки: „Скорочена, Руского, шкільн“ і перечеркнено „въ Галиціи“. Сї поправки, як і богацько в текстї, походять, адаєть ся, від референта в рамени міністерства просвіти.

матика языка русскаго научаєть по русски правильно говорити и писати". По поділі граматикки на чотири часті, ідентичним з поділом у граматикі його-ж з 1849 р., наступають дефініції слова, складу, букви, азбука, яка вживаєть ся „въ русскомъ языкѣ въ гражданскомъ и церковномъ писемѣ“, поділ самозвуків і співзвуків. Восьмий параграф „о выговорѣ самогласныхъ“ містить правило: „Въ читанію всякую букву такъ, якъ написана, выговоривати должно, не смотря на простонародное областное произношеніе“. В дальшій параграфі говорить ся про вимову я як є по ж, ч, ш, щ в наддністрянськѣм наречію згідно з 11 §. граматикки з 1849 р. За то відмінні погляди зараз у наступаючих параграфах обох грамматик:

Грамматика з 1849 р.

§. 72. Буква (е) вымавлѣса на початкѣ слова, або по самогласной якъ је; ему, мое. Для лучшей отъзнаки пишесѣ зъ початкѣ и по самогласной завсѣгди (е) не (е).

Въ декотрыхъ сторонахъ Галиччины говорятъ ію або (о) замѣсть (е), (е), въ словахъ іого, нього, іомѣ, слѣзы: всію, ліонѣ, замѣсть: его, него, емѣ, слезы, все, лень, а въ творительномъ падежи: злодѣюмѣ, камѣнюмѣ, ткачомѣ и звательномъ зазѣлю замѣсть: злодѣемѣ, камѣнѣемѣ, ткачемѣ, зазѣле. Въ такихъ случаяхъ або отъзначають вымовѣ двома точками (ё, ё), або пишѣть (ію, ъо, о)¹).

Виходить, що толерував Головацький у 1849 р., заказував рішучо в 1851 р.

Зміст §. 12 тогожакъ з §. 14 граматикки з 1849 р. з сею ріжницею, що ту відмічені докладнійше поодинокі випадки, де пишеть ся ѣ. Дальшій з черги параграф ріжнить ся знову від аналогічного параграфу граматикки з 1849 р. У першій граматикі говорить Головацький про о перехідне в і, що як стоїть на початку слова, „приберѣе

з 1851 р.

§. 10. Буква е вымавлѣетса съ начала слова или слога якъ іе (је); н. пр. егò, стрѣніе. Для лучшего отъзначенія пишется въ тѣхъ случаяхъ е вм. е.

Примѣч. Въ нѣкоторыхъ сторонахъ Галичці произносятъ іо вм. е; н. пр. іого, слѣзы, всію, камѣнюмѣ, зазѣлю, котѣрому областному произношенію слѣдовати не нужно, но надлежитъ правильно говорити и писати, егò, слѣзы, все, камѣнѣемѣ, зазѣле.

¹) Як. Головацький: Грамматика, ст. 7.

при́дыхъ (в) н. пр. вѣнъ, вѣвца; а хотѣй декотрѣ опѣскають (в) и пишѣтъ: ѣвѣ, ѣвца, ѣдѣ, (отѣ), то оно завѣсѣгди вымавлѣтисѣ повинно: вѣнъ, вѣвца, вѣдѣ¹⁾, в рукописній зазначає, що придих „въ письмѣ неупотребляется“. Далѣ йде параграфъ про вимову v та про придих „въ обыкновенной мовѣ“, в якій часто додаєть ся в, г, і“ (вона, говесѣ, Ганна, Яндрей), „но въ письмѣ должно сохранять чистыя самогласныя“ (она і т. д.). Дальшій роздѣл „о выговорѣ согласныхъ“ займаєть ся вимовою букв г, г', л, в. Про л сказано, що перемѣнюєть ся, въ выговорѣ простонародномъ въ в“, але така перемѣна не всюди консеквентна.

По партіі про наголос слѣдує роздѣл „о перетвореніи самогласныхъ“, який рѣзнять ся цілком у поглядахъ з аналогічними уступами граматики з 1849 р. Заговоривши про перехід стисненого е в і, ось що висновує Головацькій :

Грам. 1849 р. §. 34. Таке перемѣнене (е) означають въ письмѣ значкомъ ê; але и (ѣ) писати, якъ декотрѣ роблѣтъ, особливо где перемѣна обще принѣта, не е неправильно, бо въ рѣсѣкомъ азъщѣ сѣтъ (е) и (ѣ) совѣсѣмъ собѣ отповѣднѣи. Такъ пишѣтъ н. пр. рѣчѣ, нарѣчѣ, лѣчити, одѣватисѣ, прилѣжно, хотѣ ти слова походѣтъ отъ рѣкѣ, легко (легчи-ти), одежа, лежати¹⁾.

Грам. 1851 р. §. 36. Въ нѣкоторыхъ книжкахъ такое — е стѣнаменовано знакомъ (ê); обыкновенно же знаѣтъ той совѣсѣмъ опускаєть ся и пишєть ся е. Въ нѣкоторыхъ словахъ употребляєть ся — ѣ —; п. пр. рѣчѣ, нарѣчѣ, одѣвати, прилѣжно, хотѣ тѣ слова произвєдєны отъ: рѣкѣ, одѣжда, лежѣти; въ иныхъ же случаяхъ надобно писати е.

Щє бѣльше розширеній перехід о в і, але „всѣ ты перетворєнїя дѣлѣются только въ устномъ выговорѣ, въ письмѣ же должно употреблѣти — о —, которое нѣкоторые писатели отмѣчаютъ знакомъ — ô —, или — õ — (§. 39). Случаетъ ся также перетворєнїє самогласныхъ — е — и — є — на — о — и — іо —. Тое дѣєть ся въ особенности по согласныхъ шипѣщихъ ж, ч, ш, щ; н. пр. жолчѣ, чоло, шолкѣ, пшонò, щòдрий; имѣнѣномъ, злòдѣиомъ. Однакже въ тихъ случаяхъ обыкновенно пишєть ся — е — или — є —; н. пр. желчѣ, челò, шелкѣ, пшенò, щѣдрий, имѣнѣемъ, злòдѣемъ. Нѣкоторые отмѣчаютъ тоє — е — и — є — посредствомъ двоєточїя — ë —, — е —, иныхъ пишутъ — іо —, но всего правильнѣе писати чистое — е —“. Цѣлкомъ

¹⁾ ibidem, ст. 8. ²⁾ ibidem, ст. 16.

відпадає виклад про переміну е — є на о — йо з друкованої граматики.

Партія „о перетворяючі согласныхъ“ обмежена тільки на переміну г, к, х на з, ц, с і ж, ч, ш, а не згадує нічого про перехід л у в. Дальші розділи „о претвореніи согласныхъ только въ выговорѣ употребляемомъ“ і про вставні букви є витягом з друкованої граматики, розумієть ся, з нарочним пропущенням таких появ нашої мови, як опусканне д у словах: сердце, седмъ, седмый — сердце, сѣмъ, семый і т в З ос. одн., пр. грає зам. граєт і т. и.

„Отдѣленіе второе“ граматики містить виклад „о видословію, или науцѣ о словахъ яко частяхъ мовы и ихъ перемѣнахъ“. Сей витяг з друкованої граматики відступає декуди менше, декуди значно від граматики з 1849 р. в некористь народної мови, отже: голубовъ, королей, пчела і т. д. Розумієть ся, що відповідно до такої мови побудовані й погляди та висновки Головацького. Ще більше ненародня і штучна мова взірців відміни прикметників: зеленаго, зеленомъ, зеленой, зеленые, синего, синемъ, синей, синіе, синія і т. д. Головацький заперечив тут се, що твердив 1849 р. „Въ множественномъ числѣ, стоить у граматицѣ з 1849 р., нема въ малорускѣмъ языкѣ ѳтмѣнаго законченья для женского и середняго рода, акъ н. пр. въ церковнословенскѣмъ, котрый для мужеского рода має — ыи (іи), — ыє (іє), для женского — ыя (ія), для середняго — а. Російскій (книжній) языкъ оуживає въ мужеск. родѣ зелѣныє, въ женск. и средн. зеленыя, подобножь и въ давномъ рускѣмъ языкѣ оуживалося, для того декотрі писателѣ хотять женскій и середній рѣдъ розличати законченьемъ на — ыя (ія), хоть таж форма въ извѣстномъ говорѣ не оуживается(,) и пишуть н. пр. муж. р. зеленыи, (ыє), женск. и средн. зеленыя“¹⁾. В два роки пізнійше переконував Головацький: „Въ обыкновенной мовѣ именительный падежь множественного числа употребляется для всѣхъ трехъ родовъ съ однимъ законченіемъ, но въ письменномъ языкѣ надобно розличати родъ женскій и средній отъ мужеского“. До таких поглядів достроєна і відміна прикметників „устьченого законченія“ і степенуванне з такими видами, як: множає, множайшій, высочайшій, величайшій, малѣйшій, нижайшій.

Розділ про числівники переповнений такими видами, як: двухъ, двумъ, двумя, четверыхъ; в подібний спосіб змакаронізовані взірці відміни заіменників. Вступний виклад партії про дієслово се витяг-

¹⁾ ibidem, ст. 91.

з граматики 1849 р.; конюгацій і ту три. По відміні помічного дієслова єсьм одна з заміток така: „Въ нѣкоторыхъ сторонахъ говорятъ бѹти, бувати, бувъ, бѹла, бѹло, бувавъ, бувала, бувало, бѹвшій, бѹльй; но тому областному провзношенію слѣдовати не належить, а должно по книжному употребленію правильно писати бѹти, бывати, былъ, бывалъ и пр.“

Правда, Головацький наводить у замітці відміни, яких уживають „деякі в деяких околицях“, але від автора, в якого ліпший вид „хотять“ ніж „хочуть“ або який творить дієприкметники на великоруський лад, годі вимагати того, щоби він допустив яку з тих відмін „простонародної“ мови до „письменної“.

По коротеньких главах, присвячених чотиром невідмінним частям мови, наступає „отдѣленіе третее“ „о словосочиненіи“, оброблене дуже недоладно, певно повитягане з великоруських граматики, бо з українською мовою майже не має нічого спільного. Четверта й остання частина „о правописаніи“ закінчує сей сумний документ поневірки тої мови, для якої професором університету був призначений Головацький.

Богацько закидів що до угруповання матеріялу, поодиноких деклінацій і конюгацій то що поробив рецензент Гушалевич другому компетентови конкурсної нагороди Осипови Гапінчакови, а признав йому ядерний і зрозумілий спосіб вслову та стилеву поправність¹⁾. Безпретенціональний виріб Гапінчака займає усього п'ять з половиною аркушів великого формату битого письма. На кінці знаходиться дата „20 стѣдня 1851“. Рукопись розпочинає коротеньке „вѣстѣпление“, де автор ділить свою граматику на дві дуже нерівномірні частини: перша „о чистѣй рѣскѣй бесѣдѣ“ обіймає цілу рукопись з ввімкою двох сторін, присвячених другій частині „о правописаніи“. Властива грамика розпадається на три глави: „о вѣдомости звѣкѣвъ, ихъ перемѣнъ, складѣ и выголошѣванью со слогоудареньемъ“, „о словопривзвѣденью“ та й „о словосочиненіи“. У першій главі переходить коротко поділ букв, поділ самозвуків, співзвуків, мягченне самозвуків і співзвуків, говорить „о перемѣнѣй вымовѣ“ самозвуків і співзвуків, а дальше „полѣгласныхъ“ і „двѣгласныхъ“, „о складѣ слога и слова въ обще“, про поділ слова й „о выголошѣванью слѣвъ со слогоудареніемъ“. Наголос в другій трискладових словах старається прикріпити до правил, а сі правила й неправдиві і за для своєї великої замотаности невмістні в граматиці для другої кляси народніх шкіл.

¹⁾ Додатки. 30. Гушалевичева оцінка конкурсного виробу Ос. Гапінчака.

Другу главу виповнюють дев'ять частий мови. Деклінацій іменників чотири: до першої належать мужеські іменники на *е, о, й, ь* і середні на *о, е* (взірці: *жидь, тьло*); до другої жіночі й мужеські на *а, я* і середні на *а, я* (*баба, пань, стал, бьча*); до третьої мужеські на *й, і, ь, ію* та деякі середні на *я* (*рай, день, поле, пьньє* (*іє*)); до четвертої жіночі на *ь* і деякі на *ще* (*часть, головоцьє, головоцьи і т. д.*). Як види взірців іменників, так і прикметників, числівників, заіменників і дієслів народні, галицькі. В прикметників дві деклінації: „со оуєвченіємъ“ (*Петрбвъ, Петрова, Петрове(о), Петровй, верхь, верхне(є), верхній*) і „въ повнбмъ видѣ“ (*босый, бось, босое(єє), босій(ьи), песй, песь, песьое(єє), песін*). При прикметниках, числівниках і заіменниках зазначений також скобками перехід *е* в *йо* (*песього, всьой, всьо, всього, його, йому, сього*), хоч на відвороті побіч народніх видів зазначені скобками: *что, чего, чему*. Для правильних дієслів є дві конюгації, для неправильних одна. До першої конюгації зачисляють ся дієслова, що кінчаться в 1 ос. одн. теп. ч. на *ю* або *у*, а в 2 ос. на *ешь*, до другої, що в 2 ос. мають окінченне *ишь*. Види помічного дієслова „бѣти“, обох конюгацій правильних дієслів і відміни неправильних галицькі, тільки в 3 ос. одн. теп. ч. подаване в скобках окінченне *ть*. Складня займаєть ся поділом речень на: *одиночне* або *сложєне*, *гольбєне* або *придѣтне*, *вєлчюєне*, *перѣдне* або *послѣдне* та *несовершєне* або *совершєне*, згодою слів що до відмінків, числа й роду та „рядов-им словопослѣдовані“—*ем*.

Найбільше не вдоводив рецензента Гушалевича виріб Івана Жуківського¹⁾. Довгу тираду виписав він проти передмови Жу-

¹⁾ Іван Жуківський уродив ся 1810 р. в Сновичах коло Помор'я зі священничої родини. Гімназію скінчив у Бережанах, а філософію (нинішню 7 й 8 кл. гімна.) у Львові. Задля здібностей і відзначаючих поступів вислано його на теологію до Відня, яку скінчив в рр. 1830—34. Зрауу був адміністратором Миколаєва, Чижикова й Дмитрович, а від 1839 р. парохом церкви Петра й Павла у Львові. Широку діяльність розвинув від 1848 р. Дописував до „Зорі Галицької“, був основателем „Матиці“, брав участь у з'їзді „учених“ і виготовив реферат про правопись. В рр. 1848—1853 вчив в академічній гімназії у Львові української мови, на порученне уряду держав на весні конституції викладач української мови для тих урядників, які не знали по українськи, та належав до комітету для перекладу австрійських державних законів на українську мову. Довгий час засідав у раді міста Львова (1849—1854). Часто водив депутацію. Жива діяльність Жуківського стягнула на нього неласку гр. Голуховського; тому переніс ся 1854 р. на пароха до Підберезець, де причинив ся багато до просвіти й добробуту села. Був дуже діяльним в часі конституційного життя в 60 рр. 1864 р. дістав від ці-

ківського, в якій оправдував приймлення нових граматичних термінів; закинув виробови, що в ній дефініції, правила й погляди в богатох місцях неправдиві і ложні або неозначені і темні; що більше, деякі слова ужиті або не в таким змислі, який вони мають, або незрозуміло, а в самим обробленню матеріялу нема потрібного розуміння, що є незрозумілим для дітей, так далеко, що дещо „durch die Versündigung der natürlichen Logik ganz verworren und unsystematisch ist“. Та, здаєть ся, найбільше гнівало Гушалевича, що Жуківський у своїм виробі „sich auf die Localisma beschränkend, den Geist der ruthenischen Sprache nicht allseitig auffaßte, wovon fast jede Seite seines Elaborates den sprechendsten Beweis liefert“. Отож ужив Жуківський: доходженье зам. пслѣдованіе, назвы зам. названія, чути зам. слышати, складающіяся зам. составленныя і т. д. Також авторова правопись цілком протівна вимогам конкурсу, одна синтакса уложена після програми¹⁾. Такі слова рецензії. Тимчасом виріб Жуківського, треба се сказати ще перед аналізою його, найкращий з усіх конкурсних і найбільше відповідає духови тої мови, для якої граматки домагав ся конкурс²⁾.

саря золотий хрест заслуги в корону, а 1865 р. покликав його митрополит Литвинович до капітули, яке іменованне урадувало дуже народовецький табір тому, що Жуківський був „звіснимъ оборонцемъ народної васади въ літературі руській, отже и щиронароднімъ елементомъ“ (Мета, 1865, ст. 128). Був переданий Австрії, до народніх справ відносив ся в горячим серцем, любив українську мову та стояв усе за її самостійним розвитком. Хоч був ревним уніатом, одначе добро й будучність унії видів тільки в зберіганню прав руської церкви. 1873 р. став схоластиком. По дімісії митрополита Йосифа Сембратовича спенсіоновано й Жуківського тому, як подавав причину намісник Потоцький, що „з крылошанином Малиновським стояв найблише до митрополита“. Пор. Посмертна згадка за крылошанина Іоанна Жуковского (Дѣло, 1884, ч. 97) й біографію в „Иллюстр. Календар-і общ. им. Мих. Качковского“ за 1903 р. (ст. 270—277); також мою статю „Проект правописи Ів. Жуківського на візді „русскихъ ученых““ (Записки, т. 82), де вібрані звістки про його праці.

¹⁾ Додатки. 31. Гушалевичева оцінка конкурсного виробу Ів. Жуківського.

²⁾ Граматика Жуківського переходуєть ся у проф. Юл. Стефановича, на жаль, без передмови, на яку є натяк у рецензії, та без закінчення партії про правопись. Крім „Росправи о писовни руской“ надрукував Жуківський в ч. 78—85 „Слова“ за 1864 р. „Уваги надъ духомъ языка руского съ поровнаньемъ съ инными славянскими языками“ (обговорені в моїй згадуваній статі), на які помістила руссофільська „Золотая Грамота“ свої „Уваги“, тенденційні, щоби збудити „убѣжденіе о ничтожности сепаратистическихъ начинаній“, і в виімкою того взгляду не заслуживаючі на увагу.

Грамматика Жуківського має заголовок: „Грамматика Руского Языка для училищъ народныхъ“. Сочиненія І. Жуковскаго(,) Пароха Львівскаго СС. АА. Петра и Павла, Учителя рускаго языка при Львівс. акад. вишшій гимназій“. „Вступъ“ подає дефініцію граматики (Грамматика руска учитъ по руски право мовити и право писати) й її поділ на дві часті: „произведеніе“ або „дослѣдованіе слѣвъ одинокихъ“ і „связь слѣвъ“. „Голова І“ першого „оддѣлу“ „о словахъ въ обще яко такихъ и ихъ частехъ“ першої часті займаєть ся звуками, з яких повстають „склады“, що вяжуть ся у слова. Терміни по змові народні: самозвуки, созвуки; перші „чистіи или властивіи“ і „невластивіи или спливающіи“, другі „горлови, варгови, зубніи, язычни, сычащя, шипящя, поднебenni“. Крім того є поділ самозвуків на „широкіи“ і „вузкіи“, а співзвуків на „лагѣднн“ й „остри“, дальше на тверді, м'які і „примягкіи или середни“. Тут і про м'ягченнє співзвуків, звисне вже з його „Росправи о писовни рускѣй“, отож і про „мягчашій“ знак і „твердящій“, „котрый знакъ на вѣнци слѣвъ и выпустити бы можна; бо где нема причины, абы созвукъ мякчити, тамъ ся и такъ твердо вымавляти буде“. На науку м'ягченнє співзвуків звернена велика увага, бо вона „дуже важна и есть головнымъ ключемъ правильности рускаго языка“.

Перші два відступи другої голови: „о складахъ“ і „сходство звукѣвъ“ займають ся в більшій часті правописними питаннями. Автор виступає против й, бо тому самозвукови „наипевнѣйше и наилучше буква і отвѣдає“. Прочі його погляди на се питання звисні з „Росправи“; підчеркну тут відміченнє м'яккости ц в нашій мові і можности ставленнє е й о по ж, ч і щ¹⁾. „Вставка звукѣвъ“ — се відступ про владаннє і викиданнє самозвуків е й о не тільки в іменниках, але й по приіменниках на співзвук, і про вставляваннє н. Що до переміни звуків, відмічує перехід е й о в і, а на початку слова в ві, перехід г, к, х в ж, ч, ш і з, ц, с, перехід т і д перед ти в с (плеств), перехід гт і кт в ч (могги — мочи, пекти — печи), перехід л у в по самозвуді (носивъ). „Также самозвуки и и у въ созвуки й и в могутъ ся перемѣнити, але тільки тогда, коли притиску на собѣ не мають“ (найду), а на відворіт

¹⁾ В місці, де говорить Жуківський про писаннє и і ы, звертає спеціальну увагу на вирази, подібні до себе: „Шапка сына твоего сына. Лыса голова лиса. Менѣ мило, що маю шило. Ужємь сыта, не потребую твоего сита. Зѣтри пылъ въ тыхъ пиль. Головы не завиди, бо нагло псы завыли. Тыхъ зрѣривъ пыски выдають неприемни пски. Будуть насъ бити, босьмо не хотѣли послушни быти.

в переходить в у, „особливо въ Украинськомъ нарѣчїи в въ у часто перемѣняе ся“. Закінчують другу голову „выкиданье звукѣвъ“ і роздїл „о роздѣляю складѣвъ“. Зі самозвуків може викинути ся тілько одно е, як що стоїть на початку слова (ще, сли), зі співзвуків д і т перед л, л по співзвучї на кінці слова, с перед с і слабший співзвук перед сильнїшим (де зам. где, сонце зам. солнце, сердце зам. сердце, мѣсце зам. мѣстце і т. д.).

Третя голова „о словахъ“, які ділять ся на „коренези“ та „походящи“, й „о притиску“ закінчують перший віддїл. Притиск важний передусім, як ужитий в тїм самім слові надає рїзке розумінне і як розрїзняє слова відмінного значіння. Відмічене одно правило, а саме, що „въ словахъ, въ котрыхъ вставлене о або е приходить, притисекъ звькъ стояти на вставленѣмъ самозвучѣ“, „але хлопецъ, палець, локоть, дѣготь ѓтъ того правила ѓтступаютъ; яко и тїи всѣ слова, котрибы, хотяй самозвукъ мають вставлений, и безъ него вымовити можна: п. п. вѣтеръ, бо можна вымовити и вѣтръ, такъ вѣхоръ и выхръ, молїтовъ и молїтъвъ“.

Розбираючи речення себто „составъ или подложеніе“ та його складові часті: „пѣдметъ, сказуемое і предметъ“, доходить Жуківський до девятьох частий мови, яких терміни отсі: імя, прилѣгъ, присловокъ, імя числительное, заименикъ, слово часове (дѣеслово), союзъ, предлѣгъ і межиметіе. Іменники можуть бути: имена vlastivo существительни, ѓдтягнени, родови, собственни, однинчїи та собирательни або сборови. Від мужеських животних творять ся жіночі животні через доданне до останнього співзвука закінчень: а, ка, іха, оха, іня, до імен звірят — иця. Коли додати до останнього співзвука — иско або — ище, повстають іменники „увеличительни“; „уменьшительни“ іменники творять ся а) доданнем до останнього співзвука к (сынъ-сынѣкъ), б) в інших передусім губних і язикових доданнем ц (хлопъ-хлопѣць), в) при мужеських на мягкій і примяккій співзвук або на ц і деяких на с доданнем ик (кравѣць-кравчикъ), г) при зменшених доданнем згаданих закінчень, а д) крім тих закінчень е ще зменшуючі окінчення: цѣо, ѹньо, еньно, оньно для мужеського, два останні і „для нѣякого полу“, а ця, иця, ѹня, оньна, еньна для жіночого роду. Іменники „знизательни“ повстають через доданне ина (вольна).

Хаотичний виклад про розпізнаванне родів не вільний від такого пояснення: „животныхъ, доки суть маленьки(,) нелатво пѣзнати, якого суть полу; коли виджу дитя, теля, ягня, кура, еще не могу сказати(,) чи то хлопецъ чи дѣвчина, чи бычокъ, чи телїчка, чи баранецъ, чи ягничка, чи когутокъ, чи курочка. Отожь для того.

кажемо, дтя, теля, ягня, кура суть в'якого полу". Тільки одні-ну мають: уявні, що означають чувство або прикмету, й збірні, які виражають предмети, що навіть у найменших частях не змінюють свого імени, й „совокупительни“ (камѣнь), „однакожь имена соборови можуть ся и въ числѣ множественномъ ужити, если различни роды выражаемыхъ предметѣвъ, або предмети въ рѣзныхъ мѣсяцяхъ знаходящихся вычисляють ся“ (желѣза). По партії „о падежахъ“ на-ступає виклад „о способахъ склоненія“, яких є у наших іменників три. Першим способом відмінюють ся іменники всіх трьох родів, „маючі въ мовѣ остатній созвукъ твердый“, другим всіх трьох родів, що мають останній співзвук м'який, примягкий або цъ, а третім „тільки имена женського и мужеского полу, маючі въ другомъ падежи о оденъ складъ бѣльше“. Взірці першої відміни: „кутасъ, слово, сукмана“, другої: „дышель, поле, княгиня“, а третьої: „кѣсть і племя“, отже виходить, що й до третьої відміни належать середні іменники. З уваг цікавіші, що іменники на о, ыкъ, икъ й окъ мають 5 відм. на у, що 4 відм. животних іменників, деревъ і грибів одн. є рівний 2 відм., що закінчення ѓвъ належить тільки до мужеських імен; „мѣсто ѓвъ єсть при именахъ инныхъ полѣвъ тѣлько ѣ(.) часомъ мѣсто ѓвъ и въ мужескихъ именахъ тѣлько ѣ приходится н. п. пять разъ, мѣсто пять разѣвъ, ѓтъ ученикъ своихъ мѣсто ѓтъ ученикѣвъ своихъ“. Середні іменники „не люблять довшого закінчення ови въ 3-омъ падежи и мають тѣлько у“. В жіночій роді „денекотри писателѣ уживають въ 6-ѣмъ падежи закінчення ой мѣсто ою або овъ; але тоє закінчення ой въ рускомъ язѣцѣ употребляти не належить“. Середні іменники другої деклінації не можуть мати в 2 відм. мн. „закінчення мужескихъ именъ ѓвъ(.) тѣлько ѣ“; вишкву з того творять здрібнілі іменники на це, які мають в 1, 4 і 5 відм. мн. ѣ зам. я, а в 2 відм. ѓвъ зам. ѣ (окѣнцѣ, сѣтцѣ, веретѣнцѣ, окѣнцѣвъ і т. д.). Жіночі здрібнілі іменники на я мають 5 відм. на ю. З мужеських імен першої і другої відміни мають в 2 відм. одн. у або ю: а) „сборови“ назви предметів, які і в найменших частях не змінюють імени (квасѣць, дожджъ), б) „имена становящія корень якого слова часового, особливо ѓдтягнени“ (крикъ, скокъ, ставъ, бѣгъ, крѣй, стрѣй, корчъ), а дальше в) бѣкъ, гай, дѣмъ, задъ, передъ, полъ, рай, тылъ. Деякі можуть мати в 2 відм. а й у, прим. „вѣтеръ, вихоръ, городъ“. Для зазначення пошани прибирають декотрі іменники в множині ове або еве (панове, кумове, старостове, дружбове, князеве). Мати має 4 відм. „мать або матѣръ“. Іменники на овъ мають і друге закінчення на ва (любѣвъ, любѣва), як також богацько інших жіночих іменників на м'який

і прямигквий співзвук має і друге закінчення на я (пѣсвь, пѣсня, долонь, долоня, постѣль-постѣля, гущь-гуща). Кровь не має другого закінчення а, а в 2 відм. має крови й крове, в 6 відм. кровію або кровлею (кровлевъ). Середні іменники на я мають в 2 відм. одн. и й е (племени, племене), але в 3 і 7 відм. не вживаєть ся уже закінчення на е; в 3 і 7 відм. одн. можуть мати також окінчення ю (теляти й телятю), як іменники на о можуть в 2 відм. приборати „прирѣсть еси“ (словесі). Як множина одвітних взірців відміняють ся іменники, уживані виключно в множині: жѣбры, заѣды, зблзы, кайдавы, лѣботки, окуляри, поводы, штаны, тѣроки; бесѣги, жовны, заручены, именны, крестыны, шѣры, поминки, родины, шаравары, вылы (вылей); близнятка, вилка, ворѣта, дрова, жѣрна, уста, ѣсла, ѣсна; голоблѣ, клѣщѣ, помѣѣ, щипцѣ; граблѣ, мясницѣ, нѣжицѣ, ногавицѣ, спѣднѣ, холѣшиѣ, нѣшѣ (ношей); двѣрѣ, люди, сѣни, сѣни, дѣти; близнята.

По числівниках: „двѣ, три, чѣтыри й обѣ“ уживаєть ся в 1, 4 і 5 відм. двійне число, якого закінчення в усе рівне закінченню 7 відм. одн. (двѣ дѣвцѣ, три колѣсѣ, чѣтыри кнѣзцѣ, обѣ рѣцѣ, чѣтыри колѣсцѣ, три дѣни). Середні іменники животних не мають двійного числа; замість множини приборають двійне число в усіх відмінках око й ухо, отже: и, ий, амѣ, и, и, има, ахѣ. По зазначенню, що власні імена відміняють ся як іменники або як прикметники, наступає розділ „о притиску“. Двоскладові мужеські іменники першої і другої відміни, які мають в 1 відм. одн. наголос на останнім складі, й однокладові в прочих відмінках обох чисел мають „звнкле притискѣ на самозвудѣ закінчення падежа(,) а въ двоскладныхъ закінченняхъ на 1-ѣмъ самозвудѣ закінчення“ (козѣкъ, козакѣ, колѣ, колѣми); але в 5 відм. одн. „притискѣ зъ закінчення падежа на предидущій складѣ переходить“ (крѣвче). Деякі іменники відступають від того правила, прим. пѣнѣ, пѣна, мн. пѣны, пѣновѣ і т. д.; „хлопѣ, дубѣ, букѣ, крукѣ, прутѣ и многіи инни завѣсѣды на кореневѣмъ складѣ притискѣ задержують“. Як у дво- й много- складових слів стоїть наголос не на останнім складі, а иншим, на нїмже остаєть ся і в прочих відмінках (пѣрунѣ, пѣруна). Уявні іменники зі значіннем чинности „зъ коренезего складу притиску не спускають“ (крикѣ, крику). Многокладові іменники жіночого й середнього роду перших двох відмін задержують наголос на тїм самім складі в однині, а в множині „часомѣ задержують, часомѣ на инный складѣ переносять“ (улицѣ, мн. улицѣ, колесо, мн. колѣса), одначе двоскладові іменники правильно зміняють у множині наголос (дѣвка, дѣвки, рука, рѣки; поле, поля; ѣкно, ѣкна, лице, лица);

двоскладові іменники на а, з наголосом на тім а, перекидають також в 4 відм. одн. наголос на попередній співзвук (ру́ку, но́гу). Жіночі іменники третьої відміни не змінюють наголосу, також середні іменники; іменники з приростом яти мають наголос на я, з приростом еси на закінченню, а з приростом ени на тім складі, на яким стояв наголос в 1 відм. одн.

„Голова III“ займаєть ся прикметниками, а четверта прислівниками. Прикметники походять найбільше від іменників через доданне окінчень: ный, на, не, ѓвъ, ова, ове зглядно ѓвъ, ева, еве, инъ, ина, ине (жіночих), а також ій, ая, ее або ь, я, е, „передъ котрими законченнями горлови созвуки и ц въ примяжки(.) а прочіи въ мягки созвуки переходять (вражій, овечій, коз'ї), вкінці ячій, яча, яче (вороб'ячій, гусячій). Прикметники на а тый означають великість. Від імен країв, міст і сіл, часом і осіб, творять ся прикметники, які означають, що тим предметам щось приналежить, додаючи по останнім співзвучі скій, ска, ске. Прикметники творять ся також від інших прикметників, коли додати до останнього корівного співзвука а) явый, а, е, що значить троха (червонявий — троха червоний), б) енькій, а, е, пр. „б'їленькій, чорненькій, тоненькій“, що значить: „приємно б'їлий, въ саму м'їру чорний, дуже тонкій“, або в) ьсьєнкій, пр. „б'їльсьєнкій — ц'їлкомъ б'їлий“. „Прилоги принадлежнѳсть виражающіи на ѓвъ, ова, ова (! ово) (ове), ѓвъ, ева, еве, и инъ, ина, ине, тільки въ ус'єченѳмъ видѳ уживають ся; н. п. не каже ся братовый, братовая, братовое, маминый, маминая, маминое(.) тільки братѳвъ, братова, братове; маминъ, мамина, маминне; натомиѳсть многін прилоги особливо на скій въ мужескѳмъ полѳ тільки въ повнѳмъ видѳ, а въ женськѳмъ и в'їякѳмъ полѳ рѳвно якъ въ повнѳмъ(.) такъ и ус'єченѳмъ видѳ уживають ся“ (рускій, ая (а), ое (е). Відміна взірця: „святій або святъ, святая або свята, святѳе або святѳ“ народня; 2 відм. одн. жін. р. святѳи побіч святѳой, мн. святѳи, святѳі або святѳі. В вищім степені прибирає прикметник окінченне шій або ьїшій; прикметники на кій, окій, скій відкидають ціле се закінченне як неналежне до кореня, на гкій викидають г, задержують к, а на гій переминують г на ж. „Зъ прилогѳвъ свойство виражающихъ“, не степенують ся: а) котрі походять від прикметників (б'їленькій, б'їльсьєнкій, б'їлявый), б) на а тый (лабатьї) і в) зложені з иным прикметником або вищою частею мови (снѳножѳвтый, поѳтѳєный, примягкій, закорѳткій, прекрасный, всечѳєстный, останній з виїмкою титулів). Прикметник в вищім степені має наголос „завсѳгди на складѳ передѳ шій стоящѳмъ“ (новшій,

новѣйшій), а „въ 3-омъ степени стоить притискъ надъ складомъ на й“ (на́йгрубшій).

По партії про прислівники, які є: „первообразни або походящи“, йде „голова V“ про числівники, що ділять ся на: головни або основательни, порядочни, уломкови, родови (двойкії), умножительни та сборови; головні можуть бути „опредѣляюціи, неопредѣляюціи і вспѣльни“. Числівники й їх відміна народні; по анальоґії видів: „пятьохъ, пятьомъ, пятьа“ утворені форми: сороко́хъ, сороко́мъ, сороко́ма, стохъ, стомъ, стома. До означування мужеського й жіночого роду разом служать спільні числівники: двѣе, обѣе, трѣе, чѣг-веро, ко́лькоро і т. д. Збірні числівники виражають ся: а) головни з приіменником по (по шѣсть), б) спільними з приіменниками по або в (по двѣе, въ пѣтеро), в) іменниками та прикметниками, утвореними від спільних і звичайних числівників: двойнѣ, трѣйнѣ, пятернѣ (пяти)нѣ, десятернѣ (десяти)нѣ, со́бня, двѣйка, пѣтка, единствѣ, двойствѣ, тройствѣ, четвѣргъ, подвѣйнѣй, попѣтернѣй, поедінчѣй, единѣкії, единствѣнный, двойствѣнный, тройствѣнный.

Що тикаєть ся партії „ѣ мѣстоименіяхъ“ (заименникахъ), тут поданий поділ заіменників на: особисти (лични), возвратне „мѣстоименіе“, присвоваюци, указательни, пытательни, ѣдносительни, неопредѣляюціи або заперечаюціи. Види галицькі; подибують ся тут і там і такі форми, як: „кто, чего, чему, чѣмъ“, хоч останні зазначені скобками побіч видів: чо́го, чо́му, чо́мъ. Коротші види особових заіменників не вживають ся, як що на них стоить наголос. Для близшого означення особи додаєть ся заіменник „самъ, сама, само“. Від сього заіменника „розрѣзнити треба самѣй, самѣя, самѣе, що значить тѣлько, якъ: самъ оденъ и що нието инный при тѣмъ не бувъ“. При вказуючих заіменниках „для сильнѣшого вираженя подваея ся кореневый созвукъ, и въ 1-ѣмъ падежи есть тотъ, тотѣя, тотѣе; сесь, сесѣя, сесѣе; въ прочіихъ падежахъ закінченя зѣстають незмѣнни; тѣлько властивому мѣстоименію предкладає ся складъ то або се“. „Що“ може заступити заіменник „к о трѣй, котрѣ, котрѣе“ в кождім роді обох чисел, „але тогда само не скланяє ся, але приберає до себе мѣстоименіе особисте 3-ой особы въ одповѣднѣмъ падежи(,) числѣ и полѣ“ (Пташки, щосьмо ихъ злѣпали, поутѣкали).

„Слова часови, або дѣєслова, по старому глаголы“ є: первообразни або походящи, дальше: начинательни, поединчи або сложени, переходительни (дѣйствительни), возвратни, непереходительни (середни), разови та повторительни, хвилеви, укѣнчительни й неукѣнчительни, неособисти. Час може бути „четверакій“: тепе-

рѣшый, минувший, давно минувший і будущій. „Наклоненія“ (способы) такі: обявительное, условное, повелительное (приказательне), неопредѣлене (способъ неозначеный). „Причастіе“ є: прилогове (дієприкметник) й присловкове (дієприслівник). Родів дїйства два: смыслъ дѣйствительный і сносительный (страдательный), „спряженія“ три. Конюгацію розпочинає „слово вспомагательне“: бути; теп. ч. есмь, есь, есть (е), есьмо, есьте, суть (до инших слів додаєть ся: мь, сь, сьмо, сьте); мин. ч. бѣвъемь, бѣламы, бѣломы або бѣвъемь (бѣлъемь), бѣламы, бѣломы, мн. бѣлисьмо (бѣлисьмо), бѣлисьте (бѣлисьте), бѣли (бѣли); давно мин. ч. бѣвъемь бувъ, буд. ч. бѣду. Дієприкметники: сущій, бѣвший або бѣвший, будущій або будущій; дієприслівники: сущи, бѣвши (бѣвши) й бѣдучи. З уваг до конюгації довідуємо ся, що „въ Украинскѣмъ и Галицкѣмъ нарѣчїи для лѣпшого розличїя бѣдъ бити уживають бути“, „въ западнѣмъ нарѣчїи уживають быти такъ, якъ въ Старославянскѣмъ“, що „слово вспомагательне въ часѣ теперѣшнѣмъ въ усѣченѣмъ видѣ до якого-будь слова на кѣнци додаєся“, передусім до дїєслова в минушій часі, де з причини трудної вимови вставляєть ся е по співзвучї.

Окінченнями теп. ч. в першій конюгації є: у, ешь, е, емо (емъ), ете, утъ, в другій: ю, ешь, е, емо (емъ), ете, ютъ, а в третій: ю, ишь, итъ, имо (имъ), ите, ятъ. Приналежність дїєслів до поодиноких конюгацій виводить Жуківський від діємєнників, через що викалад стає замотаним. „Притискъ звькъ въ видѣ часу теперѣшного стояти на тѣмъ самѣмъ складѣ, на котрѣмъ стоявъ въ наклоненїи неопредѣленѣмъ“ (кїнути, кїну), „але маючи передъ ти созвукъ и двоскладни на ити мають притискъ завсѣгды на закѣченяхъ“ (нѣсти, несу); дїєслова на оти, многоскладові на ити й ати, „котри цѣле ати въ закѣченя перемѣняють“, перекидають наголос на попередній склад (писати, пишу). Закїчення: въ (лъ), въ, ла, ло, ли є на всї три особи. Щоби пізнати, яку особу треба розуміти, „означає ся 1-а и 2-а особа або мѣстоименїями особистыми або, и то частѣйше, словомъ вспомагательнымъ часу теперѣшного въ усѣченѣмъ видѣ, що такъже знамя особъ становить“. Що до закїчення дієприкметника теп. ч., окїчення щїй є давне, чїй новїше. Вірне зазначення, що українська мова волить заступити страдальний рід иншими конструкціями, особовими чи неособовими. Відділ про дїєслово кїнчить ся відміною неправильних дїєслів: ѣсти, поѣсти, ити, ѣхати, дати, стати, давати — й твореннєм іменників від дїєслів.

Першу часть граматики закїнчують голови VIII, IX і X, присвячені применникам, злучникам й окликам. Применники можуть

бути: „боддѣльни й небоддѣльни“, злучники: „соединительни, роздѣляю-
щи, выключаящи, выясняющи, выражающи“: час, причину, намір,
бажанне і наслідок, „умовніи, уступательни (хоть), заключаю-
щи“. Друга часть „о словосочиненіи“ розпадаєть ся на чотири го-
лови: о розличныхъ родахъ составѣвъ, о сгодѣ слѣвъ, о употребле-
ніи падежѣвъ й о порядку слѣвъ въ составѣ, и о порядку соста-
вѣвъ. Реченія є: прости або голи, розширеніи або убрани, скоро-
чени, головни, прибочни або пѣдчинени, вставлени, стягнени. „По-
рядокъ слѣвъ въ составахъ въ рускомъ языкѣ есть свободнѣйшій,
якъ въ многихъ инныхъ языкахъ; однакожь залежить одъ важно-
сти и приналежности слѣвъ, зрозумѣлости, доброзвучности и пер-
шеньства, якого денекотри части мовы вимагають“. Виходячи від
найприроднѣйшого порядку: підмета, присудка й предмета, подає
Жуківський відступлення і відніи, а дальше й правила, яких „вы-
магає доброзвучіє“, а то, щоби „слова, тін самы склады мающи
такъ при собѣ нестояли, щоби той самъ складъ оденъ по другѣмъ
наступовавъ“, „абы бѣльше односкладныхъ слѣвъ при собѣ нестоя-
ло“ й „абы составъ особливо остатный довшимъ словомъ кѣнчив-
ся“. Складня уложена звязко, дедуктивним ладом; на жаль, при-
міри добирани доволно, а не з письменства або устної словесности.
В додатку говорить ся „о правописи“. Збережена рукопись (190 ст.
4⁰ звичайного аркуша) містить тілько першій розділ про правописъ
„о уживаню знаківъ роздѣляющихъ“, якими є: запятая (,), точка,
точка съ запятою, двоеточіє, знакъ пытательный, знакъ воскликна-
енія або удивительная, почивательная (-), виѣтительная () і вноси-
тельная („“).

Я нарочно задержав ся довше над граматикою Жуківського,
бо його еляборат найкращий із усіх надісланих на конкурє, а даль-
ше й з тої причини, що Жуківський учив кілька лѣт української
мови при академічній гімназії у Львові, чим і дасть ся пояснити,
що так богацько граматичних термінів Жуківського задержало ся
у пізнійших граматаках української мови. Та комісії не припала до
вподоби граматика Жуківського по рефератї Гушалевича, тим біль-
ше, що він, як і Ганівчак „не пробували сил на літературнім полі“;
в письмі до консисторії захвалено тілько граматику Головацького,
що дав ся уже пізнати зі своїх друкованих літературних праць
і граматики¹⁾: Пересилаючи вироби кравій шкільній управі, зго-
дила ся консисторія з осудом комісії, але вставила ся заразом у гу-

¹⁾ Додатки. 32. Комісія для укладання українських шкільних
підручників предкладає консисторії конкурсів вироби з їх оцінками.

бернії, щоби уряд висловив признання і двом иншим конкурсним компетентам за се, що в короткім часі виготовили конкурсні вироби ¹⁾. Вислідом конкурсу не було міністерство, здаєть ся, цілком вдоволене. 1854 р. поручило намісництво консисторії зробити уважними народніх учителів на граматику Головацького. „Що тикаєть ся науки української мови в народніх школах, стояло в письмі намісництва, треба її одвітно до зарядження міністерства в той спосіб уладити, як се зазначено в букварі і першій читанці. Як що то станеть ся, відпаде потреба окремої української граматики в руках учеників“ ²⁾. Окрім отього розпорядку вказує на невдоволення міністерства з вислїду конкурсу на українську граматику також сей факт, що міністерство просвіти не спішило ся із порішенням конкурсної нагороди й щойно 1860 р. звернуло вироби та зажадало нової перерібки їх з огляду на найновіші модифікації в українській правописи для шкільних книжок ³⁾. Міністеріальний референт закинув Головацькому, що він зробив за далекий ужиток зі свободи „sich an die hie und da im Localsprachgebrauche vorkommenden verschiedenen Idiome nicht zu binden“, що більше, напрям еляборату Головацького не відповідав „dem wahren Geist der ruthenischen Sprache“. Найменше годив ся еляборат із вимогами конкурсу, „dass dessen Sprache sich jener des Reichsgesetzblattes zu conformiren hätte“. Поодинокі частини граматики не уложені після вказівок конкурсу, багато повторень, багато стоїть не на своїм місці; приведені правила без ніякого практичного значіння. Такою поперед усього звучня Головацького, яка вимагає основної перерібки ⁴⁾. По десятиох літах 1862 р. вернув виріб назад до комісії для укладу шкільних українських книжок, аби вона піддала його „всестаранной критіцѣ“ і передала авторови до перероблення і поправлення; рік перед тим звернено й виріб Жуківському, а Ганїнчака не стало порішення конкурсу в живих.

Участь Якова Головацького в повищій конкурсії дає можливість означити час, в яким відбула ся метаморфоза поглядів його на українську мову. З уваги, що в 1851 р. завляєть ся Головацький уже зде-

¹⁾ Додатки. 33. Консисторія пересилає конкурсні вироби краєвій шкільній управі.

²⁾ Додатки. 34. Намісництво поручає консисторії зробити уважними народніх учителів на граматику Головацького.

³⁾ Додатки. 35. Міністерство просвіти жадає нової перерібки конкурсних еляборатів.

⁴⁾ Пор. мою цитовану статю „Проект правописи Ів. Жуківського“, стор. 33—34.

клярованим об'єдинителем, а з початком 1850 р. він іще потягає за самостійністю нашої мови¹⁾, стає певністю висновок, що на новий шлях відмінних від попередніх поглядів вступив Головацький в середині а найдалше в другій половині 1850 р. При таким звороті в життю Головацького заважили певно богацько зносини з Раєвським підчас побуту Головацького в Відні як члена комісії для уложення правничої термінології для славянських народів, також примір адекларованого вже тоді безхарактерного русофіла брата Івана, але, без сумніву, приготував той зворот злий дух Головацького, яким був консервативний аристократ, ворог розвою демократичної і прихильник аристократичної (польської і великоруської, в першій половині життя одної, в другій другої) мови Денис Зубрицький. Великі заслуги Зубрицького як історика є зникаючо малими в порівнянні з тим знищенням, яке він заподіяв в культурно-літературнім життю Галицької України своїм великанським впливом на своє окруження, з тими деморалізуючими розкладаючими чинниками, крайню погубними для всякого вільного руху, язикового, культурно-літературного й національно-політичного, які внесли Зубрицький і його кружок у життя нашої нації.

Вказівок і рад Зубрицького слухав Головацький. „Вы Милостивый Государь, писал Зубрицький до Головацького 1845 р., въ состояніи здѣлать большую услугу общему благу, если бы Вы списали на нашемъ языкѣ Эзоповыя басни подъ заглавіемъ „Басни и сказки для Галицкорусскаго народа“²⁾. Вислід праці Головацького над байками переходує ся доси в рукописи. Згадаю про ще одну пораду Зубрицького для Головацького. В 1847 р. писал Зубрицький до нього: „Естьлибъ мнѣ приличествовало совѣтовать Вамъ, то я бы желалъ(.) чтобъ Вы занялись составленіемъ Идіотикона словъ и изрѣченій малорускаго языка, неупотребляемыхъ въ другихъ славянскихъ нарѣчіяхъ. По моимъ мнѣнію это очень важный трудъ и славу сочинителю сулятъ. — У Васъ самая лучшая способность, Вы имѣли случай наблюдать нарѣчіе нашей Галицкой Кавказіи, Вы теперь въ Подоліи, можете сносить ся съ священниками въ разныхъ странахъ; начните только, а Вы сами за три года послѣ, удивитесь надъ своимъ трудомъ“³⁾. Пізнійше в 50 рр. міг уже Зубрицький вислати в Петербурзьку Академію реаль-

¹⁾ В статі „Дещо о дѣловомъ языкѣ у насъ на Русѣ“ (Зоря Галицька, 1850, ч. 17) виступає Головацький проти писання лъ у мнувшині замість вь.

²⁾ Др. К. Студинський: Кор. Я. Гол. в літах 1835—49, ст. 140.

³⁾ *ibidem*, ст. 192—193.

ний здобуток своєї поради, пишучи до Давидова: „Прилагаю также первую тетрадь друга своего Профессора Русскаго языка и словесности въ Львовскомъ университетѣ, ревностнаго, даровитаго любителя Русекой народности и Русскаго слова Я. Ѳ. Головацкаго содержащую областный словарь изрѣченій употребляемыхъ галицкимъ и венгерскимъ Русскимъ протонародіемъ. Онъ продолжаетъ списывать его изъ своихъ записокъ и не замедлитъ выслать продолженіе во II Отдѣленіе Академіи въ короткое время“¹⁾). Головацкій був головним помічником Зубрицького в збиранню старих друків²⁾)

¹⁾ Др. І. Свенціцький: Матеріали, I, ст. 201. В рукописнім відділі Академії Наук переходить ся тільки часть матеріалів, а се „вговрати-взяцейко“. Тут є численні витяги з народніх пісень, пословиць і вислови різних околиць. Друга частина тих матеріалів, вібраних у Галичині і північній Угорщині, переходить ся у родиннім архіві Сре-влевських, а се „аба — бѣчи“, всіх слів 1083 (*ibidem*, ст. 197).

²⁾ Якою правого рукою був Головацкій для Зубрицького в збиранню старих друків, аби їх, як се в части робив і їх ученик о. А. Петрушевич, головно посилати в Росію, свідчить також отсей бруліон листу Головацького до Зубрицького, стягнутого до купи з двох свистків межі паперами Головацького, в 1843 або 1844 р.:

Милостивый Государь! Г-нъ Сокульскій писалъ Вамъ(,) что Онъ самъ привезетъ обѣщанную книгу т. е. Трєбник не острожской(,) какъ Г-нъ Кобрынскій повѣствовалъ Вамъ(,) по Стратинской печати. — Но какъ гну Сок. частныя дѣла не позволяютъ — то Онъ предпоручимъ мнѣ написать къ Вамъ, чтобы Васъ извѣститъ, послать ли почтой книгу изъ переплетомъ или можетъ быть доски букковыя толстыя обобратъ(,) чтобы менѣ вѣсило. — Между тѣмъ нашелъ я в одной церквѣ въ Горской страѣ Леигургіяріопъ сіе естъ Служебникъ изд. Митроп. Могилы хаме (4) — и трєбникъ малой Львовской печати ах... года. — Если бы Вамъ нужны были и сіи книги, то я охотно бы отправилъ ихъ почтой. — Еще одна новость! У меня въ церквѣ находится Апостолъ Слїозки (второе его изданіе, о которомъ я ненахожу ни (у) Вашимъ Сочин. „О Druk. Slow. никакого извѣстія — ниже в выпискахъ моихъ библиографическихъ, изъ Сопкиова и Библиотекъ Гр. Румянцевской и купца Царскаго. Благоизволите пересмотрѣть Библиографическія сочиненія (какія у Васъ естъ) и если нѣтъ этого изданія, то я бы имѣлъ счастье открыть новую книгу совсѣмъ библиографамъ неавѣстную. Когда бы Вы желали имѣть тую книгу, то я вышлю Вамъ оную, но впередъ прошу менѣ прислать другой какой нибудь экземпляръ Апостола, потому что эта книга въ ежедневномъ богослуженіи очень нужна. — Вотъ Вамъ цѣлое титло этой книги. За Марусю. Г-нъ Левицкій благоизволилъ прислать в наше покуте свое сочиненіе объ Слов. русск. в Гал. Это для меня не новость. Я уже читалъ его в рукописи — но жаль(,) что онъ не послушалъ меня и не перевелъ словъ галицко-руск. так(,) какъ я ему говорилъ(,) а на свое по(пе)рекучевалъ — потомность убѣдится в томъ — какъ мало онъ знаетъ русск. яз. Статью объ Гуцу. я толь (Докінченія сього листу не мігъ я віднайти).

і рукописий. Ставав у пригоді на відвороті і Зубрицький Головацькому чи то в робленню знайомостей, чи в доставлюванню книжок, виданих у Росії, чи вквнці навіть у справах щоденного хліба; Зубрицький також постарався о се, що в імені Головацького вніс Малиновський на час подання о катедру української мови на львівському університеті. В результаті приятелювання із Зубрицьким переломило жите Головацького так, що при осуді якогобудь кроку в житю Головацького треба відрізнати, чи зробив се Яків Головацький зперед 1850 р. чи другий Головацький по 1850 р. до кінця життя, який пішов в розріз із усіми своїми молодечими ідеалами й присягами¹⁾. Заслонюванне свого нового напрямю недостатечюяного погляду на будуччяну української мови в листі Максимовича до Зубрицького з 1840 р., як се робив Яків Головацький, що ледви чи не сам один побіч Зубрицького знав зміст сього листу до 1863 р., було нешире; перечить йому ціла діяльність Головацького протягом 40 рр. та його свята присяга з 1848 р. (в листі до Моха): ніколи не „зрадити тій хоругві“, якій присягав не „перед урядом яким людским“, але ще тоді, коли прийшов „до сзнання, перед совістю, перед Богом, перед судом роду свого“.

Прислані на конкурс з 1851 р. вироби замикають перший період української граматичної літератури в Галичині. Се період автодідактів. Тому й при викладі поглядів поодиноких авторів на всякі граматичні питання старався я увійти в індивідуальне пояснюванне в кожного граматика, абстрагуючи від теперішніх термінів у науці на поодинокі граматичні прояви й вияснювання сих прояв відповідно до теперішніх результатів лінгвістики. Найблизша граматика Осадці з 1862 р. — се граматика ученика Мікльосіча з його системою і взагалі сильним відгомном його лінгвістичних праць. Починає вона другий період у розвою граматичної літератури Галицької України, який триває і доси та творить уже ващу ступінь розвою лінгвістичної науки в нас; можна сказати, що перший період стоїть у такім відношеню до другого, як розвій славянської лінгвістики до Мікльосіча та від нього по нинішні часи.

І в другім періоді попадають ся автодідакти, але над ними беруть верх граматика, науково підготовлені до своїх виступів: Осад-

¹⁾ Один чоловік (нині живий) чув сам підчас свого побуту в Росії, як Головацький гірко нарікав, що саме Зубрицький втрутив його в пропасть, з якої годі було й видістати ся Головацькому.

ця, Огоновський, Стоцький, Гартнер і ин. Що тут не беруться уже до писання граматики нашої мови з так легким серцем, як се часто бувало в першій періоді, видно з того, що в другій періоді менше грамастик, хоч, без сумніву, більше підготовлених до такої праці людей.

Придержуючи ся строго системи свого вчителя Мікльосіча, доповнив і розширив Осадця українську частину „Порівнюючої граматики“ віденського професора ¹⁾ й ілюстрував свій виклад численними прикладами зі сучасних письменників та живої мови, спеціально галицької. Дані з історії мови лишені без уваги. Значним кроком наперед були „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache“ Омеляна Огоновського (Львів, 1880), найліпша його наукова праця, богата в свіжий матеріал до пізнання дуже різnorodних відтінків нашої мови, передусім галицько-українських діалектів. В дев'ять літ пізнійше появилася його граMATика, найкращий до неї підручник граматики української мови. ГраMATика Огоновського переходить повнотою матеріалу й наукою про види всі українські граматики до неї. А вже найціннішою у його граMATиці наука про складню, оперта на живій українській мові. Гарний перегляд у представленню і поділі матеріалу взорований на працях Мікльосіча. В звучні і науці про види узяв Огоновський і діалектичні прикмети, але справедливе жадання критики також „den historischen Entwicklungsgang der Sprache zu berücksichtigen“ ²⁾. Недостає історичних даних із розвою української мови також у граMATиці Стоцького й Гартнера.

Тим сильнійше треба підчеркнути охоту оперти свої лінгвістичні помічання на історичній основі в Могильницького. Дивним видається, що невидана друком його граMATика полишила великі сліди в пізнійших граMATиках, але так дійсно є. Своєю граMATикою

¹⁾ Інші жерела граматики Осадці, яка була шкільним підручником гімназіальним від 1862 р. по 1889 р., вияснили ся у значній часті серед полеміки Осадці з проф. Малецьким і в критиці Пилипа Дячана, що дуже пристрасно накинув ся на граматику Осадці під псевдонімом Розношинського. Про жерела граматики Осадці пор. передмову до „Gramatyki języka polskiego wiekszej“ Малецького в 1863 р., відповідь Осадці в „Слові“ 1863 р. ч. 48, ст. 192 (Надѣслано) й „Критику на граматику руского языка составлену Дрогъ Михаиломъ Осадцовъ“ Розношинського-Дячана в антинародній часописи „Домъ и Школа“ й особіною відбиткою.

²⁾ Archiv für slavische Philologie, т. 12, ст. 585.

і „Вѣдомостию“ розпочав а властиво продовжав з попередніх віків Могильницький ту двійність у поглядах на народню мову, яка пробивається трохи не з усіх граматик першого періоду. Для такої двійности надавав ся дуже місцевий ґрунт: своєрідний аристократизм українського суспільства в Галичині, шкільна традиція з великим привязаннем до мови й азбуки церковних книг, передусім всемогучий вплив граматики Смотрицького й її пізніших перерібок і наслідувань, а дальше сей факт, що головна тодішня наша інтелігенція — священство не зміло найти иншого містка для злуки з минувиною, тільки в мові церковних книг і кирилиці. В таку двійність перла наших предків боротьба за народню школу з Поляками, які кидали в очи Українцям, що в їхній мові нема ніяких книжок, з одного боку, а з другого загальне стремління тоді в Європі все обєднювати. Двійність у поглядах на народню мову в граматикив першого періоду підсичувала плиткість наукового підготовлення, недостача орієнтації в доставленій лектурі, а часто й зносини з великоруськими вченими, в першій мірі з Шофодіном.

Найбільше впливовим в додатнім розумінню із граматикив першого періоду був Могильницький. Найкращим його духовим учеником Лозинський, якого статя іще з 1849 р. „Über die Änderung der Nationalität“ є у значній мірі повтореннем думок із „Вѣдомости“ Могильницького. Що Лозинський став речником народньої мови в життю і письменстві і що взяв ся за уложенне граматики народньої мови, се також завдячує Могильницькому. Що більше й Лозинський може взяти за свої слова Могильницького (з першого листу в додатках): „Man kann weder über ein Volk, noch über dessen Dialekt blos nach Vermuthungen oder nach einigen hier und da aus Büchern ohne Wahl und Prüfung geschöpften Stellen, oder nach Wahrnehmungen einer flüchtigen hier und her Reise gehörig absprechen. Man muß in dieser Absicht jahrelang unter den Sprachgenossen leben und weben — die Geschichte des Volks nicht außer Acht setzen — mit einem Worte: man muß das Volk, und den Dialekt genau kennen, bevor man ein Urtheil fällt“. Навіть у фолькльорнім залюбованню Лозинського був його попередником на українськім ґрунті у Галичині Могильницький; розумію його збірку приповідок і згадеу в одній польській часописи про його збір наших „śpiewów historycznych“. (Цитату на разі не годен я віднайти¹⁾). Так заініціював Могильницький у Га-

1) Головно завдяки свідомости, енергії й очитаности Могильницького став Перемишль першим просвітно-культурним центром Галицької України в ХІХ в. Що тикається ся діяльности в тім напрямі, впливови

лицькій Україні сю роботу, що Павловський на Російській Україні.

В усіх граматиків першого періоду українська мова — се са-мостійна мова супроти великоруської мови, тим більше польської. Більше вже неясности в питанню відношення української мови до церковно-славянської. Можна стрінати ся часто з думкою, якої так завзято боронив у Росії Шішков, що „церковно-славянській языкъ то только высшій слогъ русскаго языка, съ нѣкоторою долею старины, то „коренной языкъ нашего“ (себто великоруського, в нашім разі української мови), то источникъ всѣхъ другихъ“. Скільки вище стояв Могильницький від Шішкова, який в 1820 р. поучав серіозно одного свого кореспондента: „Я славенскій и русскій языкъ не раздѣляю, какъ то многіе другіе дѣлають“¹⁾. До поглядів Шішкова приставали в першім періоді за прикладом Лучкая Осип Левицький і Малицький. Поглядів Могильницького не можна висно-вувати з теорій Шішкова, які збиває трохи пізнійше Головацький. Переборщуть ся часто вплив Копітаревих поглядів на розвій гра-матик у нас так, що дехто навіть хоче означувати наукове стано-вище граматик першого періоду після того, чи вони йшли за Копі-таром чи Добровським. Одинокий ученик Копітара Левицький був непуцящим учеником; вплив Копітаревих праць на інших грамати-ків рівноважить ся із впливом інших чужих граматиків, яких пра-ці знали наші граматики першого періоду. З великоруських грама-тиків треба підчернути вплив грамматики Ломоносова на граматику Могильницького, граматик Тапше на Левицького, граматикі Греча на Вагилевича а граматикі Востокова на Головацького.

Про наукову систему в граматиків першого періоду можна го-ворити о стільки, о скільки мають її підручники, на яких операли

Могильницького треба завдячити девять десятих того, що приписує д. Тершаковець впливови Копітара, прим. заснованне друкарні Снігур-ським 1829 р. (Відносини Копітара до галицько-українського письмен-ства, Записки, т. 94, ст. 100). Воно було прямим продовженням мертво-родженого першого просвітного товариства духовників, дяко-вчитель-ського інститута й акції за народніми школами й підручниками для них — словом акції, в якій головно діяльним був Могильницький, а цілком непрічасним Копітар; про його листування зі Снігурським згадуєть ся щойно від 1834 р. Що до засновання друкарні, тут певно вплинув дещо й Іван Лаврівський, який іще підчас свого побуту у Львові хотів за-ложити другу руську друкарню побіч Ставропігійської, в чім головною перешкодою став тодішній митрополит.

¹⁾ А. А. Кочубинскій: Начальные годы русскаго славяновѣ-дѣнія. Одеса, 1887—1888, ст. 24.

ся виробили наших граматиків. Граматики другого періоду¹⁾ оперті на науковій системі і вимагають цілком відмінної методи їх трактування. Цікаво, що чим менше хто знав живу народню мову, чим більше макаронічну мову брав в основу своєї граматики, тим завзятійше виступав як учитель, що вчить правильно по українськи говорити або, що гірше, витичував шлях будучого розвою народньої мови. Клясичним прикладом такого граamatика Осип Левицький. Тому й не диво, що коли й Головацький навязав до давньої мови як містка до велико-руської, запанувала в галицько-руській публістиці, науці і літературі така страшна мішанина, яку в силі був вигнати тільки живий приплив плодючої струї з Російської України по смерті Шевченка з живою мовою, формою і змістом²⁾.

¹⁾ Мій поділ української граматичної літератури в Галичині відмінний від поділу, установленого д. Ів. Огінком у його цікавій праці „Українська граматична термінологія“ (Одбитка з „Записок Укр. Наук. Тов. в Кїві, Кїїв 1908).

²⁾ Додатки до праці подані будуть в однім з дальших томів.

Відносини Вартоломея Копітара до галицько-українського письменства.

Подав *Михайло Тершаковець*.

6.

Антін Добрянський.

Коли про відносини Копітара до Йосифа Левицького після 1830 р. можемо говорити певні річи, а про відносини з часів особистого, безпосередного знакомства у Відні, ізза браку повнійшого матеріялу, можемо говорити лиш правдоподібні річи, то про такі-ж відносини Копітара до иншого молодого Галичанина, Антона Добрянського, маємо більше даних. До Відня приїхав він осению 1831 р. Копітар „взрадовался теперь не мало, коли снова узрѣлъ передъ собою такого же молодого русского богослова, Антонія Добрянського“, говорить гагіографічним тоном Дідицький в брошурі про сего-ж Добрянського на 17 ст. В душі Копітара ми не були та не можемо сказати, чи тішив ся він дуже Добрянським, чи ні. Приклад Левицького з його „Домоболієм“ хіба не міг настроїти його до особлившої радости. Та як би там і не було, досить, що Добрянський пізнав ся з Копітарем і то серед таких обставин: нещасте, чи щасте хотіло, що безпосередно після приїзду Добрянського у Відни вибухла холера, наслідком чого всі галицькі конвіктисти були рознущені на волю. „Корыстаючи изъ сего обстоятельства, посѣщаль я цѣсарску придворную бібліотеку, где все дѣтъ студій школьныхъ свободное время изученію исторіи и литературы славянской посвящаль. Прилѣжное посѣщаніе бібліотеки молодымъ богословомъ, якимъ я тогда былъ, звернуло на мене вниманіе

тогдашнього настоятеля тої бібліотеки, славного и ученого Копитара. Онъ то, пбзнавши мене ближе, подсувалъ мнѣ сочиненія, якихъ въ Галичинѣ потѣмъ и увидѣти було менѣ не-возможно. Такъ при руководствѣ сего ученого набравъ я еще бѣльшой охоты къ изслѣдованію и изученію словесности русскої. А хотя тоє всего пблъ года тѣлько продолжалось, однакожъ и въ тѣмъ такъ короткѣмъ времени я користалъ много, а возвратившись въ конвиктъ, не переставалъ свѣдѣнїй моїхъ умножати“, пише Добрянський в своїй автобіографії (пор. Дідицький: „А. Добрянскій“, ст. 15—16). Осъ які книжки підсував Копитар Добрянському: Несторову літописъ, певно в Шлецеровім виданю, Карамзіна „Исторію государства російскаго“, Бантиш-Каменського: „Исторію Малой Россіи“, його ж „Исторію возникшей въ Польшѣ уни“, „и многіи другіи ученые дѣла, до исторіи Руси относящіи ся, а писанныи не тѣлько въ языцѣ рускѣмъ, но и въ польскѣмъ, латинскѣмъ, нѣмецкѣмъ и французскѣмъ“ (пор. *ibid.*, ст. 18—19 і зам.). По французьки читав Добрянський м. и. А. Д. Бопляна: „Description d' Oukraine“ (Париж, 1661), Лінажа: „L' origine véritable du soulément des Cosaques contre la Pologne“ (Париж, 1674.).

Сї книжки по історії мали для Добрянського подвійне значіне: 1) Привели його до національної свідомости, бо прийшовши до Відня, він „не зналъ ясно сказати о собѣ, чи онъ полякъ, чи русинъ“ (*ibid.*, ст. 20), 2) заохотили його самого до писаня історичних праць, з яких одна про хрещене Руси була оголошена в „Вѣнку“ в 1845 р., а прочі в ріжних періодичних виданях в 1850 рр.: в „Перемишляннї“, „Галичорускїм Вістнику“, то що. В сих працях подавав Добрянський історію введеня христїянства на Руси, історію Перемишля й околиці, про руських єпископів в Перемишля, про Червону Русь під своїми володарями, про місто Самбір, про страдецьку гору гору під Львовом. Дивно, що Добрянський не оголосив сих праць в 1830 та 1840 рр. (з вином статі про хрещене Руси в „Вѣнку“ 1845 р.), коли вони були би зробили більшу прислугу суспільности, розбуджуючи серед неї національну свідомість, ніж як се мало місце в 1850 рр., коли в Галичині появило ся чимало інших, більших праць.

Кромі книжок з обсягу історії підсував Копитар Добрянському і книжки по історії „литературы словянскої“ та „словесности рускої“; які саме книжки, сього Добрянський не го-

ворить, та нам не важко догадати ся, що Копітар розбудив у нього інтерес для ц.-сл. мови і літератури, якою і він сам інтересував ся живо. Інтерес Копітара для ц.-сл. мови та її історії не був простим інтересом ученого, а був квестією національної гордості. Пригадаймо собі, що в питаню про вітчину ц.-сл. мови Копітар визнавав панонізм, себто твердив, що ц.-сл. мова взята першими славянськими апостолами у хоруганських Славян, значить у найблизших земляків Копітара. З сеї причини наставляв він на Йосифі Добровскім, аби він, як „патріярх славівів“, взяв ся до написаня граматики ц.-сл. мови, вважаючи се головною задачею його життя. Майже від самого початку своєї кореспонденції з Добровским, отже від 1808 р., говорив він з ним про ц.-сл. граматику; не було майже жадного листа, в якому він не підганяв би старого Добровского до роботи, в якому не випитував би його про стан праці, доки таки не добив свого, значить доки Добровский не випечатав своїх „Institutiones“ 1822 р. (пор. „Сборник втор. отдѣл. Имп. Ак. Наук“, XXXIX т., ст. XI і д.). Та хоть і написав Добровский ц.-сл. граматику, то Копітара не вдоволив він теорією про болгарське походжене ц.-сл. мови. Теорія Добровского обиджала його національну гордість; він не міг байдуже дивити ся на се, як св. Кирила забирають Словінцям для Болгар, і з сього приводу він зараз же розпочав з Добровским оживлену кореспонденцію та вів її ще в 2 половині 1820 рр. і боронив горячо свою панонську теорію. (Пор. *ibid.*, ст. XIV і т.). Коли отже Копітар з таким живим інтересом відносив ся до ц.-сл. питаня, коли він навіть Добровского вспів наклонити до студій над церковно-славянщиною, то тим лєкше могли піти за ним такі *minores gentes* як Добрянський.

Останньому представила ся незабаром нагода виявити своє знане церковщини. Було се в другій половині 1830 рр. Епископ Снігурський завів в перемиськім теологічнім інституті научанє ц.-сл. мови та поручив Добрянському написати граматику сеї мови. Сей послухав і 1837 р. видав свою працю п. з. „Gramatyka języka starosławiańskiego, iakiego Sławianie obrządek grecki wyznający w księgach swych cerkiewnych używają“. Автор не мудрствує лукаво, не говорить про жадні теорії, ні про панонську, ні про болгарську. Йому впрочім нічого й згадувати про сї теорії, бо він углядає лиш „mowę ksiąg nowszych tylko z 17 i 18 wieku“, а „dawną (роз. мову) wykluczam i zostawiam dla mężów więcej sił i czasu odemnie

mających“. Добрянський знає давні граматики ц.-сл. мови: М. Смотрицького, А. Мразовича, Й. Добровського, М. Лучкая, „lecz żadna z tychże dla początkowych i dla wszystkich, ktorych mową potoczną i najużywańszą jest mowa polska, korzystnie użytą być nie może. Z tego powodu (będąc także od przełożonych wezwanym), używszy wzmiankowanych grammatyk, ułożyłem niniejszą grammatykę w języku polskim“. Коли сам Добрянський признає вагу знання ц.-сл. мови, то він йде за Копитарем: „A jaką wielce uczony B. Kopitar w mozołnem swém dziele: „Glagolita Clozianus“ dla Glagolitów podaje radę i dla (Rusinów) byłaby pożyteczną, gdyby tylko mogła być uiszczoną: Ante omnia hoc sibi firmissime persuadent Glagolitae, se decere non indignos videri tam specioso Eccliae privilegio; ideoque qui plura habeant, ex aequo etiam plura debere praestare; brevi, se latinis presbyteris in reliqua omni scientia pares, linguae autem privilegariae scientia jure etiam superiores esse oportere. Tantum in Theologiae ultimo stadio addenda erit cathedra linguae Slavicae veteris, ut cum opus erit cantari missam Slavonicam, non solum cum aemulatione Dei cantetur, sed etiam cum aemulatione secundum scientiam“. (Пор. о. с., ст. 2—3 „Przedmow-i“.

Коли зібрати все сказане про Добрянського, то покажеся ось що: Його побут у Відні та знайомість з Копитарем мали для нього значінє в двох причин: 1) В виробленю його національної свідомости, 2) в напрямі його літературної діяльності. Книжки, які підсував йому Копитар, збудили у Добрянського властиве національне почутє, з Поляка зробили його Русином. Так по крайній мірі говорить сам Добрянський і ми не маємо найменшої причини сумнівати ся, що так було, — та його твердженє мусимо справити о стільки, що у виробленю національного почуття Добрянського Копитар не мав виключної заслуги. А саме ми знаємо, що як раз в часі віденського побуту Добрянського, в конвікції між питомцями-Русинами збудила ся сильна національна свідомість як реакція проти польських конспіраторських пропаганд, знаємо, що між питомцями кружив тоді рукописний твір Михайла Гарасевича, виданий опісля під назвою „Annales ecclesiae ruthenae“ (пор. моє „Відродженє“, ст. 116—17); відповідно до сего мусимо прийняти, що Добрянський поплив лиш тим самим руслом, яким поплили його товариші. Що книжки підсувані Копитарем дали йому змогу поглибити своє знанє рідної історії, і що вони опісля всуміш

з іншими чинниками спонукали його до самостійних праць на історичнім полі, в сям годимо ся. Що однак сі праці не були нічим не то епохальним, а по prostu визначним, і ще вони, — появивши ся доперва в 1850 рр., коли в галицькій Україні появили ся інші, просторійші та основнійші твори, — не відіграли такої ролі, як се могло мати місце в 1830 або 1840 рр., в сям також згодить ся кождий. Правда, що своє знанє ц.-сл. мови Добрянський завдячував по більшій часті Копітареві, або книжкам, які сей підсував йому, одначе Добрянський не сотворив в сїм напрямі нічого оригінального; його граматика ц.-сл. мови, написана до того на основі Смотрицького, Мразовича, Добровського, Лучкая, не мала наукових, лиш чисто педагогічні ціли.

7.

Йосиф Лозинський.

Особи до тепер обговорені: Снігурський, Паславський, Левицький, Добрянський, — се особисті знакомі Копітара. Одинокий Могильницький не знав його, так само як і письменники, котрих відносили до Копітара хочу тепер подати: Лозинський, — Шашкевич Маркіян, зглядно автори „Зорі“ і півнійшої „Русалки“, псевдо-Гадзінський, — Зубрицький Денис.

В своїй автобіографії говорить Лозинський, що він читав рукопись граматики Йосифа Левицького та подав йому деякі замітки, з яких сей і скористав (пор. „Литерат. Сборн. Мат.“, 1885 р., ст. 116). Др. Маковей догадує ся, що Лозинський читав уже й замітки Копітара на рукописі, бо вся його півнійша робота аж до виданя своєї граматики має отсі гадки, які висказав Копітар в замітках. З чого не скористав Левицький, в того скористав його свояк, Лозинський“. (Пор. Маковей, о. с., ст. 25). Здогад дра Маковея висказаний за скоро і він неоправданий. Чи амбітний Левицький був би дав другій особі позачеркувану Копітарем рукопись, се питанє, над яким годило ся подумати. І в якій ціли мав би він давати свою рукопись Лозинському? Нам говорять, що в тій ціли, аби вислухати його уваг, а відтак скористати з них. Компетентнійший в робленю уваг був хиба Копітар і після заміток ученого такої міри як Копітар не міг подати нових заміток, з яких Левицький міг би скористати, такий учений як Лозинський. З Левицького було би аж надто доволі всесторонних заміток Копітара, коли би він

був хотів з них користати; та ми знаємо, що він не скористав з них майже нічого, так повіщо було йому висилати рукопись до Лозинського? Чи на те, аби сей довідав ся, що Копітар називає його, Левицького, дурнем? Не можу сього зрозуміти і не можу згодити ся з таким здогадом дра Маковея, і коли Лозинський признає сам, що читав граматику Левицького в рукописи, що се належить розуміти так, що він читав її перед цензуранем Копітара.

Сею подробицею заняв ся я тому, аби показати, що суть своїх граматичних поглядів, — себто переконане про самостійність української мови супроти інших славянських: московської, церковно-славянської, польської, виповіджене служби церковно-славянщині, а узгляднюване виключно живої народної мови, — завдячував Лозинський не згаданим заміткам Копітара, а кому иншому. На вироблене таких граматичних поглядів вплинуло передовім замишлене Лозинського до народних пісень та обрядів, замишлене, яке походило ще з гімназіяльних часів та яке повело за собою і любов до мови сих пісень. На спрецизоване фільольогічного світогляду Лозинського мусів мати чималий вплив Іван Лаврівський, з яким Лозинський стріву ся в Перемишли, мусів мати вплив і переклад скороченої статі Івана Могильницького¹⁾ п. з. „Rozprawa o języku ruskim“, поміщеної в „Czasopismie naukowem księgozbioru im. Ossolińskich“ з 1829 р., могла мати вплив і грамика сього ж автора, о скільки Лозинський мав її в своїх руках, — а при науковім та систематичнім обробленю граматики придали ся Лозинському виклади про польську мову львівського професора Михалевича. Що при писаню Лозинський міг мати перед очима граматику словінської мови Копітара, се річ можлива, але не певна. Що він користав з неї при третій редакції своєї граматики, се знаємо (пор. Маковей, о. с., ст. 17, пор. також М. Возняк, о. с., львівські „Зап.“, ХС т., ст. 113), але чи се мало місце вже в першій редакції, сього не знаємо, бо рукопись 1 ред. не задержала ся. А хоть би навіть і користав

¹⁾ Не можна згодити ся з твердженням д. М. Возняка, що „ідею, якою жив Лозинський майже до кінця 50 рр., і її найблизшу форму взяв він також у Могильницького“, себто з його „Rozprawу“, евентуально також в його рукописної граматики. Пор. о. с., львівські Записки, ХС т., ст. 73. — А не можна згодити ся тому, бо сю ідею завдячував Лозинський народній пісні та народнім обрядам, опісля Лаврівському і щойно на кінці Могильницькому.

Лозинський в Копітаревої граматики вже з 1 ред., то з неї міг він навчити ся хиба сього, що української мови нема, а є лиш „russisch“, та се як раз контраст до сього, що визнавав сам Лозинський.

Граматику Лозинського читав Копітар в першій половині 1833 р., а львівська цензура вже 13/7 1833 р. дала свій дозвіл печатати. Нема що й говорити, праця Лозинського мусіла подобати ся Копітареві; він мусів подати до неї свої замітки, самому авторови мусів висказати своє вдоволене, та ми про се все не знаємо напевно, бо сказано рукопись 1 ред. пропала, а тільки можемо догадувати ся на підставі заміток Копітара, які він поробив про другий твір Лозинського, висланий до цензури зараз після граматики, „Руское Весіле“. На рукописи сього останнього твору помістив Копітар коротку записку, якій він дав заголовок „nota amici rei et personae“. ¹⁾ Правда, си замітка викликана безпосередно „Руским Весілем“, одначе на її тон і зміст вплинуло також се добре вражінє, яке на нього зробила граматика Лозинського. Ми приглянемо ся трохи ближе історії „Руского Весіля“, бо з нею звязанні і проєкт азбучної реформи, в який Копітар мимоходом вмачав свої пальці.

Рукопись „Руского Весіля“, писану первісно славянськими буквами, подав Лозинський до цензури в початком 1834 р. Збірник весільних пісень та опис самого обряду, писаний в народній мові, подобали ся Копітареві. Він і написав на рукописи згадану вже замітку п. з. „nota amici rei et personae“. Ось вона: „Vix poteris feliciorem materiam pro tua chrestomathia dialecti ruthenicae eligere. Sed nunc vide et revide, an **ubique** sermone **vero** ruthenica narraveris haec et cum revideris, vide, qua ratione typographus tibi possit obsequi. Si non poterit, auctor sum, ub objicias pedantismum cum omnibus δ et similibus, et maneat cum popularibus qui витъ etc. dicunt, et si sapiant, etiam scribant necesse est sicut Graeci scripsere quisque suam dialectum $\mu\acute{\alpha}$ τὸ διὸ = $\mu\acute{\alpha}$ τὸ θεῶν. Quid si ipsius Romae slavica appellatio sit ruthenica: римъ pro Rom? Adde et Anconae ω abisse in Jakin! 10 Martii 1834“. ²⁾

¹⁾ Що Копітар, назвавши себе „amicus rei et personae“, не говорив на вітер, се доказав він ділом 14/2 1838 р., коли австрійським властям поручив на цензора для московських книжок саме Йосифа Лозинського (пор. проф. Студинський: „Кор. Я. Голов.“ XLIII ст.).

²⁾ Подаю з рукописи, що в бібліотеці львівського університета

Замітки Копітара що до правописи, якої Лозинський мав би придержувати ся при друкованю „Руского Весіля“ (от — від, Рим — Ром), застановили його тим більше, що Копітар не у перше дотикав сеї справи. Ще 1833 р. з нагоди появи збірника Вацлава Залеского, який українські пісні подавав в латинській азбуці, писав Копітар в „Oesterreichischer Beobachter“ з 8/12 1833 р. м. и. ось що: „Sowohl die polnischen als die kleinrussischen Lieder sind mit lateinischen Lettern geschrieben, letztere zum erstenmale so, und wir wünschen und hoffen, dass die beiden angekündigten Grammatiken der von 8 Millionen gesprochenen (klein)russischen Sprache von Lewicki und Lozinski sich Hrñ v. Olesko Treue auch in dieser grammatischen Rücksicht zum Muster nehmen werden“. Належить додати, що сю замітку подали львівські „Rozmaitości“ в польськїм перекладі, а звідси переписав її Лозинський (пор. Маковей, о. с., ст. 27 і зам.). Дальше, коли би ми приймили, що вже при писаню 1 ред. граматики Лозинському була відома словінська граматика Копітара, який радить Славянам уживати або латинську азбуку або гражданку, а вїяк кирилицю, — то се був би вже третій случай захвалюваня латинської азбуки, в найгіршїм разі гражданки, з уст такого авторитетного славїста, яким був тоді Копітар.

Крім вказівок Копітара та реального приміру уживаня латинки для українського слова у В. Залеского, значну ролю в азбучному проєкті Лозинського відіграв і правописний рух у південних Славян, як се виходить із рукописних записок Лозинського, поданих до відома дром Маковеем. Такі імена, як:

№ 601 1. Р. 27. Др. Маковей (о. с., ст. 28) подав в деяких відмінах (1) „scribant. Necessè est“ зам. „scribant necesse est“, 2) „Roma“ зам. „Romae“, 3) „Adda“ зам. „Adde“, які повстали відай наслідком переоченя. Не розумію, чому Др. Маковей твердить, що Копітар, говорячи про „хрестоматію“, мав на думці граматику, а не „Русков Весіле“. Не розумію, яке діло мав Копітар говорити про граматику, котру він цензурував більше як перед $\frac{1}{2}$ роком, а не говорити про „Русское Весіле“, на рукописи якого він і написав сю замітку. В граматиці не оповідає ся (narraveris), а викладає ся; оповідати можна про перебіг весільного обряду. А хоть би хто упертий хотів ужити слова „оповіданя“ про граматичний виклад, то якже розуміти пригадку Копітара, аби Лозинський писав „ubique sermone vero ruthenico“? Ми ж знаємо, що граматика була писана по польськи, а „Р. В.“ по українськи, і то славянськими буквами, що до яких Копітар казав вистерігати ся педантизму.

Jose Voltiggi, Антін Пухмаєр, В. Караджіч і ин. зв'язані з сим рухом. Найзавзятійша суперечка за реформу азбуки веда ся саме в той час, коли Лозинський зладив свою граматику та „Русков Весіле“, себто 1833 р.; „Illyrisches Blatt“ з першої половини 1833 р. повен статей про азбуку, а всі вони були відомі Лозинському (пор. *ibid.*, 29—31).

Гадки наведених в горі учених спонукали і Лозинського приступити до азбучної реформи у Русинів. Він здержав ся на разі від виданя граматики та „Р. В.“, і в літі 1834 р. виступив зі статєю п. в. „O wprowadzeniu abecadła polskiego do pismienictwa ruskiego“. Я не стану переповідати ні змісту сеї статі, ні перебігу формальної війни, яку викликала ся статя; се зроблене вже дром Маковеєм. Для нас цікаво лише пізнати результати проєкту Лозинського, чи то результати самої азбучної баталії. Вже на старости літ, 1876 р., пишучи свою автобіографію, Лозинський висказує ся про азбучний проєкт ось як: „Тѣшило мене и се, что по моей статье (розум. „O wprowadzeniu abec. pol.“ і т. д.) Русины якъ бы изъ сна обудили ся и до своего самосознания приходили“ (пор. „Сборн. Мат.“ з 1885 р., ст. 117). Сим словам повірив др. Маковей без жадного застереження і сим признав проєктові Лозинського визначну роль в історії відродження. (Пор. о. с., 42—43 ст.) Така гадка одначе неоправдана. Аби Русини могли виступити проти такого, як всі говорили, польонофільського змаганя Лозинського, на се була потрібна національна свідомість, до сього треба було вже перед тим „изъ сна обудити ся“. Сі одиниці, що під національним оглядом спали блаженним сном, всілякі конспіратори, як Мохнацькі е *tutti quanti*, не могли поветати проти проєкту Лозинського, противно вони лиш радїли з неї (пор. „Українсько-Руський Архів“, III т., ст. 162—163). Проєкт поборювали вже свідомі національно люди, поборював Йосиф Левицький, поборював Пашкевич і сеї кружок, що 1833 р. скомпонував „Син Русі“, а 1834 р. „Зорю“, а пізнійше „Русалку“. Та сих людей не треба було будити із сна, вони були в силі і таки будили многих инших, і з сеї причини я не стану приписувати проєктові Лозинського такого значіння у розбудженю національної свідомости галицьких Українців, як се робить др. Маковей, віруючи в правдивість слів самого Лозинського.

Та др. Маковей не обмежує ся до визначеня проєктові Лозинського такої ролі в історії відродження, про яку ми щойно говорили, — він значно розширює її. „Перша війна за азбуку

мала вплив і на будучність, на витворенє галицького москвофільства й українофільства. Ті, що боронили кирилиці, чинили се з прихильности до церковно-славянської мови; і вони то, в дальшій розвитку, по 30 роках, дійшли гладко до гадки, що руська і російська мова — одна; а ті, що важили ся поправляти кирилицю або й зовсім її нехтувати, відділювали церковну мову від живої руської і в дальшій розвитку дали основу партії національній, оборонцям народної мови. Заявки сих двох напрямків як раз почали ся в 30 рр. 19-го столітя“ (пор. о. с., ст. 32). Наведені ту твердження дра Маковея о стільки смілі, о скільки неоправдані; а що вони зовсім неоправдані, то і смілість їх дуже велика. Бо передовсім мусимо признати ся, що про тенецу москвофільства знаємо на разі дуже небогато, але вже те, що знаємо про неї, вказує, що москвофільство навіть не гадає бути вицвітотом азбучної війни 1830 рр., бо прим. такий Зубрицький і Денис був здекларованим Великоросом, а не то москвофілом, вже з кінцем 1820 і з початком 1830 рр. (між 1829 і 1832 рр.), як се показано в мойому „Відродженю“ на 126—127 і 154—157 ст., — а про свого рода москвофільство галицької суспільности вже з кінцем 18 в. говорить книжка дра І. Свенціцького п. в. „Обзоръ сношеній карпатскої Руси съ Россіей“. Правда, обі названі мною книжки появили ся вже після написаня студії дра Маковея, одначе і перед їх появою не було жадних жерел ані даних, які оправдували би дра Маковея до висказаня погляду, що москвофільство — се плід азбучної борби в 1830 рр.

А дальше, прошу зважити, до яких консеквенцій дійдемо, коли схочемо дивити ся на факти очами дра Маковея: „Ті, що боронили кирилиці, чинили се з прихильности до церковно-славянської мови; і вони то в дальшій розвитку, по 30 роках, дійшли гладко до гадки, що руська і російська мова — одна“. А тепер витягнім консеквенції і з сього твердження: В брошурі п. в. „Азбука і Abecadjo“ Шашкевич боронить кирилиці, він чинить се з прихильности до ц.-сл. мови, а з сього по 30 роках дійшли (другі вже люди, бо сам Шашкевич не дожив сих часів) гладко до гадки, що руська і російська мова — одна! Що за куріоз! Шашкевич Маркіян духовим батьком галицького москвофільства! — Шашкевич і москвофільство! Безодня між тими двома поняттями так ярко впадає в очі і така страшна, що я навіть не розкриваю її і тільки зазначу, що ми станули би саме над сею безоднею, як би сим разом забагнули іти за дром Маковеем.

Так само не могу згодити ся з дром Маковеем, коли він

каже: „Що суперечка в Лозинським навела і „руську трійцю“ на реформу правописи, нема найменшого сумніву. Ми вже бачимо у відповіді Шашкевича Лозинському, що він реформував кирилицю, в Русалці-ж він ужив гражданки, викинув: ъ, замість: ђ, ё писав: і, замість: ы — и, завів сербське: џ і новий звук: ѣ: (воѣк) і т. п. Се була доволі велика операція, зроблена на кирилиці, зовсім незгідна з величанем її у тій же самій книжці, в „Русалці“ (пор. „Три гал. грамат.“, ст. 43). А я не тільки сумніваю ся про істноване впливу статі Лозинського на реформу правописи довершену „руською трійцю“, але й заперечую його. „На счеть правописанія происходили долги споры. Я предлагалъ правописаніе Максимовича; мои со товарищи требовали примѣненія (по мнѣнію Копитаря и Гримма самого логического) сербского правописанія Вука Стефановича Караджича. Я отстоивалъ русскую азбуку и не допускалъ латинского *j*; наконецъ рѣшили, выкинувъ: ѝ и: ѣ, писати, якъ проносять, замѣня: ђ, ё буквою: і, ы буквою: и. Вагилевичъ, указывая на аналогію сербского языка, желалъ ввести для своихъ статей: ѣ вм. я, и писати: *честь* (*часть*), *тежко* = *чест*, *тежко*; но мы не согласились, и: *часть*, *тяжко* остались для всѣхъ однообразно; только въ простонародныхъ пѣсняхъ оставили: ѣ“ (пор. „Сборн. Мат.“ 1885 р., ст. 12—13). Так оповідає Яків Головацький про спори, які вели ся між авторами „Зорі“ вже тоді, коли стаття Лозинського не була ще печатана. А пригадаю, що „Зоря“ була зложена вже з початком 1834 р., бо 4/5 1834 р. Шашкевич переслав її до львівського ревізійного уряду (пор. проф. К. Студинського „Коресп. Я. Голов.“, X ст.), і що значить сї спори мусїли бути ведені перед зложенем збірника, — а стаття Лозинського була напечатана в „Rozmaitościach Lwowskich“ в 1834 р. щойно в 29 ч. З сього виходить, що така правописна реформа, яку ми бачимо в „Русалці“, була довершеним фактом не в хвилі порядкування „Русалки“, а в хвилі порядкування „Зорі“, отже перед абецадловим проектом Лозинського і зовсім незалежно від нього. Що „руська трійця“ зробила в „Русалці“, се рішила вона бити і таки певно зробила вже в „Зорі“. Коли ж потім (1836 р.) один з сеї „трійці“, М. Шашкевич, в брошурі „Азбука і Abecadjo“, зверненій проти проекту Лозинського, неначе боронить кирилиці, а вже в „Русалці“ уживає гражданки, то не забуваймо, що ся оборона не була властиво обороною кирилиці як такої, тільки обороною церковно-руської традиції, реак-

цією проти замаху на неї, яким загально уважаю абецадловий проєкт Лозинського. Не забуваймо дальше, що „Азбука і Абецадло“ не була виключно ділом самого Шашкевича, а радше соборним посланієм цілого семінарського кружка, зрадітованим і написаним найспосібнішим його членом, М. Шашкевичем. Звісний польський конспіратор, який саме тоді був в гр. кат. семінари у Львові і пильно придивляв ся життю ворожої собі партії, говорить, що „von Seite der russischen Parthei im Seminar kam eine eigene Widerlegung dieser Ansicht (роз. проєкту Лозинського) im Drucke, in einer eigener Brochure heraus,“ mit deren Verfassung sich hauptsächlich Marzian Szaszkievicz beschäftigte, obwehl an den Berathungen hierüber mehrere der oben Genannten Theil genommen hatten, da natürlich alle derley Schritte im Einverständnisse Aller geschehen mussten“ (пор. „Українсько-Руський Архів“, Ш т., ст. 162). Значить на уложене брошури могли мати вплив і люди з поза „трійці“, яким сей вплив впрочім і належав ся, бо-ж вони давали гроші на видрукуване брошури (пор. „Лит. Сборн.“ 1885 р., ст. 21). Тепер можна пояснити собі, звідки в брошурі взяв ся сей дуалізм в поглядах на кирилицю, яку боронено і критиковано рівночасно: Сей дуалізм — се нічого иншого лиш компроміс ріжних поглядів про кирилицю серед членів того самого кружка, у яких одначе не було двох гадок в питаню про абецадло в руськім письменстві. З сього виходить, що підсувати Шашкевичеви охоту боронити кирилиці — річ дуже ховзка, тим більше, що вже з нагоди порядкування „Зорі“ „трійця“ завела правописну реформу, яка була ділом зовсім незалежним від абецадлового проєкту Лозинського. — Проєкт останнього не був також причасний при витвореню галицького москвофільства, він і не причинив ся до розбудження національної свідомости серед галицьких Українців. Борба, яка розгоріла ся наслідком проєкту, була сама результатом готової вже національної свідомости, викликаної иншими чинниками, а не була мотором, причиною розбудження сеї свідомости, і наслідком сього самому проєктові Лозинського можемо приписати лиш другорядне значіне в історії відродження.

Абецадловим проєктом Лозинського я заняв ся близше тому, бо з ним звязана особа Копітара. Ми мали нагоду пересвідчити ся, що погляди Копітара про латинську азбуку для славянських і спеціально для руського письменства не мали виключного впливу на проєкт Лозинського, який поруч Копітара покликую-

вав ся і на інших учених, що голосили такі самі погляди. А хоть бй впливови Копітара приписати і дуже велике значіне, то се річ і так меншої ваги, коли зважимо, що проєкт Лозинського в історії літературно-національного відродженя галицької України відогравав лиш другорядне значіне. А вже рішучо виключений вплив Копітара на скристалізоване погляду Лозинського про відрубність української мови супроти московської.

8.

„Зоря“, „Русалка Дністрова“.

Галицькі Українці забрали ся на серію до роботи, стали давати поважні докази духового житя. Цензура стала мати з ними до діла чим раз частійше. Після граматики Левицького (готової вже 1831 р.) та Лозинського (готової вже в першій половині 1833 р.), його ж „Руского Весіля“ (вже з початком 1834 р. цензураного), прийшла черга на „Зорю“. Після граматики, після етнографічного збірника приходить оригінальний твір, в якому дебютують самі молоді псети. Вони пишуть мовою, за недоцінене якої Копітар зганив Левицького тому три літа, а за яку той самий Копітар щойно недавно похвалив Лозинського. В тій самій мові молоді поети дають перші свої складаня, і то складаня не послідної вартости; противно Копітар одушевлений їх змістом і формою. „Зміст рукописи“, каже він, „є в основі не лиш гладкий, але навпаки, з огляду на мову, матеріял та оброблене він достаточо основний, а іноді по просту блискучий. Ядро книжочки становлять руські (russinische) народні пісні, жите Хмельницького в прові, мале популярне оповідане *ditto*, комічна сатира на одного нового пароха, який добре розуміє і сповнює свій уряд (пор. „Укр.-Рус. Архів“, Ш т., ст. 7). Так сказав Копітар як учений Славянин на скрізь прихильний до Українців. Одначе се одушевлене для „Зорі“ не інтересувало властній; їм треба було чути осуд від нього як цензора, а не як критика. Та рішити щонебудь в судбі книжки Копітареви було тяжко. В „Зорі“ бачив він не лиш простий літературний твір, а початок нової літератури, яка в Австрії не мала доси права горожанства.

1) „Наша Галичина“ заявляє він, „числить над 2 міліони Русинів (Russniaken), а Угорщина 1 міліон, яким се письмо в їхнім нарчію буде підхлібним і пожаданим.

2) Так само пожаданим буде воно прочим 6—7 міліонам російських Русинів (Russniaken) такого самого наріччя.

3) Значить круг ділання на 9—10 міліонів душ! (наші є уніяти, російські не-уніяти).

4) Належить однак замітити, що наші та російські Поляки завдрим і кривим оком будуть дивити ся на сю доси неупрівілейовану літературу.

5) Те саме буде і зі сторони доси виключно упрівілейованих Великоросів в Петербурга та Москви, в руках яких є російська державна власть. (Малорущина ріжнить ся від великорущини майже так само, як чещина від польщини!)

6) Природним наслідком (повстаня) сеї нової літератури буде її розвій на кошт польської та великоруської.

7) Для Австрії виринає отже питанє, чи може і чи повинна вона протейувати сих Русняків (Малоросів) на кошт і на перекір польській літературі?

8) Чи може вона зробити се на кошт і на перекір великоруській? Наслідок був би вправді такий, що 6—7 міліонів найбогатшої та найліпше положеної російської південної провінції станула би в духовій опозиції проти тамошнього петербурського уряду; одначе сих 6—7 міліонів перебило би ся до наших 3 міліонів лиш серед дуже рідких обставин. Можна йти о заклад 10 проти 1, що Петербург найде незабаром спосіб звернути сю опозицію проти Австрії“ (пор. *ibid.*, ст. 6—7).

Та не тільки ціла література, але навіть і обговорювана книжка сама може на думку Коштира колоти очі найблизших сусідів Українців, себто Поляків, які будуть вважати її ворожою для себе через уміщенє фратментів пісень про Богдана Хмельницького. „Вкінці з огляду на се, що при таким важнім рішеню референт мусить мати совершенно віданє, а русняцьке (малоруське) наріче, яке саме має бути введене в літературу, не має ще жадного словаря, до якого можна би заглянути в сумнівних случаях, дальше в разі, як ся справа має бути рішена у Відни мною, греко-славянським звичайним цензором (*graecus-slavicus ordinarius*), — то на разі належить запитати про неї львівського місцевого цензора, і лишити ся при його умотивованій (та апробованій) пропозиції, або в кождім разі ще раз передати її (роз. сю справу) мені, загальному, центральному цензору“ (пор. *ibid.*, ст. 7—8).

Можемо надіяти ся, що міродайнї круги при віденськїм Bücher-Revisions-Amt-і не вдоволили ся такою відповідію Копітара. Прецінь „Зорю“ прислано до Відня тому, що у Львові не було спеціального цензора для українських книжок; її доля мусіла бути рішена у Відни. От і ревізійний уряд вислав назад рукопись до Копітара „zur gefälligen Spezifikation und Begutachtung“. Припертий до стіни Копітар мусїв дати рішучу відповідь, яку він написав 1/7 1834 (перша відповідь Копітара, яку ми пізнали в горі, датована 21/6 1834).

„admittitur після загальних цензурних норм! Одначе саме-тому, що се строго конкретний і чисто політичний случай, я в уряду мушу налягати на тимчасову гадку та мотиви львівського місцевого цензора. Місцевий цензор знає стан обох народностей у Львові, в Галичині (себто польських ех-панів та руських свіжо наступаючих панів) (nämlich der polnischen Ex-Herren, und der ruthenischen angehenden Herrn), і відповідно до сього може мотивувати свій політичний осуд; віденський ні! Як би у Львові були люди оправдані не знати рущини, то о скільки ж більше у Відни!“ — Віденська консисторія так само не має ні польського, ні чеського, ні ілїрійського цензора, одначе в данім случаю вона вишукує собі його. „Так само можна поручити і львівському ревізійному урядови, аби для заопінованя сього письма (себто „Зорі“, Копітар каже: „dieses exhibitums“) найшов аматора (Freund) свідомого фаху та мови, аж доки би при накопиченю таких нових справ (Exhibitum), може саме того заступника-аматора (der aushilfende Freund) не іменовано руським цензором. Уніятська консисторія у Львові має до розпорядимости таких знатоків, почавши від самого митрополита Левицького. Впрочім у Львові печатано руський катехізм etc. Хто-ж цензурував се? Певно консисторія, яку на разі можна запитати і про инший руський твір“ (пор. *ibid.*, ст. 8—9).

Супроти такої заяви Копітара, який приписував „Зорі“ таке далекоюгле політичне значіне, не випадало зробити нічого иншого як вислати її до львівської консисторії, до митрополита. Що сказав про „Зорю“ останній та новоіменований цензор, Венедикт Левицький, про се я не буду говорити на сім місці, бо зробив се вже деїноді (пор. „Відроджене“, ст. 69—70 і 141—142); досить, що вони оба, митрополит і цензор, обкинули „Зорю“ та її авторів таким болотом, що її і в сімох водах годі було обмити ся. „Зорю“ заборонено, а у Шашкевича відбула ся ре-

візія. Поліційні комісарі перерили всі його річи, та не найшли нічого забороненого. На щасте альбом „Зоря“, де питомці впливали свої імена в певними девізами, був при нім, його-ж самого не рушали (пор. „Сборн. Мат.“ 1885 р., ст. 13). Все таки проти Шашкевича лишило ся підозрінє, „dass er mit diesem Buche (розум. „Зорею“ — збіркою, а не альбомом) Abneigung gegen den lat. Klerus und eine Annäherung an die russische Regierung und Kirche zu erzielen beabsichtigte“. Сю провину власти пам'ятали Шашкевичеві ще 1842 р., коли вони нагадали собі її в нагоди процесу проти Дмитра Мохпацького (пор. „Українсько-руський Архів“ Ш т., ст. 182).

Та автори „Зорі“ не зрадили ся невдачею, ні ревізіями та вижидали „слухного часу“, який незабаром і прийшов. Підчас своїх студій на Угорщині познакомив ся Головацький Яків зі Сербом Петровичем та його знакомістю покористував ся осеню 1836 р. (про се пор. проф. Студинський: „Коресп. Я. Голов.“, XXXVI ст.) ось як: „Я (себто Я. Г.) переписалъ нечти всѣ статьи изъ рукописной „Зори“ (статья о Хмельницкомъ гдѣ то затерялась у Шашкевича), мы добавили нѣкоторыи новыи статьи и назвали нашъ сборникъ „Русалка Днѣстровая“ — и я послалъ его Петровичу“ (пор. „Сборн. Мат.“ 1885 р., ст. 32).

Яке було відношенє рукописи „Зорі“ до рукописи „Русалки“, та який був майбутній вигляд „Зорі“, про се буду мав нагоду говорити в иншому місци, бо не бажаю розривати ходу гадєк. Так само не буду говорити нічого про судьбу рукописи „Русалки“, про се, якими засобами її випечатано, і скільки примірників, — а не говорю тому, бо се менше більше знані річи; нові дати приносить часто мною цитована книжка про ф. Студинського („Коресп. Я. Голов. в літах 1835—1849“, XXXVI ст. і д.), до якої відсилаю цікавих. Ми спинимо ся лиш при сїм моменті, коли рукопись була вже надрукована, і коли готова книжка прийшла до рук Кошїтара, який мав висказати ся про її допускаємість, з уваги на се, що митрополит¹⁾

¹⁾ Конфіскаата „Русалки“ була ділом митрополичого доносу, як се доказують ось які слова із письма гр. Седлицького до бар. Кріґа в 24/10 1837 р.: „Anzeige des Lemberger gr. kath. Metropolitens-Con-sistoriums über das mit Umgehung der dortigen Censurbehörde zu Ofen gedruckte Werk „Kusolka“ (!) im Folge welcher Anzeige E. E. (пов. бар. Кріґ) laut der unter Einem daselbst angegebenen Erledigung den beiden Theologen Jakob Glowacki und Martin

при помочи львівського ревізійного уряду казав сконфіскувати її.

Копітар був здивований безпощадним осудом львівського цензора (що в с'їм ціла вина спадала на митрополита, сього Копітар не догадував ся на разі); коли що можна закинути авторам „Русалки“, так хіба се, що вони допустили ся одної одніської малої неточности в перекладі сербської пісні. „Прочих мотивів львівського цензора я не можу збагнути. Зачеркнені червонилем, з цензурою (чи може з розумом?) колідуючі місця, які по зверненню примірника є полишені ільосам читача, вказують на дві річи: 1) Видавець є за літературою в своїм діялекті. 2) § 32. — се трагічна подія з людової пісні, в якій оповідає ся, що невістка одного руського (russnakischen) духовного мала забити свого нелюбого мужа, за що її закопують живцем; однак вона не хоче спочивати при своїм мужу, лиш при своїм любку, який так само умер чи був убитий. Перший пункт не переходить границь дозволеної мови, а народної пісні тим більше не мож ганити, бо вона видимо описує сумовито стару подію. Навіть нині може те саме лучити ся попови“.¹⁾

Ми бачимо, що симпатії Копітара були рішучо по стороні молодих авторів „Русалки“, яких він боронив проти обскурантизму цензора. Чого иншого годі було й сподівати ся по Копітареві; він же прихильник літературного децентралізму, він, що для найдрібнішого діялекту вимагав самостійного істнованя в літературі, мусів поперти „трійцю“; він же дальше не міг забути своєї сердечної і щирої похвали для „Зорі“, з якої прецінь повстала „Русалка“. Його мусіла збирати лють на вид такого літературного назадництва, якого він смертельного не любив. І нас дивує, чому він львівського цензора не напаятував безпосередно і навпростець, а вдовольнив ся лиш посередним напаятуванєм. А саме при кінці своєї рецензії на „Русалку“, покликуює ся Копітар на один случай, який він мав зі сербським журналом „Лѣтопис“, цензурованим ним яких

Szaszkiewicz wegen Herausgabe dieses Werkes einen eingringlichen Verweis ertheilen und ihr ferneres Betragen überwachen zu lassen, sich bestimmt fanden“ (пор. „Укр.-Руський Архів“, III т., ст. 112—113). Про сей „Verweiss“ для Головацького гл. проф. Студинського „Коресп. Я. Голов.“, XXXIX—XLI ст.

¹⁾ Ся оцінка Копітара походить з 7/12 1837 р., пор. „Укр.-Рус. Арх.“, III т., ст. 115.

6 неділь взад (5/11 1837). Редактором „Лѣтописа“ був Симеон Мілютінович, якому віденський цензор Канкоффер робив закиди, що він вивиснає грецько-орієнтальну церкву перед римською та явно висказує свої симпатії для Росії на шкоду Австрії. (Пор. „Укр.-Рус. Архів“, Ш т., ст. 117—118). Також Копітар не щадить доган для згаданого ортану, його редактора та його партії. „Дух журналу стає чим раз то більше безлично односторонний та антишвабський в релігії і мові“. В одному місци говорить ся зневажливо про Угра-католика, в иншому знов наводить ся „діяльою на оборону старого шлендріяну при науці азбуки, яку хвалить ся як великоруську мудрість, підчас коли самі Великороси відкинули її давно! Се партія, що боїть ся світла (яка бажала би лишити Ілїрійців непорушними, аж доки не прийде московський Месія), яка має в сїм журналі свій ортан звернений проти иншої (партії), котра бажає подавати своїм землякам німецьку культуру; отже ворог Австрії попираний Австрією“ (пор. *ibid.*, ст. 116). Коли до сього додати факт, що проти такого Мілютіновича та сербського митрополита Стратоміровича Копітар цілим своїм впливом боронив Караджіча, що вводив в сербську літературу народну мову, замість уживаної дотепер всемогучої церковно-славянщини змішаної з московщиною, — то перед нами стане ясно паралеля: Шашкевич й тов. та Караджіч з одної, Венедикт Левицький¹⁾ й компанія та Мілютінович-Стратімірович з другої сторони.

Як виразна була паралеля, так наглядні були і консеквенції, які Копітар підсував властям. Венедикт Левицький й компанія — се „партія, що боїть ся світла“, яка нерада про світлі свого народа в живій народній мові, і яка не хоче Русинів збудити з летаргю“, „аж доки не прийде російський Месія“, „отже ворог Австрії попираний Австрією“. Правда, сеї паралелі не перевів Копітар виразно, він лиш підсував її і мав надію, що власти догадають ся про його властиву ціль, а надіяв ся тому, що сі обі справи, „Лѣтописа“ і „Русалки“, були обговорювані в коротких відступах часу по собі. Тимчасом міродайнні круги не дочитали ся між стрічками нічого та з тра-

¹⁾ Дуже виразний натяк про москвофільство В. Левицького зробив Коп. ще другий раз, і то незабаром, бо вже 14/1 1838 р., в нагоди іменованя цензора для великоруських книжок. Про се буде мова зараз низше.

диційного лінивства не поладнали справи ні зараз, себто 1837 р., ні 1845 р.¹⁾, коли то власти знов заговорили про „Русалку“. Справа поладнала ся чисто по австрійськи, сама собою, аж 1848 р., коли конституція знесла цензурну неволю вавилонську. Перед 1848 р. довідала ся суспільність про „Русалку“ о стільки, о скільки деякі песи з неї були перепечатані в „Вісник“ з 1845 р. Що так воно стало ся, причиною сьому Копитар, який мав сю нещасливу гадку віддати судьбу „Зорі“ в руки митрополита. Чи будемо його винити за се? Надто сумний досвід, який зробив Копитар зі сербським митрополитом Стратіміровічем, що стільки лиха накоїв йому і Вукови, був би певно відстрашив його від такої пропозиції, яку він зробив ревізійному урядови. Та про Левицького мав він як найприхильніші інформації. В знаній нам статі з 1816 р., згадуючи про перемиське товариство, говорить так, наче би воно було ділом митрополита, — хоть в дійсности духовим його батьком був Іван Могилянський.²⁾ Такої думки був Копитар ще 1823 р. (коли про товариство й слух загув), назвавши товариство по prostu „die Gesellschaft des Metropolitens Lewitzki“ (пор. више). Від 1823 р. аж до вложеня „Зорі“ не дійшло до відома Копитара нічого такого, що могло би змінити гадку Копитара про Левицького і з сеї причини він міг віддати „Зорю“ в його руки, як людини цілим

¹⁾ На 74—75 ст. мойого „Відродження“ доказував я, що в „Русалки“ стягнуто конфіскату не 1848, але вже 1845 р. Свою гадку аргументував я так, що за 1848 р. не промовляє нічого, підчас коли за 1845 р. говорить один факт, а саме, що Іван Головацький вислав в Відня одному Галичанинови один примірник „Русалки“. „Головацькому було би ні звідки вяти сього примірника, слиби конфіската не була знесена“ (ibid., ст. 75), думав я тоді. Тимчасом із книжки проф. Студинського виходить, що „Русалка“ була на Угорщині дозволена („Русалка“ e ab excelso Consilio Regio sub sessione dto 26 Junii одобрена и публично се продаватисме“, гл. лист Г. Петровича до Я. Головацького в 12/2 1839 р., „Коресп.“, ст. 16.). Значить Іван Головацький, який одержав в Угорщині 170 примірників (пор. ibid., ст. 56), вислав один із них згаданому Галичанинови.

Впрочім хоть би ми і не мали сих даних, які приносить книжка проф. Студинського, то проти моєї первісної гадки, висказаної в „Відродженю“, промовляє ся обставина (піднесена тим самим Професором підчас семінарійного засідання), що саме 1845 р. деякі песи з „Русалки“ були передруковані „Віснику“, а звісно їх передрук був би зовсім не на місці, як би ціла „Русалка“ була дозволена в Галичині.

²⁾ Пор. др. Іван Франко: „Перше руське просвітне товариство з рр. 1816—1818“, „Мат. до культ. іст. гал. Руси XVIII і XIX в.“, яко V т. „Збірн. іст.-фільос. секції“, ст. 258 і д.

серцем спріяючої народній культурі. Коли відтак „Зорю“ осуджено, а „Русалку“ сконфісковано, то і в сїм Копітар не бачив руки Левицького Михайла, лиш цензора (пор. висше наведену опінію Копітара). Ще Ще 1843 р. в листах до Зубрицького Копітар говорить про митрополита, як про людину сьвідому національно-церковних потреб.¹⁾ Очі отворили ся йому щойно 1844 р. з нагоди цензурування П. „листа“ Йосифа Левицького із серії: „Listy tyczące się piśmennictwa ruskiego w Galicyi“. Митрополит, хочачи за всяку ціну не допустити до друку П. „листа“, ужив проти Й. Левицького поганого оружя, доносу, назвавши його „Руссоманом“. Тимчасом рукопись говорила що иншого; автор виступав як раз проти церковно-славїзмів та москалізмів митрополичих посланій, а боронив живу народну мову. Копітар бачив наглядно, що митрополит шукає напасти, що він бажає звалити вину на Йосифа Левицького, будучи сам винуватцем; він і каже: „H-r L. ist indess kein Russoman, eher der Metropolit. Der aus altem Clericalhass die Volkssprache für incorrigibel hält, daher nichts von ihr wissen will; wie vor 20 Jahren der Stratimirowitsch nichts von der serbischen Eipeldauersprache, wie er sie höheren Orts nannte, und die nun siegreich durchdrungen ist, so dass selbst Mönche sie achten. So ist auch in dieser ruthenisch(en) Sprach-Sache“ (пор. мое „Відроджене“, ст. 103, зам.). Та ся пересторога прийшла вже за пізно, — митрополит зі своїм цензором не міг вже наробити лиха більше, як наробив.

9.

Іменованє цензора для великоруських книжок.

Проти обскурантизму руського цензора, виявленого з нагоди рецензування „Зорі“ та „Русалки“, Копітар мав незабаром

¹⁾ Копітар, запитаний в Римі, яким способом можна би Русинам зробити щонебудь доброго, відповів, що в сій справі належить звернути ся до митрополита М. Левицького, якого „Wünsche und Ansichten sie vor allem vernehmen sollten. Aber wie gesagt, eine Reise würde alles bald in einige Ordnung bringen, einem Cardinalshut würde im schlimmsten Falle selbst ein Primas Galiciae die Präcedenc lassen müssen etc. etc.“ (Пор. проф. Студинський „Из корреспонденції Д. Зубрицького“, „Зап. Н. Т. ім. Шевч.“, 43 т., ст. 39). До перва коли Зубрицький відповів, що митрополит не вибирав би ся радо в таку подорож, Копітар радив, аби се зробив Снігурський разом зі Зубрицьким (пор. *ibid.*, ст. 43).

нову нагоду виступити. В серпні 1837 р. прийшли до львівсько-ревізійного уряду 3 великоруські книжки: „Русские въ своихъ пословицахъ“, 2) „Димитрій Самозванецъ, трагедія въ V дѣйствіяхъ“, 3) „Исторія въ лицахъ о Дим. Самозванцѣ“. Ревізійний уряд, вважаючи українську мову ідентичною з великоруською, віддав сі книжки до цензурованя Вен. Левицькому. Однак президія львівської губернії була иншої гадки і тому звернула ся до віденської Z. u. P. H. St. з запитом, що має зробити в сій справі, а остання власть поручила Копітареві висказати ся про се. Сей відповів 12/1 1838 р., що свіжо іменованій цензор для руських книжок, яко духовний, знає великоруську мову в книжок і граматик ліпше як українську мову (якою говорить 10—12 мільонів), яка щойно тепер зачинає підносити ся на рівень літературної мови. Взагалі львівський богослов ровуміє великоруську мову так, як Венеціанин тосканський діалект своїй рідної мови, а руську мову знає він лиш практично, як прим. Віденець свій віденський діалект. Викодячи із сього загального становища, Копітар не мав би нічого проти сього, аби цензора для руських книжок іменовано і цензором для великоруських книжок. З сього слідувало би, що і проти Вен. Левицького Копітар не повинен би мати нічого. Він і справді у своїй дальшій відповіді нігде не виступає виразно проти особи Вен. Левицького, однак в словах, які наведу, він ввазував лиш на нього: „Die grössere Schwierigkeit wird darin bestehen, einen Ruthenier zu finden, der ungeachtet der oberflächlichen durch keine volle und aufrichtige Rechtsgleichheit genährten, und im russischen Antheil hinlänglich entamirten Union, nicht im Herzen selbst mehr Russe als Oesterreicher wäre, und dem daher die Russomanie ebenso natürlich und in der Ordnung scheinen wird, wie dem rasischen Censor in Ofen. Es versteht sich jedoch, dass er auch kein befangener Polenfreund seyn müsste, der alles den Polen Missfällige abhielte. Er müsste ein deutsch-gebildeter Mann seyn, der in allen billigen Sachen den Rutheniern und ihrer beginnend(en) Literatur Wohlwollen und Recht erzeigte. Ich habe schon früher einmal bemerkt, dass die kleinrussische Literatur ein riesenhafter Rival den Petersburger(n) werden dürfte“ (пор. проф. Студинського „Коресп.“, XLII—XLIII ст.). Москвофільство з одної, а брак прихильности, а то й вороже відношенє до відроджуючої ся української літератури в Га-

личині з другої сторони, се ж прецінь закиди, які Копітар робив тому самому Левицькому дуже недавно перед тим, бо 27/12 1837 р., навіязуючи до своєї рецензії „Лїтопису“ з 5/11 1837 р. (гл. висше, ст. 41 і зам.). Сербському цензорови в Пешті не може він простити сього, що він дозволив друкувати русофільський „Лїтопис“, а так само не може він простити і Вен. Левицькому сього, що він осудив „Русалку“. З сеї причини Копітар заявляє ся за тим, аби великоруським цензором іменувати не теперішнього руського цензора, лиш Лозинського або яку иншу людину, яку запропував би Снігурський („Man könnte den hier gebildeten Premysler Bischof v. Snigurski darüber befragen, ob z. B. sein Pfarrer Łozyński, oder wer sonst sich dazu eignete“. „Коресп.“, XLIII ст.). Однак сеї ради Копітара не послушали міродайнї чинники і 7/2 1838 р., отже в 3 неділі після Копітаревої відповіді, іменовано Вен. Левицького цензором і для московських книжок.

Як же се стало ся? Чи власти вважали відповідним бодай формально піти за радою Копітара і спитати Снігурського, кого він пропонував би на цензора? Зовсім ні! Проф. Студинський каже, що в актах віденської Z. u. P. H. St. нема ніякого слїду, аби запитувано Снігурського. Цїлком певно, що нема жадного слїду; його годї навіть і шукати. Коли зважимо, що між відповідю Копітара (14/1), а іменованем Вен. Левицького (7/2) минуло всього 3 тижні, то побачимо, що виміна гадок між віденськими і галицькими властями вповні виключена. Бо прошу узгляднити, якого часу треба було на се, аби Седлніцький запитав Кріґа, Кріґ Снігурського, Снігурський відповів Кріґови, Кріґ Седлніцькому. Не треба забувати, що в такій важній справі, як іменоване цензора, Седлніцький був би не обмежив ся на опінії президента львівської губернії та перемиського єпископа, а був би певно засягнув гадки у поліційної власти, як се мало місце при іменованю руського цензора (про се гл. мое „Відроджене“, ст. 54—58). А до всього того прошу додати незвичайно тяжку комунікацію, яка в Галичині не знала ще всюди залїзниць, лиш діліжанси. Се все показує, що віденські власти в справі іменованя великоруського цензора не запитували по Копітарі вже жадної власти та іменовали Вен. Левицького на свою руку. Чому? — легко відповісти. По перше завинило ту славне лїнивство передконституційних бюрократів, ся pigritia omni metu soluta, на що нарікає Зубрицький в листі до Копітара, — по друге непошановане та

ігнороване поглядів Копітара, хоч він так сильно підчеркав значіне цензора для великоруських книжок.

10.

„Радостное привитаніє Ерц-Герцога Францѣшка Карла“.

Цензурні власти не послухали Копітара і при иншій, правда, о много дрібнійшій справі, як ся, про яку ми саме сказали. Було се в серпни 1840 р. До цензури прийшов тоді протест якогось Гадзінського¹⁾, який жалив ся, що митрополит сконфіскував його стих виданий 1839 р. п. з. „Радостное привитаніє Ерц-Герцога Францѣшка Карла“. Копітар заосмотрив сей протест коротенькою заміткою (датованою 18/10 1840 р.), в якій заявив, що він як центральний цензор вважає стих допускаемим, тим більше, що без дозволу місцевого цензора він не був би випечатаний; додав однак, що „wäre es (роз. Gedicht) aus andern Motiven, in bonam aut malam partem zu begutachten, so bitte um die Beilagen“ („Коресп.“, XLVIII ст.). Та власти не прислали Копітареві жадних инших залучників і поладнали справу без нього в сей спосіб, що полишили конфіскату стиха в спокою, аби знесенем її не нарушити поваги митрополита (пор. *ibid.*, XLVI—XLIX ст.).

Впадає в очи ляпідарна рецензія Копітара, висказана як би від нехочу. А прецінь привітний стих¹⁾ писаний в гарній народній мові, повний патріотичних споминів про минувшину, заслугував на теплійшу згадку, ніж ся, якої він діждав ся, в кождому разі на теплійшу, як се мала щасте досягнути незначна поява катехізму І. Могильницького, котра викликала знану одушевлену статью Копітара в „Wiener Allgemeine Zeitung“. Звідки ж така диспропорція? Невже-ж ся²⁾ здержливість, урядовий холод, з яким він приняв „Радостное привитаніє“, мали би бути знаком його охолоненя для української літератури, українських справ? Зовсім ні! Такий здержливий тон вповні оправданий у Копітара. Він же привик бачити більші, поважнійші роботи галицьких Українців, як граматику і „Руское Весіле“ Лозинського, „Зорю“, „Русалку“, „Rys do historyi narodu ruskiego

¹⁾ Під псевдонімом Гадзінського скривав ся відай сам автор стиха Антін Могильницький. Характеристика стиха подана в книжці проф. Студинського, XLVI ст. і д.

w Galicyi“ Зубрицького Дениса, — і наслідком сього годі їй сподівати ся, аби один стих викликав у нього таке одушевленє, як прим. „Зоря“.

11.

Лист Якова Головацького до Копітара.

Тай ще один факт був зайшов, ще заки Копітар одержав був до рецензії „Радостное привитаніє“, факт на перший погляд дрібний, однак в звязи з иншими подіями набирав він більшої ваги та зневолював дивити ся з гори на таку появу, як „Радостное привитаніє“. Ото 11/1 1839 р. написав до Копітара лист Яків Головацький, один із сих, які помістили свої твори в „Зорі“, які відтак незражені невдачею з „Зорею“ схоронили ся на Угорщину та видали „Русалку“, яким і з „Русалкою“ не поталанило, а вони проте не складали рук та брали ся до нової праці, готували нові пляни.

Ми не знаємо ні обставин, які спонукали Головацького віднести ся до Копітара, не знаємо також всього, про що він писав, бо його листа не маємо поки що. За те лишила ся відповідь Копітара¹⁾, оголошена проф. Студинським, а з неї можемо бодай в части довідати ся про справи порушені Головацьким. І так Головацький звіщає Копітара про якісь річи, що мають наспіти до останнього, найправдоподібніше книжки

¹⁾ Ось вона: „Wien am 1. Febr. 1839. Gratissimae mihi auidere litterae tuae XI. Jan. datae, sed eorum de quibus scribis nil adhuc vidi. — De mea justa voluntate noli dubitare. — Gaudeo de vestra poesi quam nunciatis. Sed fac collector ita sit fidelis ut de Vukio praedicat Grimm in recensioibus illius collectionis tam in Götting. gelehrten Anzeigen e. g. A. 1834. N. 38—39. — Nobis quidem extraneis vestrae dialecti studiosis nec Levitskii, sat macaronica, ut veremur grammatica facit satis, lexicon autem aut idioticon plane deest; nam demus lexicon in plerisque convenire cum russo, habebitis tamen vocabula multa propria et iquota Rossis.(?) inveni e. g. in cod. russ. antiquo паница pro cisterna, кръгъдъ? puto currūs genus. — Quitaagit Societas vestra librorum popularium? An obdormivit jam? Illius esset et idioticon et grammaticam populi quasi pro fundamento substernere vitae suae. Sed desunt et pecunia et constans animus, et scientia rei vera? haec pia mea desideria aut aequi consulite aut amice ignoscite. Valete et favete vestri amantissimo Kopitaro“. — Пор. проф. Студинський: „Коресп. Як. Голов.“, ст. 15.

або може рукописи, яких однак Копітар не бачив ще. В справі сих книжок або рукописий або взагалі літературних праць Галичан Головацький просить Копітара о зичливість, про яку сей щиро впевнює його. Головацький звіщає дальше про збиране народних пісень і в сій справі Копітар звертає його увагу на се, що пісні належить збирати так вірно, як се робив Вук. Правдоподібно говорять Головацький і про граматику української мови і про словар, бо Копітар говорить і про сі справи. Він заявляє, що макаронічна граматика Левицького не вистарчає чужинцям, а словаря нема таки жадного. На його думку обовязком перемиського товариства священників було би постарати ся о словар та о граматику народньої мови, та товариство чомусь то не взяло ся доси до сеї задачі, чи ізза нестачі гроша, чи витревалости, чи знаня річи. Копітар не знав одначе сього, що товариство заснуло вже тому 23 літ.

З листа Головацького Копітар мав нагоду пересвідчити ся, що се серйозний робітник, що у нього суть на умі поважні літературні праці, а се пересвідчене мало великий вплив на один важний крок Копітара, про який зараз буде мова.

12.

Правительственный проєкт журналу для австрійських, чи галицьких Українців.

З кінцем 1830 і з початком 1840 рр. були в Росії численні случаи переходу уніятів на православіє. Справа набрала європейського розголосу, — найповажніші денники заговорили про неї. Міродайнні австрійські круги, духовні і сьвітські, налякали ся, аби небезпека не перенесла ся до Галичини, в якій жили такі самі уніяти, до того тої самої народности. Духовні круги бояли ся втрати душ, сьвітські — втрати вірности для трону і звороту симпатій до сусідної православної династії. Папа видав отже осібне брєве із зазивом до уніятів, аби лишили ся в своїй вірности римській курії. Митрополит Михайло Левицький, оголошуючи се брєве, додав від себе осібне посланіє; владика Яхимович видав навіть осібну брошуру про користи уніятів під католицьким правительством.

Сьвітські власти були так само чимало стурбовані та рішили для галицьких уніятів зробити щось такого, чим би могли їх прихилити до себе. І ось осению 1842 р. покликали Івана

Головацького, що тоді був у Відні, на поліцію та заявили йому в тайні, що Австрії залежить на сїм, „щоб Галичан уніятів при своїй вѣрѣ, а тым samym и при Австрії утвердити; и тым способом, каже, дѣлають Галичане, котро (sic) вѣрній Владѣ; и вас е двох братѣв, знаєте язык галицько-рускій докладне; а моглибы съте Владѣ велику вчинити прислугу, кобы съте лишень хтѣли“. „Тым способом, кажуть стерете пляму, що на себе кинулисьте — а Влада за тее вас завсѣды, и коли де яких помѣчникѣв собѣ примовите, стерегчи и протегувати буде. Мы, кажуть, довѣдалисьмо ся, що Влада руська має в Галиччинѣ значну партію, так меже Ляхами, як и звлаща меж Русинами (яко то: Малиновскій, Литвинович, якийсь Ясѣнскій, дѣдич в Коломійскѣм обводѣ, и старшина при закладѣ Ставропігіанскѣм etc.¹⁾) — одних тягне язык побратимчій, литература, пѣд видею Всеславленства Руского, других вѣра и обрядок, а третих вяже може таки безпосередно Влада Руска своими емиссарями-рублями. Маркотно нам дуже на те дивити ся, а годѣ спенити их, бо думка и гадка кождому вѣльна. — Однакож щоб тому якось запобѣгчи, щоб око Галичан стягнути бѣльше на сторону Словенщины Австрійской, вѣдлучаючи ю яко рывальку вѣд цѣлости великоруской, котра бы усе рада на свое копыто переробити, помосковчити, пошизмачити — коли тымчасом у Австрії всѣм елементам славенским зарѣмно и без примусу розвивати ся вѣльно. На той конець, коли ще прійде до того, буде Граб. Борковскій выдавати часопись польску „Tygodnik Wiédeński“ — яко antagonista и противник часописи „Tygodnik Petersburski“. — Отже ж, кажуть ми, чи не пѣдняв бы я ся у Вѣдні подобную часопись мало- чи галицько-руську выдавати, чи знайшов бы я досить дописователѣв у Галичинѣ, чи не спомагав бы и Ты мене“ — „Що до здольностей, кажуть, то мы вже досыть чули за вас“ (себто про Івана та Якова Головацьких). „Выдатки и кошта на початок дасть Влада — от и казали, хочбы сразу и не докладна у чѣм, и не дуже глибоко учена и обширна часопись, на квартал 2—3 архи бы выстарчило, коб лишень часопись питома народна малоруска чи русинска, писана чистым народным языком малоруским, и нѣ

¹⁾ Імена найбутиїв москвофілів знали віденські правительственні круги із денунціяцій польських „демократів“: Генрика Богданьского, Мартина Ланчиньского, Дра Томаша Райского, Константина Матчиньского, а особливо із уст ренегата Дмитра Мохнацького (про се гл. „Укр.-Рус. Архів“, Ш т., ст 146 і д.).

з Польщиною нї Московщиною не помѣшаным; котра бы язык, народнѣсть Галиччини и всеи малои Руси, яко истный вѣдземок корѣня Славянскаго почитовала и за себе особно становила; вѣд Московщини вѣдлучала, и духа славенскаго в Галиччинѣ пѣднимающога ся на сторону Славян Австрійских накланяла; и тут централизовала. Для того самого тут у Вѣдни бы мала виходити, яко в серединѣ Австрійскои Славенщини; и що найважнѣйша, печататися черенками латинскими, правописею, котрою бы найлучше“. — „Предметы теи часописы могут бути розмайтѣ, однакож мовляли вони, не далеко сягаючѣ; описуючѣ народне житье, звичаи, обычаи, забобоны, обряды миру галицького, порѣмняючѣ баданя языка народнаго из прочими нарѣччями Словен Австрійских; вѣдомости стягаючѣ ся на памятники старѣ так писемнѣ, яки и ще доси меж народом в поданях, повѣстьох, забытках, могилах, так в Галиччинѣ, як и прочих краинах малоруских живучѣ; короткѣ збѣрки и розправки о пѣснях, напѣвах, казках, приказках и байках народных на рѣмнѣ из другими словенскими поставленѣ — також описы поединчих сторѣн, докладнѣ выказы мѣстных имен и призвищ фамилійных; и иншѣ вѣдомости, оглядаючи ся на етнографію, статистику, исторію малои Руси etc. — також якѣ лучшѣ складаня и поѣзи, а навѣть и перепечатанѣ дѣла малорускѣ моглиб часом свое мѣсце знайти“. (Из листа Івана Головацького до Якова з 29/10 1842 р., пор. проф. Студинського „Коресп.“, ст. 69—70).

Здогад, а властиво тверджене проф. Студинського (пор. о. с., LXXXV ст.), що пропозиція, зроблена Іванови Головацькому комісарем вѣденської поліції, вийшла від Копітара, зновнѣ оправдане. Гадки Копітара, якѣ ми знаємо звѣдки инодѣ, повторенѣ до слова у словах вѣденського комісара. І охота задержати Русинѣв при католицькѣй церквѣ і при Австрії, і наказ зберігати відрубнѣсть украинської мови від польської та великоруської, і сцентралізоване вѣіх Славян у Вѣдни з поминенем Петербурга, і домагане латинської азбуки для Русинѣв, — се все постуляти, по яких ми в тѣй хвилѣ пізнаємо Копітара. З попередного уступа ми знаємо також, чому вѣденскѣ власти звернули ся саме до братѣв Головацьких (безпосередно до Івана, а посередно через нього до Якова), знаємо, хто звернув увагу міродайних кругѣв на Якова, який прецінь у Вѣдни не був ніколи і нікому не був би там близше знаний, як би не поручене і не вихвалене зі сторони Копітара наслідком сього Яковаго листа, про який була мова в 11 уступѣ.

На жаль проєкт поліції, зглядно Копітара, видавати український журнал, не здійснив ся. Само правительство, яке не було властивим ініціатором, не брало собі справи до серця, а коли Копітар, головна пружина всього, виїхав 28/10 1842 р. до Риму, відки вернув шойно 7/5 1843 р., проєкт заснітив ся (пор. *ibid.*, LXXXVI ст.). Вернувши до Відня, Копітар пере-свідчив ся, що в його пропозиції не вийшло або не вийде нічого. М. и. і з сеї то відай причини звернув ся він зараз в червни 1843 р. до Зубрицького Дениса, аби при його помочи довершити бодай частину сього, що він заміряв первісно. Впрочім про його інтенції супроти Зубрицького буде мова зараз в слідуячій главі.

Сказано, що до видаваня українського журналу не дійшло. Все ж таки проєкт Копітара можна би поставити у певну ієнетичну звязь з виданем обох частий „Вѣнка“, до яких увійшов матеріал призбираний для журналу. В пригоді станула Іванови Головацькому знакомість з одною впливовою людиною, спорідненою з австрійським пануючим домом, а саме з князем Люки, якому була і присвячена І ч. „Вѣнка“. Як би не ся сильна протекція, то „Вѣнок“ був би певно помандрував до Львова, до рук Вен. Левицького, а сей був би певно зробив з ним те саме, що зробив з „Зорею“, з „Русалкою“ та з многими иншими творами. Що „Вѣнок“ перейшов, се, значить, виключна заслуга князя, а не Копітара. Фактична заслуга останнього лежала може в сїм, що він своєю пропозицією, зробленою через віденську поліцію, спонукав Івана Головацького зібрати інтересний літературний матеріал, з якого опісля вийшли обі часті „Вѣнка“. Кажу „може“, бо чи Головацький не був би зробив сього і без сеї пропозиції, чи він і незалежно від неї не був би використав знайомости з князем Люки для виданя якогонебудь твору, сього не можна твердити.

12.

Зубрицький Денис.

Приступаючи до обговореня відносин Копітара до Зубрицького, мушу зазначити, що останній в хвилі першої стрічі з першим, був вже вдекларованим русофілом (пор. „Відроджене“, ст. 126—127). Сеї стрічі не розумію так, аби вони мали бачити ся особисто — сього не було ніколи, — а так, що вони ввагалі мали з собою до діла. Було се 1840 р. в нагоди цензу-

рована твору Зубрицького, п. з. „Rus do historyi narodu ruskiego w Galicyi“, II часть. Рукопись Зубрицького перейшла вже цензуру Вацлава Залеского, який висказався за її допущенням до друку під услівем, що з неї будуть вичеркнені всі місця яркого політичного змісту. З сеї причини, як і тому, що після розпорядження з 26/6 1837 р. „alle grösseren Nationalwerke, wo Gegenstände vom höheren staatspolizeylichen oder kirchlichen Interesse behandelt werden sollen, der höheren Entscheidung unterzogen werden sollen“, вислано рукопись до Відня під днем 6/11 1840 р. Седлицький, президент „Zensur- und Polizei-Hofstelle“ віддав її до рецензії Копітареві, який згодився з оцінкою Залеского, а від себе заявив, „dass die Abfassung des in Rede stehenden Werkes unverkennbare Spuren des russischen Einflusses auf die im Königreich Galizien bestehende griechisch-unirte Kirche an sich trage“. Яка була дальша судьба рукопису Зубрицького, про се не належить ту говорити, і я покличуся лиш на сказане у „Відродженю“ на ст. 129 і д.

Два інші твори Зубрицького, яких цензурну історію ми знаємо, себто: „Pomniki z diariuszów, relacyj sejmowych i prywatnych korespondencyi do historyi polskiej służące od roku 1632 do roku 1703“ та „Kronika miasta Lwowa“, не були в руках Копітара. „Pomniki“ відібрав Зубрицький, не виждаючи навіть рішень (пор. „Укр.-Рус. Архів“, III т., ст. 145—146), „Kronik-u“ цензурував инший цензор, Räumann (пор. *ibid.*, ст. 195—202).

Цензуруючи „Rus“, мав Копітар нагоду пересвідчити ся про велику начитаність Зубрицького та його знане „Ruthenica“. Знакомість з таким чоловіком показала ся йому пожаданою, тим більше, що в своїх студіях в обсягу літературної та культурної історії Українців, Великоросів, а иноді й Поляків, стрічав ся він з річами незаними або незрозумілими собі. Він і звертає ся до нього, „als den gelehrtesten Ruthenen“ та просить його „um einige bibliographische Auskünfte, die uns Räthsel bleiben, Ihnen aber ein Spiel seyn müssen“ (із листа Копітара до Зубрицького з 18/6 1843 р., пор. проф. Студинського „З кореспонденції Дениса Зубрицького“, „Записки Н. Т. ім. Ш. у Львові“, 43 т., ст. 36). Впрочім і не сама потреба, мати літературні інформації, побижала Копітара до кореспондованя з Зубрицьким; він цїнив знайомість з ним (хоч би і письменно), як з ученим, він бажав мати в нім друга.

Доказує се ся обставина, що вже в другім листі називає його приятелем („Verehrter Freund! Sic enim rogo, liceat te a me salutari, ex quo importunitati meae tam liberaliter et humane respondisti“. Пор. про ф. Студинський, о. с., ст. 42), а сей епітет повторяє зараз в 3 листі („Verehrtester Freund! Verae amicitiae sempiternae sunt, sagt Cicero, wenn man sich auch nicht just tagtäglich schreibt“. Пор. *ibid.*, ст. 45). Нещире підхліблюване зі сторони Копітара виключене; бажані інформації він був би одержав, хоч би й не назвав Зубрицького своїм приятелем.

Крім сих двох мотивів ще дві інші причини могли спонукати Копітара до кореспондованя з Зубрицьким. Вже вище сказано, що по своїм повороті з Риму Копітар міг мати або й мав вже певність, що з проєктованого журналу для Русинів не вийде нічого. Одною із цілей, якій, як звісно, мав би служити журнал, було би відвертане очий галицьких Українців від Москалів. А ту один з найповажніших галицьких громадян, Зубрицький, є саме на противній дорозі, бо бажає очі Галичан звернути до Росії; належить отже порозуміти ся з ним в сій справі і в данім случаю вразумити його в відповідний спосіб.

Четвертою причиною, задля якої Копітар звернув ся до Зубрицького, були свѣжі римські вражіня. Римську курію старав ся він настроїти прихильно для Русинів і він вважав відповідним зараз же по своїм повороті звістити про се визначніших Галичан та заохотити їх, аби вони не приспали пригожої хвилі та використали прихильний для них настрій. До яких саме Галичан удавав ся Копітар в сій справі, сього не знати, бо як звісно, його листів до Галичан не найдено доси жадних, з вчмом чотирох листів до Зубрицького та одного до Якова Головацького. Знаємо тільки, що римські справи в відношеню до галицьких Українців займали його незвичайно живо, що він докладав чимало своїх зусиль, аби тільки довести їх до бажаного успіха¹⁾, і що наслідком сього він звернув ся також до

¹⁾ За часів Копітаревого побуту в Римі реституовано там грецько-руську колегію, в якій Копітар заміряв почати виклади славянських літератур та протягом двох літ приготувити одного з питомців на учителя сього предмета. Однак руські питомці не привідали до Риму і Копітар був зневолений почати науку з одним молодим Францішканином, родом з Португалії, який підготовляв ся до місійної служби в Молдавії і Болгарії. Через опізанюване привіду руських питомців, Копітар покинув Рим

Зубрицького¹⁾, аби при його помочи довершити бодай частину своїх замірів.

скорше, чим задумував, а в рік пізнійше не стало його вже між живими (пор. проф. Студинського „Коресп.“, LXXXVI ст. і зам., де подана також причина спізненого приїзду руських питомців).

¹⁾ Вже в першому листі до Зубрицького пише Копитар ось що: „Jedenfalls ist jetzt(t) für Euch der günstigste Zeitpunkt, um von röm. und deutscher Seite her allen Euren gerechten oder auch nur billigen Beschwerden gründliche Abhilfe zu verschaffen. Was könnte den Metropolitен eine Reise nach Rom kosten. Denn persönlich macht man in einer Woche mehr, als mittels carta cauta in Jahren. Ich war den ganzen Winter in Rom, und weiss, wie gut man Euch dort ist. Gefragt, wie man Euch Angenehmes erweisen könnte, habe ich sie an S. Exc. (себто митрополита Михайла Левицького), deren Wünsche und Ansichten sie vor allem vernehmen sollten. Aber wie gesagt, eine Reise würde alles bald in einige Ordnung bringen; einem Cardinalshut würde im schlimmsten Falle selbst ein Primas Galiciae die Präcedenz lassen müssen etc. etc. etc.“ (пор. проф. Студинського „З кореспонденції Дениса Зубрицького“, „Записки Наукового Товариства імені Шевченка у Львові“, 43 т., ст. 39). Коли ж Зубрицький відписав йому, що митрополит не рад іхати, Копитар не зрадився сим і в другому листі в 18/7 1843 р., пропонував, аби до Риму поїхав Снігурський з Зубрицьким. „Wenn die ältere Exc. sich nicht gern rührt, so lassen Sie die neue, nach Rom ziehen; auch die oberste Religion hat ihre Parteien und Mulciber in Trojam, pro Troja stabat Apollo“. „Ew. Hochwohlgeboren sollten selbst mit Snigurski reisen“. Аби Зубрицького ввпевнити, що подорож до Риму виплатила би ся, він характеризує римських достойників, як вповні гарних людей, а до того прихильних йому самому самому, а у таких людей можна, значить, числити на певне поперте та успіх. „Card. Lambruschini ist mich (!) ganz gewogen, und selbst mit dem Jesuitengeneral ist leicht und gescheit zu sprechen; beide schöne und hochgebildete Männer, in unserm Alter, ersterer von Genua, der andere Holländer, der früher in Polotsk und Wilno gewesen. Der h. Vater (себто Григорій XVI) die venetianische Gutnüttigkeit selbst“ (ibid., ст. 43). Та Зубрицький не лиш що не старав ся наклонити до подорожі ні митрополита ні єпископа, але по prostu висміяв Копитара. Ось що він пише до Ганки 22/2 1846 р.: „У меня была очень странная (перениска) въ возвратившимся въ Рима Копитаромъ. Настаивалъ онъ на меня, чтобъ я уговорилъ нашего Митрополита или епископа на путѣшество въ Римъ и отправился въ ними туда. Онъ удостовѣрялъ насъ въ хорошемъ приемѣ, требовалъ да бы мы здѣсь дѣйствовали на духовенство за російскими рубежами и пр. Но я ему тонко доказалъ нелѣпость предпріятія“ (пор. „Житє і Слово“, IV т., ст. 86, „Листи Д. Зубрицького до Ганки“). Прощу зважити, що в такий спосіб пише ся про чоловіка, який умер вже (11/8 1844 р.), до якого однак инакше писало ся, як він був між живими! Впрочім про се буде мова низше.

Подавши причини, які на мою думку спонукали Копітара до кореспонденції з Зубрицьким, приступлю до обговорення самої кореспонденції. Вона невелика, всього чотири листи Копітара до Зубрицького (з 18/6, 18/7, 5/10, 4/11 1843 р.) та три відповіді останнього (з 3/7, 3/8, 20/10 1843 р.). Чотири перші, себто листи Копітара до Зубрицького, оголошені проф. Студинським в цитованій вже статі п. з. „З кореспонденції Дениса Зубрицького“ в „Записках“, 43 т., — три другі будуть оголошені в найближшій будучности рівнож ним, та я користуюсь його ласкавим дозволом цитувати після його власноручних копій.

Мимо такого скромного числа листів, їх зміст незвичайно інтересний. З сим змістом зазнайомимо ся, обговорюючи поодинокі питання, порушені в них. Наперед зазначу одначе, що помину такі інформаційні питання поставлені Копітарем, як питання про се, хто криє ся під псевдонімом „Клерик Острожський“, про полемічну брошуру п. з. „Історія о листрикійском синоді“, про св. Кирила (I лист), про рік виходу „Θρηπος-а“, про початки славянської літургії, (II лист), про книжку Востокова „Описание русских и славянскихъ рукописей Румянцевскаго музея“, про словар Лінде, про Остромірове евангеліє (III лист) і т. д. Всі ті питання або вже розібрані вичерпуючо в названій праці проф. Студинського, або вони не мають нічого спільного з моєю темою. Я обмежу ся лиш до обговорення самих актуальних питань порушених Копітарем.

Зараз в I листі, з нагоди 3 гіпотез, поставлених Зубрицьким в „Rys-i do historyi narodu ruskiego w Galicyi“ I ч., ст. 21—9, — про найдальше на захід посунені оселі Русинів (м. и. аж під Краків), Копітар доторкає питання про відношене Українців до Великоросів. На його гадку „sollen... die Russinen, ohne die Nordrussen sich selbst genügen ihren Kamiński drucken lassen etc. Sind doch der Preussisch-Deutschen nicht einmal so viele! Dann Euere gebildete und honett dotirte Clerisei, wäre es nicht ewig Schade um Sie! Von den 15 Millionen Russinen seyd ihr 4 in Galizien und Ungarn doch die Blüthe und sollet daher vielmehr jene durchsalzen, als euch von ihnen nach bloss materiellem Gesetz der Massen hinüberziehen lassen. Sed quo Musa tendis, desine perdicax!“ (пор. проф. Студинський, о. с., ст. 39). Коли порівнаємо сї слова Копітара, як приватного чоловіка, ученого, з його оцінкою на II часть „Rys-y“ як цензора, то побачимо,

що вони заадресовані в першій мірі до Зубрицького. З русофільством останнього, яке виявило ся вже в II часті „Rys-y“, не міг він погодити ся як цензор і висказав ся про нього в такий спосіб, як ми се пізнали в горі. Він не міг згодити ся з ним і як учений, і в приватному листі дав вираз своєму пересвідченню. За мало, не годив ся, — Копитар осуджував всяке русофільство. Він же був завзятим ворогом літературного і культурного централізму, а горячим прихильником децентралізму. Йому присвічувала ідея самостійних грецьких діалектів в літературі (пор. „Kopitars Kleinere Schriften“, 18, 307 ст.). І на чю користь, зглядно в мові якого славянського племені мала довершити ся славянська культурна централізація? В мові і на користь Великоросів, яких Копитар сердечно не любив і як народности і як державно-політичної одиниці, за їх кріпосне право, за їх склонність до скомплікованих формальностей? „Invideo Russie felicibus per nostram ineptiam“, каже він в одному листі. В науці називає він їх неукраїнами: „Die grossen, aber in der Wissenschaft noch sehr kleinen Russen“; він говорить про „depravierende Hände der Russen“. (Пор. „Сборникъ Акад.“ XXXIX т., XVI ст., „Neue Briefe“, XXVIII ст.). Супроти такого відношеня до Великоросів ми можемо лиш дивувати ся, що в листі до Зубрицького Копитар обійшов ся з ними так чемно, не зачіпивши їх ні словом.

Яку-ж відповідь дав Зубрицький Копитареві на його заміти про великорусько-українську справу? Як би він хотів бути щирим, то був би відповів, що він, мовляв, шанує гадку Копитара, що однак він сам, Зубрицький, є иншого пересвідчення, а саме, що Українці не суть самостійною, ні етнічною, ні культурною одиницею супроти Великоросів, лиш їх галузею („вѣтвь“, як се Зубрицький означив вже з початком 1830 рр., пор. моє „Відроджене“, ст. 126 і д.), що супроти сього всі змаганя сотворити з них самостійну одиницю будуть безхосенні, що в данім случаю, йому, Зубрицькому, людині з вповні протилежними пересвідченнями, не слід і неможливо впливати на Українців, аби їх відтягнути від Великоросів. Так повинен був відповісти Зубрицький, як би він хотів бути щирим. Впрочім отвертість і щирість були би найшли ся, як би відвага була. Та Зубрицький забув, що має до діла з ученим; в Копитарі бачив він лиш урядника та цензора, з яким він може мати до діла ще нераз, з яким йому не годить ся задирати висловлюванем діаметрально протилежних поглядів. Відповідно до сеї інтенції

він і укладає відповідь Копітареві. Він, мовляв, рад би в душі якось вплинути на Українців, так що-ж, матеріяльне та інтелектуальне положенє гр. кат. духовенства в Галичині не є таке, аби воно могло приманювати українське духовенство в Росії.

„Euer Hochwohl. wünschen, daß wir 4 Mil. hiesiger Russinen auf die jenseitigen 11 Mil. einwirken mögen und auf welche Art und Weise? Man ist uns hier gram — der seit Jahrhunderten begonnene Polonisirungsproceß geht ungestört seinen Weg, und leider zum größten Betrübniß unserer Nation haben wir schon als Folge dessen gegenwärtig in Hochverrath verflochtene Ruthenen (неч.) gesehen, was sonst nie (неч.) der Fall war, weil die Ruthenen stets Gott und dem Landesherrn treu ist (!). Und was soll den(n) unsere Klerisey der jenseitigen für materiële Vortheile anbiethen? Kommt, sehet, wir haben polnische Kirchenpatrone (eine Plage für den russischen Pfarrer), die ihr nicht habt. Wir erhalten nach 14-jährigen Studien wenn wir so glücklich eine Pfarre zu erhalten oder zu erkaufen, 200 Rubeln Einkünfte, während unsere polnischen ledigen Collegen tausende verprassen. Erlangen wir aber keine Pfründe, so müssen wir als Cooperatoren mit Weib und Kindern uns mit 100 Rubeln begnügen u. s. w. Solche materiëllen Vortheile werden ihnen nicht munden — man müßte ihnen also andere anbiethen z. B. Ihr seid bei euch die Clerisey der herrschenden Kirche und wir von einer nur etwas geduldeten, ihr habt den Vorrang vor allen Geistlichkeit und wir müssen der lath. nachstehen, ihr seyd die Seelsorger der Hohen und Geringen und wir nur Bauerpfaffen. Bei euch wird behauptet, daß euer (неч.) geistliche Stand der ehrwürdigst(e) ist, und bei uns lehrt man in der Moralthologie nach Stapf II Auflage II Band S. 352, daß ein verehelichter nicht geeignet ist die Beichte zu hören. Euch kann nur Pfarrkinder niemand entziehen, wir müssen aber entweder einen immerwährenden Krieg mit der lath. Clerisey führen, die uns unsere Pfarrkinder (niemand?) entlocket, oder wir müssen dulden und schweigen. Ihr könnt nach 6—8 jährigen Studien in euerer Muttersprache sich zum Priesterstande eignen und wir müssen wenigstens 14 Jahre uns mit Studien in der deutschen und lateinischen Sprache, ohne die Unsrige zu verstehen, plagen. Aus dem Vorhangehenden werden E. H. einsehen, daß die Einladung an diese Clerisey nicht lockend und folglich fruchtlos wäre.“ Між стрічками треба дочитати ся, що

радше положене російського духовенства може бути притягаючим для галицького.

До українського дворянства в Росії нема що й звертати ся, — воно вдоволене російськими порядками. „Bei dem rein kleinrussischen Adel kann man auf Erfolg gleichfalls nicht rechnen — dieser Adel, dessen Zuna(h)me mit der Sylbe eńko, ez, und auch zum Thel ski und ски endet, bildet fast den 3-n Teil der sämtlichen Beamten und Offizier-Standes im Russchen Reiche, wie dies E. H. aus den Schämatismen ersehen können. Die Grossrussen mit инъ, евъ und овъ zwischen dem kluß. Adel, dessen(,) wessen man bei uns die Böhmen zeihet, nähmlich der Sucht nach Ämter und Stellen, bei materiellen Vortheilen, sie sind (неч.) noch mehr Enthusiasten für die dortigen Einrichtung und Regierung als selbst die Großrussen“.

А міщанство, селянство? „Der unbedeutende Bürgerstand ist griechisch bigot und der Landmann indolent“.

І впрочім, що й говорити з тими Українцями, які несподібно до чогось поважного. „Vor einigen Jahren fiengen an einige kleinrussische Flugschriften von Kotlarewski, Gałka, Mogiła, Srezniewski, Korsun u. a. zu erscheinen. Ich hielt dies als Zeichen einer auflebenden kleinrussischen Nationalität. Weit gefehlt! es waren bloß Spielereyen, noch weniger bedeutend, als die in der nieder- oder oesterreichischen Mundart, und selbst die Schreibenden bedienten sich eines Mischmasch des groß- und kleinrussischen Dialekts“. (Із першого листа Зубрицького до Копитара з 3/7 1843 р.).

Хіба нікому не прийде охота підозрівати, що Зубрицький напrawdę боліє ізза такого, як він каже, оплаканого стану української літератури. Се лиш Schadenfreude старого грішника, якому хіба не по нутру був би розвій літератури в мові „какаго либо простолюдина пасѣчника Грицка“ та „пастуха Панька“. Він хіба не міг забути, що пару місяців взад писав він до Потодіна зовсім що инше: „Еще новизна! В Вѣнѣ намѣреваются издавать періодическіе записки на малорусскомъ языкѣ¹⁾ — да радуются и веселятся ваши малорусскіи ревнителі, у нихъ бу-

¹⁾ Мова про журнал для галицьких Українців, проєктований Копитарем. Чому не дійшло до видавання його, про се в часті була мова вище, точнійше про се гл. проф. Студинського „Коресп.“, ст. LXXXV і д.

детъ уже непремѣнно собственный журналъ. Даже и долговременные споры о правописаніи малорусскомъ начиная отъ Максимовича до Левицкого, въ Галиціи веденные, рѣшенны: будутъ печатать латинскими буквами“ (пор. лист до Погодина з 4/1 1843 р., Н. Попов: „Письма къ Погодину изъ славянскихъ земель“, ст. 568). Кождий бачить, скільки ту широї, далекої від всякої іронії, прихильности до „einer auflebenden kleinrussischen Nationalität!“

Коли отже ми пригадали собі лист Зубрицького до Погодіна нав'яний такою „сердечною“ любовію до української мови и письменства, то ми зрозуміємо, що і в листі до Кошитаря його аж підбивало висказати се, що душа чує, причіпити латку українській мові та письменству. Коли ж він сього не робить, то не тому, аби він мав змінити свої симпатії чи антипатії, а тому, що не було відваги сказати сього, що серденько чуло. Впрочім він і так переїхав ся здоровенно по „симпатичних“ йому Українцях? Чи мова творів Котляревського, Галки (Костомарова), Могили (Метлинського), була „Mischmasch“ з великоруської та української, про се могли би сказати хіба сї, що читали сї твори, а не Зубрицький, який не читав їх гаразд, а певнійше таки, що й не бачив їх, — могли би сказати сї, котрі знали і писали українською мовою. Хто знає, що 1840 р. вийшов „Кобзар“ Шевченка, і що перед ним вже появив ся цілий ряд поважних творів інших письменників, от хоть би Квітки - Основ'яненка, сей не скаже, що твори українських писателів були лиш забавкою („bloß Spielereyen“). Правда, ніхто не мав права заставити Зубрицького читати „Кобзаря“, ніхто не мав права зневолити Зубрицького, аби він свої делікатні очі та ніжні уха мордував читанем творів писаних в мові „какаго либо простолюдина пасѣчника Грицька“ або „пастуха Панька“, — однак обовязком чесного чоловіка було перечитати всі українські твори, як видавало ся осуд про цілу українську літературу. По прочитаню вільно було йому мати гадку, яка йому подобала ся, однак не вільно було їдию трактувати чужого чоловіка, до того впливову особу, яка в судбі галицько-української літератури могла чимало заважити. Сьвідомо брехливі інформації, давані такій особі, робили кривду не лиш названим у Зубрицького писателям, але й цілій нації, — і вони сьвідчать дуже сумно про честь Зубрицького.

Нещирий був Зубрицький з Кошитарем і тоді, коли мова сходила на його особисті справи, його твори. Отже найскорше

була мова про два його твори: „Rus“ і „Kronik-y“. Ми знаємо, що перший з них був в руках Копітара, ми знаємо, як Копітар висловився про нього. Рукопись вийшла з цензури дуже обкросена, так що годі було випустити її в світ в такому виді (пор. моє „Відроджене“, ст. 129 і д.). Зубрицький догадувався, що з нею вийде така морока, він і задалегідь пошукав іншого місця, де міг би видати її. Його вибір впав на Росію, на Погодіна. „Я, Милостивый Государь“, пише він до нього 20/8 1839 р., „написаль на польскомъ языкѣ „Опытъ исторіи русскаго народа въ Галиціи, со времени польскаго владѣнія“. Первая тетрадь, содержащая введенеіе или періодъ до 1340 г. напечатана 1837 г., но подлинное историческое разсужденіе отъ 1340 г. до 1596, доселѣ чрезъ два года по неизвѣстной причинѣ въ цензурѣ удержанное, какъ думаемъ, въ тайной цензурный комитетъ въ Вѣну отосланное, а можетъ быть по тайнымъ причинамъ не возвратится болѣе къ моимъ рукамъ. Въ обстоятельствахъ сего рода я рѣшился, хоть и получу дозволеніе, не издавать болѣе свой трудъ въ Галиціи и прошу Васъ увѣдомить меня, не приняло бы Историческое Московское Общество изданіе сего сочиненія на собственное иждивеніе, естли найдетъ оно достойнымъ сего рода издержекъ? — Сочиненіе это должно быть на польскомъ языкѣ, чтобъ дѣйствовать на русскихъ нашихъ соотечественниковъ въ Галиціи, Польшѣ и присоединенныхъ губерніяхъ, доказуя имъ, какаѣ была плачевная судьба русскаго народа подъ польскимъ правленіемъ“ (пор. Н. Попов., о. с., ст. 545). Якого пів року пізнійше (26 (14)/3 1840 р.) доносить він тому самому Погодінові ось що: „Рукопись моя, историческія извѣстія о Галицкой Руси содержащая, доселѣ въ цензурѣ. Друзья увѣряють, что она omissis omi(t)tendis будетъ одобрена. Не взирая на сіе, буду я заниматься передѣлать цѣлое сочиненіе, ибо со времени, когда я подалъ ее въ цензуру, попались мнѣ въ руки многія прежде неизвѣстныя архивальныя источники, которыми при новой передѣлкѣ воспользоваться ся хочу; ожидая (!) однакоже ежедневно возвращенія подлинной рукописи, при которой я присовокупилъ нѣсколько документовъ, не оставивъ у себя описанія ихъ. Но какъ нибудь, за два мѣсяца послѣ этого, буду старать ся сообщить Вамъ или цѣлое сочиненіе, или по крайней мѣрѣ большую часть его, дабы Общество Исторіи и Древностей было въ состояніи убѣдись ся, заслуживаетъ ли мой трудъ быть печатаннымъ или нѣтъ“ (ibid., ст. 547). Та з переробленем руко-

писи не йшла справа так скоро. Щойно в рік після останнього листа [26/2 (10/3) 1841 р.] Зубрицький був в змові написати: „Радуюсь, что моя Исторія находится уже въ Вашихъ рукахъ и что почтенное Общество Истории и Древностей удостоили ее вниманія. Печатайте какъ Вамъ угодно, на русскомъ и на польскомъ языкѣ, даже и зъ употребленіемъ моего имени“. (Пор. *ibid.*, ст. 550—551). Рукопись Зубрицького випечатало дійсно московське „Общество“ 1840 р. Заголовок книжки, що обнимає історію Русі від введення християнства до кінця 15 в., звучить: „Критико-историческая повѣсть временныхъ лѣтъ Червоной или Галицкой Руси“; рукопись, що була в австрійській цензурі, видрукувана отже майже в повнім обемі з пропущенем 16 в.

А тепер прошу поглянути, що пише Зубрицький в тій самій справі до Копітара під 3/7 1843 р. „Ich habe eine Geschichte Galiziens verfasst und 1836 der Zensur übergeben, die man mir nach 2 Jahren mit der Weisung zurückgestellt hat sie zur umarbeiten, weil manche auch nach Quellen und geschichtlichen Forschungen dargestel(l)ten Thatsachen der alten pol. Regierung nicht zur Ehre gereichen. Ich liess sie liegen, den(n) что писахъ, писахъ und weil ich in der Zwischenzeit für manche, jedoch nicht von der Zensur gerügten Ereignisse neue usureren Datten gefunden habe — es ist mir nur leid, dass meine Ansichten auswärtige Schriftsteller ausgebautet (пов. бути ausgebeutet) und als ihre eigene Ware verkauft haben“. Як же Зубрицький „liess sie (розум. „історію“) liegen“, значить, не перероблюючи, лишив у себе так як одержав її з цензури, коли 14/3 1840 р. заявив Потодінови, що буде займатися перерібною, а з початком 1841 р. вже й вислав її в Москву, переробивши її? Се не жадна несьвідома помилка зі сторони Зубрицького, а свідома брехня обрахована на замилене очий Копітара. Зубрицький знав дуже добре, що після австрійських постанов авторам не вільно печатати за границею своїх творів в цілості, лиш фрагментарично. А ну-ж Копітар довідає ся, що він накладає з Москвою! А що довідає ся, се певно, от і Зубрицький придумав нову брехню; мовляв він нічого не причасний при виданю своїх творів за границею, бо його погляди розграбили заграничні писателі.

Зубрицький був би може й не згадував про свій „Rus“, та на його нещастє, саме тоді, як він перепишував ся з Копітарем, в цензурі була рукопись його „Kronik-и“. Треба було

вивідати терен; може ще й Копітар рецензує її. На всякий случай належало віднести ся до нього; от і Зубрицький пише зараз же в I листі в 3/7 1843 р. ось що: „Vor drey Jahren schrieb ich eine Chronik der St(adt) Lem(berg) nach Quellen und Urkunden, ein Werk von der unschuldigsten Art, enthaltend jedoch viele bis nunzu unbekannte Vorfälle, Datten und Umstände etc. — übergab selbe auf ausdrückliches Verlangen des Polizeydirektors zur Zensur. Sie passirte dieselbe, wurde aber dem Landespraesidio unterbreitet und liegt schon das dritte Jahr daselbst. Ist das erhört nicht nur im Auslande, aber selbst in unserer Monarchie?“ Та незабаром полапав ся Зубрицький, що до австрійського цензора не яло ся писати таке про австрійську монархію і вже в II листі до Копітара (3/8 1843 р.) обертає він справу до гори ногами; мовляв, австрійське правительство лагідне, тільки з Поляками клопіт. „Was meine Chronik v. Lemberg anbelangt, so bin ich gleichgültig, ob man den Druck wird gestatten oder nicht, zurückgestellt muss sie nur werden. Unserer milden Regierung bin ich deshalb nicht gram; entweder waltet hier die pigritia omni metu soluta oder die Umtriebe der poln. Parthey, die auch in höheren Spheren ihre Fühlhörner hat und die Gebrechen ihrer alten Verfassung nicht offenbart haben mag“.

Вкінці приходять цензурне рішення; „Kronika“ обкросна на всі боки, хоч Зубрицький старав ся писати дуже обережно та кождий факт доказував багатим матеріалом. Кождий шануючий себе автор не міг би знести спокійно такого обкросня; не легко було зносити його і Зубрицькому, який з нагоди „Rys-y“ шукав захисту та більшої гостинности в Росії, — його жаль, а навіть обурене для австрійської цензури були би тепер вповні на місці. І думаєте, що Зубрицький обурив ся? „Meine Chronik der Stadt Lemberg habe ich zurückerhalten und bin mit der höheren Censur zufrieden“; die durch die hierländige gestrichenen Stellen mit Ausnahme von 5 Artikeln haben zu bleiben. — Ich sehe ein, dass die 5 Artikel, da sie auf die Union Bezug hoben, gegenwärtig in Galizien nicht zulässig sind. — Ich muthmasse sogar, dass mein Manuskript unter Ihrer Feder war, denn nur ein Mann von so hoher Gelehrsamkeit und Einsicht wie E. H. ist geeignet das Passende von Unpassenden, das Zulässige von Unzulässigen gehörig zu unterscheiden“ (із III листа в 20/10 1843 р.). Сеж мало що не панетірик для австрійської цензури та зовсім непотрібне

кадило для Копітара, який, як знаємо, навіть не цензурував „Kronik-и“. Дуже мусів жалувати Зубрицький, що наплів стільки компліментів, особливо тоді, як від самого Копітара дізнав ся, ще він навіть не бачив його рукописи, — так щож, пропало!

І хитрий Малорос вдав ся з сього Зубрицького, хоч і не був він Малоросом, а русским. Ото в II листі (з 3/8 1843) пише він до Копітара м. и. ось що: „Ich wollte ihm (себто бар. Крітови) eine Kleinigkeit in der deutschen Sprache — Lemberger Album enthaltend facsimilia von 215 berühmten Personen sammt seiner kurzer Biographie zueignen. Diesem Album wurden einige lath., deutsch. und ruth. Urkunden in ihrer ursprünglichen Schreibweise aus dem 14 und 16 Jahrhunderte sammt dem Text, wie sie gelesen werden sollen, beigelegt. Er war damit zufrieden, wollte aber, daß Manches abgeändert werden solle, weil noch die Nachkömmlinge einiger Familien leben, deren Vorderer in dem Album erscheinen, und mit denen er im guten Einvernehmen steht. — Dies that ich nicht, das Manuskript liegt bei mir. Natürlich fühlt er sich verletzt. Wären E. Hlg. mit dem Wichtigeren nicht so beschäftigt, könnte ich dieses Manuskript zur Einsicht mittheilen“. О гадку Копітара, як ученого, Зубрицькому на правду не розходило ся, а розходило ся о Копітара, як цензора, який звязаний приватними, приятельськими зносинами не мав би смілости відкинути або здесяткувати твір Зубрицького. Копітар таки не бачив сього твору; в своїй відповіді на лист Зубрицького, написаній 5/10 1843 р., не сказав він нічого в справі альбума. Я пересвідчений, що се стало ся не з розмислом, а просто случайно, через забуте. Копітар не любив політикувати з людьми, до яких стояв близько; він не політував і в Зубрицьким, якому зараз в I листі висказав свої погляди на великорусько-українське питање, він не політував з ним і в нагоди одної пропозиції, зробленої Зубрицькому, яку хочу саме обговорити.

„Auch die galicische Kirchengeschichte sollten Sie noch herausgeben; freilich möglichst unparteyisch, während Maciejowski um Geld nur russinische Martyrologien schreiben möchte. Bei solchen Meinungskriegen iliacos intra muros peccatur et extra; vom Mächtigen meistens mehr, als nöthig oder klug wäre, aus Ungeduld und Übermuth. Altes Unrecht immer wieder aufwärmen, schadet nur der Zukunft; vernarbte Wunden aufreissen hindert an gegenwärti-

ger Gesundheit und durch sie möglichem Fortschritt. Amnestie ist kein leeres Wort; und ward von den Alten nicht umsonst erfunden“ (пор. проф. Студинський, о. с., ст. 43, лист Копітара до Зубрицького в 18/7 1843 р.). І сим разом Копітар, поручаючи Зубрицькому здержливість при писаню історії руської церкви, говорив не як цензор, а як учений, говорив щиро. Такі самі уваги поробив він свого часу історичному оглядові в граматиці Йосифа Левницького.¹⁾ Взиваючи Зубрицького до здержливости при писаню історії руської церкви, мав Копітар на думці відай твір Гарасевича Михайла „Annales ecclesiae ruthenae“, про який ір. Седлицький сказав, що він „wegen der darin vorkommenden Stellen, durch welche eine wechselseitige Aufreizung des lateinischen Klerus und der griechisch-unirten Geistlichkeit veranlasst werden konnte, zur Drucklegung nicht eigne“ (пор. „Укр. Руск. Архів“, Ш т., ст. 124). Такий висказ Седлицького²⁾ оснований лиш на оцінці віденського цензора, та ми не знаємо документно, чи ним був Копітар і лиш пропусаємо, що так, тим паче, що стилізація листа до Зубрицького, зглядно сього місця, в якім говорить ся про історію руської церкви, є дійсно сього рода, що виглядає, неначе Копітар читав „Annales“, з котрих він набрав пересвідчення, що історія руської церкви — се дразлива квестія, що при ній треба конче порушити „Ungeduld“ та „Übermuth“ сильнійшої сторони, себто Поляків. Він і взиває Зубрицького не закривати правду, а бути „möglichts“ (підчеркнене належить Копітареві) unparteyisch“, — візване вповні розумне і щиро приятельське.

Послухаймо, що на се відповів Зубрицький. „Die galizische Kirchengeschichte sollte ich schreiben! In meinen Jah-

¹⁾ „Cui bono insultas leoni mortuo? Si Polono polonica placent, quid mirum? Nonne et tibi tua? Aequus iudex utrumque probat“, више Копітар на рукописній граматиці Й. Левницького (пор. Маковей о. с., ст. 18).

²⁾ Седлицький говорить лиш загально, що „Annales“ читав „der darüber vernommene Sensor“, якого не називає однак по імені. Дуже можливо, що їх читав як раз Копітар, так само як і „Rys do historyi narodu ruskiego“ II часть; по крайній мірі ми не знаємо, чи при віденським ВРА. був тоді який урядник, котрому можна би було поручати „Galiciana“, спеціально „Ruthenica“.

ren? Wie ist das möglich? Woher die Materialien? Ich müßte bei meiner ziemlich ausgedehnten Beschäftigung anfangen zu sammeln, was ich zwar einstens gelesen, aber bereits vergessen habe. Und dann Ihre weise Meinung befolgend, glaube ich, daß es rathsamer ist, die Vergangenheit gänzlich ruhen zu lassen, die heilsame Amnestie über selbe auszubreiten und nur mit der Gegenwart sich zu befassen, weil es läßt sich nicht viel rühmliches von den vielen Religionsparteyen in Polen schreiben, und doch müßte man die Wahrheit schreiben“ (II лист, з 3/8 1843 р.). Що крок, то нещирість, викрут. І так Зубрицький відказує ся написати історію руської церкви через старість, а майже 10 літ пізнійше, коли він був хіба ще старший, а не молодший (1852 і 1855 р.), видає свій найбільший історичний твір: „Исторія галицко-русскаго княжества“. Відмовляє ся написати історію ізза браку матеріялу, а прецінь частину інтересного матеріялу мав зібрану вже при писаню „Rys-y“, „Kronik-y“, „Pow'ęsti“, а другу частину міг роздобути там, де роздобув Гарасевич. Історії польсько-руських відносин в минувшині не міг він дати амнеції, „weil es läßt sich nicht viel rühmliches von den vielen Religionspartheyen in Polen schreiben“, як він і сам признає. Коли він підкаджує Копітареві, говорячи, що слухає його ради, видає минувшині амнецією, не хоче займатися нею, лиш теперішністю, то се передовсім підсуване Копітареві гадок, яких він не мав, бож він виразно каже займатися минувшиною і ні словом не зраджує охоти відводити від неї, — а дальше се нещирий і дуже незручний викрут. Бо коли би він так дуже слухав Копітара і перестав займатися минувшиною, — припустім на хвильку, що Копітар хотів сказати щонебудь подібне, — то чому ж він для консеквенції не відібрав з цензури своєї „Kronik-y“, з якої викинено цілих 10 місць іменно тому, що в них по дошукано амнеції зі сторони Зубрицького, а найдено їх за гострими в відношеню до Поляків (пор. мое „Відроджене“, ст. 132—133), — по що пхає він Копітареві свій новий твір по історії 14 та 16 вв., себто „альбум“? І стільки брехні взяв Зубрицький на свою сиву голову, замість сказати отверто, що він не має охоти брати ся до історії руської церкви, а то тому, бо боїть ся, аби його твір не потерпів такої судьби, як „Annales“, чи що там.

Такого „приятеля“ подибав собі Копітар; подавав ся він, що правда, досить скоро, що не туди понав, бо понад сі 4 ли-

сти, які він вислав до Зубрицького і з яких я вибрав інтересні для нас питання, він не писав більше до свого „приятеля“, ані не удавав ся до нього в жадній справі. Особисто Копітар скористав дещо із кореспонденції з Зубрицьким, одержавши від нього кілька інформацій, та се було зникаючо малим в порівнанку з сим, чого він надіяв ся від нього. І коли він замітив, що Зубрицький кривить душею перед ним, що зміняє свою барву і подобу як казочний Протей, — йому не лишало ся нічого иншого, як зірвати з ним всякі зносини. Казочного Протея можна було чарами присилувати, аби вернув до властивої подоби, та на Зубрицького Копітар не мав чарів. Зірване не наступило формально, а Копітар перестав по просту писати тай годі.

Такий оборот річий був для української справи дуже некорисний, бо наслідком такого інцидента Копітар мусів охолонути для галицьких Українців. Се впрочім вповні зрозуміла річ. Особисто знав він мало Галичан, і свій осуд про загал мусів виробляти собі на підставі знайомих одиниць; сеж загально людська слабкість, а рівночасно і сила, коли на підставі відомого можемо судити про невідоме.

10.

Закінченє.

Ми оглянули таким робом відносини всіх галицьких Українців до Копітара і на відворот, відносини, в яких виявляло ся становище Копітара до галицького письменства. Коли все те зісумуємо та підтягнемо під один знаменник, то покаже ся ось що :

Історія відносин Копітара до українського письменства в Галичині представляє дві фази: Перша — від початку його літературної діяльності до 1816 або 1823 р., друга — від 1816 або 1823 р. до кінця його життя. Коли порівнаємо становище Копітара до українського письменства та до українського питання взагалі в першій фазі до того ж становища в другій фазі, та на перший погляд видасть ся нам, наче маємо до діла з двома ріжними особами, — така величезна різниця між ними. Зачав Копітар від сього, що не признавав самостійности української мови, а не признавав тому, бо не знав про ествоване Українців. За самостійністю української мови заявив ся він публично перший раз в статі п. з. „Russniakische Litera-

tur“, поміщений в „Wiener Allgemeine Zeitung“ з 1816 р. Та сей погляд був на разі ще дуже нетрівкий, бо Копітареві бракувало найважнійшої річи потрібної до проголошеня такого погляду, себто знаня української мови, до здобутя якого причинило ся у великій мірі прочитанє рукописної граматики Івана Могильницького з 1823 р. Від сеї хвилі він станув на ясно означенім становищі та не лиш зазначував його там, де сього було треба, але і справляв до нього тях Галичан, які були на хибній дорозі (Левицький Йосиф, Зубрицький). Признанє української окремішности не було обявом якоїсь спеціальної симпатії для Українців; воно виходило із загального, занятого ним становища, яке диктувало йому признати право на самостійний розвій всім, навіть найдрібнішим славянським діалектам, як тільки вони давали знаки живучости. Годить ся зазначити, що такий лібералізм, така літературна і культурна децентралізація зі сторони Копітара не була жадною утопією, бо він взорував її на такім голоснім факті, як прегарний розцвіт давних грецьких діалектів, розцвіт, який привів грецьку класичну культуру до такого буйного стану. Виходячи зі сього становища, Копітар бажав видіти галицьких Українців культурною, самостійною супроти Поляків та Великоросів одиницею, яка могла би розвивати ся під „батьківським скиптром“ австрійських цісарів. Та не лиш про галицьких Українців памятав він. Від останніх вимагав він, аби вони впливали і на своїх російських земляків та старали ся відтягнути їх від Росії до Австрії, від Росії, якої справедливо ненавидів як держави, до Австрії, в якій бажав бачити зєдиненими всіх Славян, з виємом хіба Великоросів. Та се була утопія, якої навіть самі Українці, справою злуки українських земель в одно хіба найбільше заінтересовані, ще тепер не можуть пересуджувати ні сяк ні так. Копітар розумів сам, що ся справа стоїть на дуже і дуже далекім пляні, тому в своїх програмових заявах обмежував ся лиш до виясненя австрійсько - українського, зглядно галицько - українського питаня.

Перестерігаючи галицьких Українців перед іравітованєм до Росії (Зубрицький, по части і Й. Левицький), він взивав їх, аби вони здали собі справу зі своїх відносин до найблизших сусідів, Поляків. Він радив не дразнити сих останніх, але й не казав складати рук та ждати помидуваня; противно, він желав Українцям з цілого серця, аби вони стали панами Галичини, а не Поляки, — а після гарних обявів національного та літе-

ратурного відродження 1830 рр., він думав, що вже прийшов сей час, коли Поляки скапітулювали з гетемонії в Галичині, стали „Ех-Неррен“ Галичини, а їх місце заняли нові, властиві пани, „angehende Herren“, Українці. Одним словом Копітар бачить таке переміщення точки тяжости національної борби в Галичині, яке ще нині є і довгий час буде *prim desiderium* всіх українських політичних партій в Галичині; він впрочім перейшов стремління навіть найбільше радикальних партій, які прецінь не прямують до гетемонії над Поляками, тільки до рівноправности поруч з ними.

Коли однак спитаємо ся, що доброго зробив Копітар для українського письменства, то пересвідчимо ся, що теорія стояла в разячій діспропорції до практики. Не тому, аби Копітар був нещирим, говорив гарні слова, а робив негарні діла, а так складало ся погано. Не маючи багато особистих знакомств, а в слід за тим і добрих інформацій про галицькі відносини, не знав він иноді, як зарядити ся або звертав ся там, де найменше годило ся звернути. Се бачили ми зі всього сказаного до тепер, та я позволю собі пригадати наймаркантїйші річи, аби нам все стануло ясно перед очима. Зачнемо від відносин Копітара до поодиноких галицьких Українців, з якими він стикав ся безпосередно, будьто особисто, будьто письменно.

В патріотичній діяльності Снігурського особа Копітара мусіла відіграти певну роль. Однак з уваги на се, що ми з одної сторони не маємо певних даних до означеня сеї ролі, а з другої не можемо припустити, аби Снігурський був слїпим орудєм Копітара, — мусимо бути сеї гадки, що корисний вплив останнього рівноважив ся з патріотичними почуваннями самого перемиського владики. Ближе означити взаїмне відношене сих двох чинників, — впливу Копітара та самостійного патріотичного діланя владики, — годї, і воно лишає ся на разї отвореним питанєм. За те з певною правдоподібностию можна говорити, що сам Копітар довідав ся у перве від Снігурського про самостійність української мови від великоруської та про галицькі громадянські справи.

Знане української мови розширив Копітар по прочитаню граматики Івана Могильницького, яка ще ту і там віддавала довг давному божкови, церковно-славянщині, однак в великій мірі основувала ся на живій народній мові та брада з неї цілий ряд примірів і взорів. Говорити, що Могильницький був

учеником Копітара — не можна, хіба навпаки, що останній був учеником першого.

Нев'ясеним поки що лишаєся і питання про відносини Копітара до Паславського, який був наслідником Снігурського при св. варварській парохії у Відні. Се однак є певне, що в хвилині, коли сам Копітар мусів набувати відомости й про українські справи від Снігурського та Могильницького, не міг він учити другого.

За те в певних формах представляються нам відносини Копітара до Левицького Йосифа. Коли вірити Дідицькому, що з початком 1820 рр. Левицький був руководжений Копітарем, то се руководжене не принесло би багато чести останньому, бо його результатом було би „Домоболіє“ та цілий об'єднательний світогляд Левицького, який мав у нього місце ще з початком 1830 рр. Коли ж Левицький став покидати сей світогляд протягом 1830 і 1840 рр., і коли він закинув його зовсім (я маю на думці літературну діяльність Левицького лиш до 1848 р.), то до сеї еволюції поглядів Левицького Йосифа Копітар не причинився, бо вона відбулася незалежно від нього.

Добрянський особисто завдячував своїй знакомості з Копітарем досить багато: 1) Вироблене національної свідомости, 2) напрям літературної діяльності. Що до першої точки однак належить пригадати, що національна свідомість Добрянського витворилася і під впливом нових течій, які нуртували серед галицької молодіжи на віденському ґрунті. Що до літературної діяльності Добрянського, то мусимо пам'ятати, що вона до українського відродження в Галичині зовсім не причинилася. Не могла зробити цього ні його граматики ц.-сл. мови (написана впрочім не в научних, лиш педагогічних цілях), ні його стаття про хрещене Руси з 1845 р. Історичні статті Добрянського, які могли будити живіший інтерес, вийшли щойно в 1850 рр., коли вже навіть в Галичині були о много цінніші праці.

Коли хочемо означити вплив Копітара на літературну діяльність Лозинського, то будемо говорити про дві точки: 1) Признане самостійности української мови від польської та великоруської, 2) абецадловий проект. На зложені поглядів Лозинського про відрубність української мови Копітар не мав жадного впливу, бо вони склалися у нього в зависимости від інших чинників. В абецадловім проекті Лозинського Ко-

пітар не відіграв самостійної ролі; його впливи перехрещувалися з не менше сильними впливами інших учених. Впрочім не забуваймо, що абецадловий проєкт мав лиш другорядне значінє у відродженю галицької України; а вже жадним чином не можна приписати йому в історії відродженя такого визначного місця, як се робить сам автор проєкта, а за ним і др. Маковей.

У витвореню національного і літературного світогляду Головацький Яків не завдячував Копітареві нічого, раз тому, що вони, о скільки знаємо, обміняли ся лиш одним листом, по друге тому, що в хвилі написаня листа до Копітара світогляд Головацького був вже готовий.

З Зубрицьким Денисом Копітареві зовсім не повело ся. Його переписка з будучим „атаманом Походінської кольонії“ мала хіба користь для нього самого, бо принесла йому деякі літературні інформації. Для української справи вона не принесла жадного хісна, хіба моральну шкоду, тому що Копітар міг бути введений в блуд наслідком брехливих інформацій Зубрицького та зразити ся до Українів до краю.

От такий був результат безпосередних зносин Копітара з Галичанами. Від одних він учить ся сам про українські справи (Снігурський, Могильницький), — на Паславського не має він відай жадного впливу, а на Левицького таки певно ні, — на Добрянського має він вправді значний вплив, однак сам Д., не дуже то кріпка голова, віддав суспільности дуже малу частину із сього, чого міг навчити ся від такого мистця як Копітар, — Лозинський і Головацький не потрібували Копітаревої науки, — а Зубрицький ані не подав ся під аргументами Копітара, і ще висьміяв його.

Ще менше корисне представляє ся посередна робота Копітара, як цензора.

Найфатальїйша похибка, яку Копітар зробив наслідком незнаня відносин, було його зарядженє з „Зорею“. В появи сього твору він добачив чомусь то велике політичне значінє, стратив відвагу рішати про його судьбу та віддав його в руки митрополита, непримиримого ворога всього, що народне. Коли б він був апробував „Зорю“, то галицьке відродженє було би пішло зовсім иншою дорогою, передовсім сама „трійця“ була би дуже підбадьорена успіхом, цензор Венедикт Левицький був би муїв числити ся в таким прецеденсом, а суспільність? Її вражіня після появи такої поважної збірки як „Зоря“ годі представити собі, коли одна одинока ода Шашкевича в честь.

Франца I „сдѣлала совершенную измѣну на землѣ Галича въ русской народной жизни, она, можно сказати, розбудила Русь отъ глубокого сна“ (пор. Микола Устиянович: „Возрожденіе галицкой Руси и Маркіянъ Шашкевичъ“, „Родимый Листок“, в 1880 р., ст. 10—12).

Про „*Русалку*“ видав Копітар вправді прихильний осуд, однак він не встиг уратувати її, бо центральні власти вважали відповідним піти за голосом митрополита та цензора, які осудили її.

Віденські власти не послухали Копітара і в справі конфіскації стиха, п. з. „*Радостное привитаніе Еру-Герцога Францѣвска-Карла*“, — і в справі іменованя цензора для московських книжок.

Вправді проєкт видаваня журналу для австрійських Українців було ділом Копітара, однак до видаваня журналу не прийшло ніколи. Се правда, що видане обох частий „Вѣнка“ можна би поставити у звязь з сим проєктом, однак ми знаємо, що „Вѣнок“ міг вийти лиш завдяки сильній протекції князя Люки. Чи Головацький Іван був би встиг зробити щонебудь без протекції князя, се одно питанє, і чи він, незалежно від правительственного, значить Копітарового проєкта, не був би використав знакомости з князем для такого або подібного видавництва, се друге питанє.

Коли отже порівнати ролю Копітара в історії літературного та національного відродженя Сербів, то вона була для них, *via* Караджіч, рішаючим чинником. Не будь Копітара, обличє сербської літератури виглядало би зовсім инакше, як воно виглядає нині. Чогось подібного не можемо сказати, звертаючись до галицько-українських відносин. Літературне та національне відродженє йшло в галицькій Україні незалежно від Копітара, а як коли і зависіло від нього, то лиш в підрядних справах. Тільки раз можемо сконстатувати виразний наслідок Копітаревої роботи, а саме на судьбі „Зорі“, та сеї роботи не можемо назвати корисною, лиш шкідною. Правда, мусимо признати, що іятенції Копітара супроти Українців були дуже щирі і дуже зичливі, такі щирі і такі зичливі, як у жадного иншого Славянина, рівного йому по імені, — однак наслідком незнаня місцевих обставин і людей, наслідком якоїсь нещасливої стрічі обставин, і з таких іятенцій не вийшло нічого великого, нічого такого, що увагу дослідника звернуло би відразу, і що можна би піднести з цілою рішучостию.

Miscellanea.

З недавнього минулого.

В „Енеїді“ Котляревського, першого репрезентанта нової української літератури, бачимо прегарну пародію на класичну тему, хоч і не оригінальну, зате перейняту народнім духом.

Вихованець духовної школи, він в „Енеїді“ своїй не кинув тої класичної традиції, яка в тій школі жила й переходила від часів київської Могиллянської колегії. Він взяв тему класичну, одухотворивши її своїм знанем рідного краю, народу, його життя, змагань і кривд.

Майже тою самою дорогою йдуть й деякі літературні з'явища, що вийшли з духовної школи, далеко пізнійше.

На них досі ще чується гнет класичного виховання, видно останки тої київської своєрідної культури академічної, яка складалася була в нас до XIX віку, давши багатьох вчених і письменників. Тим і цікаві ці з'явища: вони дають можливість міркувати про стійкість нашого історичного надбання, — про те яке було колись буйне наше життя, що аж досі здібаємо його парости.

Справді, у нас на Україні, не дивлячись на усякі перепони, не вгасає ні давній автономічний дух, зостається та сама стара організація побутового життя народнього, жие та сама традиція козацька й гайдамацька, той сам характер народньої творчости літературної й артистичної.

В штуці українській, в літературі се особливо можна прослідити, — а надто в літературі або штуці певної суспільної

верстви. Змаганя й жите українського селянства, інтелігенції, духовенства, кожного з окрема майже ті самі тепер, що були задавна; особливо се помітно у формах життя зовнішнього.

Кажучи про се, маю на увазі літературну традицію такої, здасть ся, нестійної й забитої в своїх змаганях верстви, як верства православного духовенства на Україні російській. Як не диво, а в осередку тому досі ще тримають ся особливости староукраїнського шкільного життя, церковного й родинного.

Духовна школа на російській Україні ще досі переживає мало не часи київської Академії — ще досі живе там дух лицарства й противенства усяким утискам, а в купі з тим й старі форми літературної творчости, які виробила була усяка там псевдоклясична та схоластична наука.

В старовину, правда, українські бурсаки (дяки мандрівні, бакалярі, спудеї), як відомо, відгравали велику культурну ролю: двигали народній театр, літературу й науку. А тепер від того zostали ся лиш деякі незначні уломки.

Нинішня семінарська наука неприхильна до українства і його літератури, а й тут, в духовнім осередку часто з'являеть ся щось подібне до літературних течій, не теперішнього лиш письменства українського, а й давнього.

З старої української літератури в семінаріях зачіпають лиш Семена Полоцького, Еп. Славинецького й Прокоповича та почасти ще Барановича й Галятовського; — вчать переважно їх казання та подемічні твори й зовсім не торкають тодішньої української драми, віршів, й т. п. Одначе, коли треба щось писати „бурсакови“, з під пера його виходить не „акафіст“, як в котрого великоруського семінарського писаки, а українська інтермедія, вірша на товариша, діялої, промова на начальство й т. д.

Отсе перед нами один такий твір: „Подольская Епархіальная мистерія“.

Писав її по українському якийсь „бурсак“ або священик, що безперечно не знав ні нової української літератури (у нього чисто народній подільський діалект без жадної примішки літературних слів), а ні української національної справи (в тім місці, де говорить за Толстого й Польдекока, утисків над Українцями не згадує — та й правду мовити тоді як зявив ся сей твір, перед 10 роками на Поділю жадного українського руху й не було). А все ж був він вірний своїм звязкам з духовою вер-

ствою й школою, а разом з тим і з селом, бо вляв в свій твір досить живий дух узятий від народу.

В народньому характері деяких уступів його „містерії“, в тій рідкій ранійше симпатії й повазі до народньої терпеливості, не може бути, справді, ніяких сумнівів (думка його та, чому хлоп зрештою віддуваєть ся за всіх?).

Коли саме сей твір з'явив ся, нема на то певної дати. Памятаю, що років 10 тому він був досить поширений серед подільського духовенства й напевно з'явив ся після подій там описаних, себто після збудованя нової катедрі в Кам'янці й після оподаткованя церковних земель на Поділї. Все ж се стало ся років тому з 20.

Скільки можна гадати, відносить ся він чи до єпископства Дмитрія (тоді будувала ся нова катедра), чи — Іриней, що був нашим землячком, але сильним мракобісом й до того хабарником.

Особи виведені в містерії пізнані майже всі. Висміяні-ж тут усякі негати́вні сторони єпархіяльного житя (продажність, погоня за нагородами, інтриги з ксьондзами й т. п.), а головним чином система обдираня церквою своєї пастви.

В голові цілої машини стоїть „Сам“ — архіерей з своєю консисторією. Він вертить перше колесо, яке само вже тручає багато звязаних з ним маленьких і більшеньких колісчаток.

Се та сама система консисторського зди́рства, за яку склала ся в духовенстві приказка: „Consistoria est obderatio poporum, diaconum, palamarorumque“.

Вся „містерія“ має в собі десять розділів, що складають ся з інтродукції й поодиноких сцен на всякі дражливі теми парохіяльного житя, при чім інтродукцію й перших 5 розділів можна виділити в окрему частину, обєднану спільним змістом, певною консеквентністю й сусідством кожного окремого уступу. Се будуть картини з діяльності власне самого духовенства кам'янецького й сільського: I піп з кам'янецького цвинтару, II катедральний протоерей, III „Сам“, IV благочинний й V піп (простий). Далі йдуть самостійні сцени, представлені членами „управління свічної операції“, єпархіяльними політиками („за-сіданє єпархіяльних політиків, філософів і поетів), консисторією й, врешті, скачучим в надії на повієство дяком.

I. Зразу в суть діла вводить „Інтродукція“. Вона привязана до перших п'ятох сцен. Дух ночі й дух дня, налякані якимось гармідером, питають один в другого й пояснюють собі

„хто се так голосить й чїї то простягли ся, ніби хочуть щось вхопити, такі здоровецькі руки?“ Духи вгадують, що то руки кам'янецького духовенства, яке „на боже“ просить грошей.

Справді, далі один за другим промовляють й жебрають грошей: „пін з цвинтару“, „катедральний протопоп“, архієрей, благочинний й т. д.

II. Вперед чути „попа з кам'янецького цвинтару“. Він говорить дуже болодєнько, жалібно плачучи при думці, що його доходні могили з поважними людьми розривають ся свинями й толочать ся псами. Просить з тим всіх Подолян загородити могили своїх панів, купців та чиновників. Осміяна тут подія стала ся перед сим коло 20 років, коли мур коло кам'янецького цвинтару клав ся справді не на мійські гроші, а на вимушені жертви всього подільського населення.

III. Далі виступає катедральний протопоп. Він стоїть в церкві над великою карнавкою й з патріотичним запалом голосить на всю губу, запрошуючи Подолян підтримати чудовного образу, при чім закриваєть ся він патріотизмом — потребою витримати конкуренцію з Ляхами:

„Най поляки не говорат,
Що в час люди святих морат.
Най не кажут польські пани,
Що святі в них краще вбрані“.

На ділі керує протопопом инший патріотизм: самовдоволенє, егоїзм й гордість.

Замість образу має вбрати ся сам протопоп, й ситий буде кпити над ксьондзами,

„Бо лиш грошей потрібую,
Щоб співати алилу!“

цинічно закінчує він свою промову. Тут, як оповідають, виведений один не так давно зміщений за всякі „добрі діла“ кацап-протопоп, що тримав в своїх руках архієреїв й тероризував всю єпархію.

IV. За катедральним настоятелем чути й самого архієрея. Він, як водить ся, починає з божого благословенства, але лиш благочинним і попам; далі співає стару пісеньку: хоч нова катедра вже готова, але ще не помальована його власна церква, а він сам ще не вдягнув ся в золоті ризи — тому він так розпинаєть ся описуючи свою бідність. Благословляє ж і про-

силь жертов не в самих Подолян, а в священників через те, що їм „вручно людей підмовляти й що неділі й що свята“.

„Хто більше гроший наморочит,
підбадьборує їх владика,

По службі вище той підсочит.
Для кого мила камилавка,
Нехай той ссе людей як павка.
Хто має до хреста охоту —
Приймайтесь зараз за роботу!“

Характерний тут опис обдертої церкви, облущених образів й т. д. Він чисто народній, який здіаємо між иншим у Руданського в листі бідних селян до владика.

V. На заклик архієрея першим відзиваєть ся благочинний. Він аж трусить ся, так поспішає вчинити волю свого владика й добродія. Зібравши на з'їзд підвладних йому отців свого округи, він застрашує їх каверзами й доносами й каже присилати по 20 рублів грошей та без усяких розмов, бо він хоче хреста, камилавки й дяки.

Теж і сей опис справедливий і правдоподібний, бо сим способом не одну тисячу карбованців витягають духовні звершники з кишень своєї пастви.

VI. Нещасний сільський священник тим наляканий в неділю говорить вже до парафіян казань. Він такий привичасний до подібних сьому наказів й відендана усяких невольних жертв, що говорить своєю мовою дрімаючи, але все ж слово робить своє вражине й хрещені, не хотячи нічого давати, втікають з церкви — тріщать аж одвірки й кріпкі хлопські кістки.

Староста хмурий сповнає свій обовязок і звонить звоником, закликаючи до жертв, десь падає від утікаючої юрби церковна хоругва...

Се все викликає сміх автора й він до речи виводить тут дяка, який співає йорданську пісню про утікаюче море.

Дяк по традиції представляє тут кумедну сторону всього розглянутого епізоду. На сім кінець першої частини містерії.

VII. Далі йде цілком закінчена сценка: „члени управління свічної операції“.

Тут теж здирство. Щоб мати свої гроші й висвободити ся від податків, для того духовенство заклало на Поділю свій завод свічок, але він попав в руки адміністрації, яка не дуже церемонить ся з своєю братією й з хрещеним міром.

Члени операції гніваються, що виробити їх не йдуть, й вони дурно лиш позаяцували собі воском голови й бороди. Радять ся, що робити й нарешті, нагрожуючи здоровенними брацькими свічками, постановляють налякати духовенство, поклавши йому на увагу, що „віра без свічок мертва“.

Щоб заводські свічки ліпше йшли, не шкода знищити й цілий народний промисл: най більше не буде саморобних суківок та офірок, а ліпше най за безцін вертають вони до заводу, а він їх позолотить тай дорожше продасть. Най лиш священники спонукують до того християн, щоб купували ті свічки.

„Кожен, чи він здоров чи слабує,
Най завше свічечку купує.
Чи жінка родить чи кобила,
Варт щоб свічечка горіла!“

Варт щоб вона горіла при гromі, при вітрі, снігу, дощі, сонцю, смутку й ярости! Кінчає так:

„Про нас хоч і на ярмарок (свічки) несіть,
А нам лиш гроші перешліть.
Бо поки там дійдем до неба,
А нам тут зараз гроший треба“.

VIII. „Засідане епархіяльних політиків, філософів і поетів“ теж цілком самостійний розділ в містєрїї, як і два дальші до самого кінця.

Висміяні отут ті самі глибокодумні політики, що тепер вимагають, аби всі священники були в чорній сотні й ворожі до українства. Переконаня їхні куповані, їх одухотворює не Алена, а продажний Жид.

Сей, відомий за часів архієрейства Іринєя подільського, Жид роздавав священницькі парафії за гроші й вигадував усякі інші доходи.¹⁾

Запродані й затуманені охотою до наживи виведені тут „політики“ раді були б тримати підвладну їм масу у темі й через те обурюють ся навіть тим, що священники передплачують чорну газету „Свѣтъ“, бо „мать благочестия не свѣтъ, а невѣдѣніє“, охоче сказав би такий політик. Один з політиків — рябий підсвинок — аж трусить ся згадуючи, що священники вже ліберали.

¹⁾ Від нього орган духовенства: „Епархіяльня Вѣдомостя“ названий тут пархатим.

Про українську справу підсвинок не згадує й то значить, що автор з нею був незнасний.

ІХ. Консисторія виведена як раз правдоподібно. Вона й на ділі така як тут: сидить на купах паперу — бюрократка, прославлена хабарництвом та „крючкотворством“. Шукає завше, де що здерти й встановляє нарешті, регочучись, податок на церковні землі.

Хоч і зовуть консисторію хабарницею й мішають її з багом, свої постанови й діла робить вона, без задньої думки й сама признаєть ся, що їй „треба тютюну, пива й вина й всякий новий дохід, на зразок описаного податку „лиш проба — чи доброго має живота й зуби“.

Як відомо, проба вийшла доброю й податок, що був введений на три роки, триває незмінно вже років з 20.

Х. Кінець містерії смішливий, там виступає дяк-неук. Се не тип тих старих дяків, що могли відгравати деяку культурну роль, а молоде смітя, що виховують його нині архіереї для догляду за духовенством й для чорносотенної пропаганди на селах. Такий дяк завше має надію на настоятельства в парафії: йому допоможуть в тім підлизуване, доноси, а ні — то гроші. Се тим лекше, що кандидатів на парафії не вистарчає а консисторії грошей лиш давай. Знаючи се, дяк скаче телям: він трохи вміє часослова, псалтиру — то вже напевно буде богословом, а з грішми то й протопопом.

Тепер таких священиків на Україні чим раз стає більше й буде, значить, скоро то саме, що було у вв. XIV—XVII у Москві, де духовенство пробувало в такій невіжі, що навіть не вміло читати.

Радість дяка передана словами народньої пісні.

Текст подаю, не справляючи нічого, крім правописи.

„Подольская Епархіальная Містерія“.

Інтродукція.

Дух ночі (зляканим голосом):

Чуєш, чуєш? Що се значе?

Хто там стогне, хто там плаче?

Хто там тяжко так вдихає,

Та все руки простягає,

Ніби ними що хапає?

Які руки здоровецькі!

Се не попи камянецькі?

Дух дня (з зневагою):

Вони, вони! Знов вже може
Гроші зебрають на боже.
Вони завше так голосять,
Як на боже гроші просять.

(Духи пропадають).

I. Піп з камянецького цвинтару (тихо та солодко):

В Камянці євнї по цвинтарі бродять,
Пси на могилах по ночах заводять.
Ходять по плитах з мармуру,
Бо кругом цвинтару брачне нам муру.
Тут же поховані люди шановні:
Як не чиновник, то пан і купець;
Всі монументи над ними куштовні
Кожний варт грошій корець.
Всяка могила дохід дає нам...
Як же дозволити свиням та псам
Місце святе так псувати
Рити, паскудити, мняти?
Добрі християни во всеї губернії!
Ви хоч самі і голодні й мізерні,
Но за то є вас доволі, як псів.
Огородіть нам могили панів —
Наших шановних дохідних вмерців!
Зробіте ви діло добре, святе,
Ми вам подякуєм щиро за те.

II. Катедральний протоєрей (показує з патріотичним жаром на велику карнавку):

Сюди! Сюди! В храм соборний!
Ось є образ чудотворний!
Він ратує нас від смерти,
Але сам стоїть обдертий,
Як святий турецький...
Люди камянецькі!
І ви добрі християни,
Православні Подоляни!
Знесите гроші нам проворно
На наш образ чудотворний.
Полатайте святі діри,
Не цурайтесь свої віри!

Серце є в вас, ми се знаєм,
 Та ми серця не приймаєм,
 Ви собі його тримайте,
 А нам тільки гроші давайте,
 Та святих нам полатайте,
 Най „поляки“ не говорять,
 Що в нас люди святих морать.
 Най не кажуть польські п'ани,
 Що святі в них краще вбрані,
 Най не кажуть, що ксьондзам
 Дають більше, ніж ви нам!
 А за то наш образ буде
 Більше ще творити чуда:
 Я вберу ся, буду ситий,
 Над ксьондзами буду кптити.
 Не знесе їх віра того;
 Я-ж прославлю Бога свого,
 Бо лиш гроший потрібую,
 Щоб співати „аллилуй“!

(Кидає в карнавку для прикладу два трояки).

III. „Сам“ (поважно):

Благословенне Боже вам:
 Всім благочинним і попам!
 Най буде з вами ласка неба!
 Мені на церкву гроший треба;
 Бо запорошила ся вона,
 Зчорніла всяка в ній стіна.
 Підлога згнила і ослизала,
 А фарба на святих облїзла
 Там ніг нема, там рукава,
 Там злущилась вся голова,
 Де Миколай, Варвара де,
 Ніхто тепер вже не знайде!
 Нема вже й навіть Духа свята.
 А церква наша не багата:
 Було з п'ять тисяч, но за них
 Купили ризів золотих,
 Щоб я на службу в них вдягав ся,
 Та перед миром величав ся.

Що діти тепер, не знаю.
 На вас я тільки уповаю...
 Ви вже собор той підновили,
 Грішно, щоб нас ви так лишили.
 Зачніть же гроші й нам збирати:
 Людий вам зручно підмовляти
 І що неділі і що свята.
 Хто гроший більше наморочить,
 По службі вище той підскочить,
 Для кого мила камілавка,
 Нехай той ссе людий як пявка.
 Хто має до хреста охоту,
 Приймайтесь зараз за роботу! (Зникає).

IV. Благочинний (прутко, аж руки трясуть ся):

Отці мого округи! Гроші!
 По двадцять рублів присилайте!
 А хто не пришле, то доносів
 І каверзів всяких чекайте:
 Я хочу хреста, камілавки і вдяки.
 Нехай памятає се всякий!
 А хто в вас поспіє не дати,
 Дано мені право писати.

V. Піп (дрімаючи говорить казання):

Во імя Отця, во імя Сина і Духа!
 Нашурте но пильно ви вуха
 Та слухайте добре, хрещені!
 Полізьте потрохи в кишені!
 Мені „предписаніє“ недавно прислали,
 Щоб ви мені гроший на боже зібрали,
 Там в Кам'янці церкву владиці малюють
 І дуже багато гроший потребують.
 Там образ в соборі такі чудеса творить,
 Що далі вже сам до людий заговорить.
 По кільки рублів йому треба зложити,
 Щоби всіх соборних попів наситити.
 Той образ обдер ся, ляхи його гудить.
 Там цвинтар собаки жидівські паскудять.
 Там всі такі бідні, нещасні, обдерті;
 А треба до того й ксьондзам носи втерти,

Щоб не казали, що віра їх краща,
 Що в них Матір Божа чудовна багатша.
 Скидайте ж гроші, хрещені! Аминь.
 А де той там староста?

Староста (хмуро):

Зараз! Дзвінь, дзвінь, дзвінь.

(Хрещені вишнурковують ся в церкві і дручають на себе хореньгву).

Дяк (співає):

„Море видѣ и побѣже.
 Юрдагъ возврати ся вспять.
 Что ти море яко побѣгло
 Єси?... Й так далі.

(В дверех суматоха: когось придушують, так аж одвірок тріщить).

VI. Члени „Управління свічної операції“. (Стривожені. Голови й бороди в них обліпляні воском, як у пчіл. В руках у них огарки забруканих брацьких свічок). Один з них з серцем:

Се вже чорт знає, що таке:
 Ми ліпим день і ніч свічки,
 Льохі всі ними завалили,
 А ті попи щоб показались:
 Так мало світять їх в церквах та хатах,
 Що просто страх!...
 Що зо свічками сими буде,
 Як в нас їх не розкуплять люди?
 І на що ті попи живють,
 Коли свічок не продають?!...

Другий:

Ну що ж! То тре щось їм казати —
 Та тре по людськи налякати!

(Всі махають брацькими огарками і в жаром кричать:)

Попи! Ви певно вже забули,
 Що віра мертва без свічок.
 Щоб сього більше ми не чули.
 Щоб нам не було „офірок“,
 Ні тих огидних „суківок“!
 Щоб ви свічок в святих не крали,
 Та скільки раз не продавали
 Їдної свічки й не стинали

Гнотів обірваних! Бо в нас
Найдець ся кара й для вас.
Свічок „суківок“ не приймайте.
Як хто засвітить, поломайте
Та нам за безцінок присилайте:
Ми їх обчистим, позолотим
І возьмем з вас дорожче потім.
Чим вийде в церкві свічок більше
Для нас то буде привільніше.
Навчайте своїх парафіян,
Як вам велить ваш сан,
Що гріх приходити тим во храм,
Хто свічки не купує там;
Що Бог без свічки ні постів
Не прийме їх, ні молитвів.
Нехай вони собі хоть плачуть;
Він не почує й не побачить.
Чи хто здоров, чи хто слабує,
Най завше свічечку купує.
Чи жінка родить, чи кобила
Все варт, щоб свічечка горіла.
Чи грім гремить, чи вітер віє
Чи сніг, чи дощ, чи сонце гріє,
Чи хто сумує, чи кажить ся,
Най завше світло в них блищить ся.
Де світло, там ангели сходять,
Від світла і чорти заводять.
Одних ви пеклом залякайте,
Блаженство другим обіщайте
Тай що там хочете, кажіть,
Но в нас свічки лиш заберіть
Ми все одно вам їх прислати
Повинні. Де нам їх давати?
А ви про нас хоч їх поїжте,
Байдуже, хоч ся там поріжте,
Про нас й на ярмарок несіть,
А нам лиш гроший перешліть.
Бо поки там дійдем до неба,
А нам тут зараз гроший треба.

VII. Засіданє Епархіальних політиків, філософів
і поетів.

(Замість Афіни швендаєть ся якийсь жид. Одалеки сидить важна пер-
сона). Рабий підсвинок (біле з чорним — читає реферат):

„Многія тя книги въ неистовство прелагають:
Невѣдѣніе есть мать благочестія“.
Колись був вік благочестивий:
Щіп не читав ні тої „Ниви“,
Ні того „Світу“, а тепер
Дух благочестія завмер.
Попи почали — страх казати —
Всіляки книги все читати.
Вони — шепнула нам сорока —
Читають навіть „Поль-де-Кока“,
Межи попами — нам казали —
Завелись вже і ліберали:
Над „часословомъ“ повіхають,
Чуть писків не пороздирають,
Книжки духовні не читають
Подольські-ж „Епархіали“
Вони пархатими прозвали
Їм докучила „Псалтира“
Давай їм Данта і Шекспіра,
А то і самого Толстого.

(Трусить ся буцім від страху.)

Нема в їх душах віц святого,
Но що найгірше нас лякає,
То то, що в них страху чорт має.
Нема смиренія так як перше,
Всі ходять, голову вадерши;
Нас критикують і кленуть,
А то по просту к чорту шлють.
І се попи! Се „соль земли“.
От що зробили книги злі,
І ті газети та журнали.
Бодай їх вже чорти читали!
Спинити требу дух сей вражий.
Що „Засіданє“ на се скаже?

(Крутить хвостиком, сходить в катедрі й чуаєть ся до стіни.)

VIII. Консисторія („для блага епархії“ сидить на купях паперу і вишукує собі нові статі доходу). Діловим тоном:

Всі люди консисторію лають
Хабарницею називають, —
Встидом Епархії і злом,
А часом і таким багном,
Куди не варт і заглядати,
Хто хоче душу чисту мати.
А ми ведем святі діла,
Щоби епархія цвіла.
Попів ми вічне доглядаєм
Та де лиш можна обдераєм,
Щоб в них смирення не пропало
А в нас щоб було завше сало,
Тютюн, та пиво, та вино...
Яке ж ми зло? Яке багно?
Щоб всі діла свої сповняти,
З попів нам варт гроші брати
Та Бог там з ними. Ми попів
Не рушим більше. Ми з попів
Возьмем лиш трошки. Ей попи!
Най будуть ваші всі снопи
З горба і з поля і з долини,
А ми возьмем лиш з десятини.
По шість копійок. Так для пруби
Чи добрий в нас живіт та зуби.
Но щоби не було замороки,
Давайте зразу лиш три роки.
Як гроші в пользу нам підуть,
Як нас вони не розіпнуть,
Як не заріжуть коло пуца,
То значить добра була пруба.
І вже щоб вас більше не тягати
Ми завше будемо з поля брати.
(Пишуть указ і регочуть ся).

IX. Дяк (читає: дякон Вирвихвіст видержав „испытаніє въ знаніи того, що треба знати священнику“. Зривається, танцює і співає:)

Не тре більше нам науки,
Щоб дяк зразу став попом!

Най лиш має повні руки,
Та най повзає вужом.
Скачіть дяки як телята,
Що діждались свого свята!
Знаю трошки я „Псалтиру“,
Знаю трохи „Часослов“,
На молитви дам всім широ
Та й я буду богослов...
Щоб співати: „паки й паки“,
Душу б дяк відав би всякий.
Ой продам я гуси й свині
Ой продам я і телят.
Продам шматя з господині
Назбираю грошенят.
Та в Камянець потаскаю
Свого щастя попитаю.
Ой там, кажуть, серед міста
Богословію продають:
Щоб мовок мав хочь з тіста
З грішми дурня там приймуть.
Підеш туди остолопом,
А вернеш ся протопопом.

Подав *Кость Широцький*.

Наукова хроніка.

Останній том „Актів городських і земських“.

Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. Wskutek fundacji śp. Aleksandra hr. Stadnickiego wydane staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego. Tom XX. Lauda sejmikowe. T. I. Lauda wiszeńskie 1572—1648 r. Opracował Antoni Prochaska, Льв., 1909, ст. L+639+(1), 4°.

Поважне видавництво, що на протязі більше як 40-річного свого існування випустило вже двадцять великих томів цінних матеріалів до історії (особливо — правної) західної частини української етнографічної території, добре знане спеціалістам. Значине „Akt-iv Grodzkich i Ziemskich“ підношено було вже не раз (особливо в польській науковій літературі), а проф. М. Грушевський в „Примітках“ до V-го тому „Історії України-Руси“¹⁾ назвав їх „головною підставою для всяких студій над внутрішньою історією Галичини XIV—XV в.“²⁾.

Між иншим і в „Записках Наукового Товариства ім. Шевченка“ були обговорювані всі найновіші томи „A. G. Z.“, які вийшли за останні п'ятнадцять літ³⁾. Сим разом приступаючи до обговорення нового, XX-го

¹⁾ Див. примітку ч. 3: „Студії над суспільно-політичним устроєм українсько-руських земель Польщі і їх література“. Т. V. Ст. 636.

²⁾ Нова серія, розпочата XX-им томом, очевидно заповідає дати багато матеріалів і до дальших віків.

³⁾ А саме тт. XVI, XVII, XVIII і XIX („Записки Н. Т. ім. Ш.“, тт. X, XLVI, LXXXVI і LXXXIII).

Крім того згадаємо:

Дра О. Калитовського: „Акты городскій и земскій и т. зв. бернардиньскій архивъ у Львовѣ“ („Зоря“, 1885 р., ч. 20) — коротенька ін-

тому, що відкриває собою нову серію видавництва, хочу зробити кілька уваг про ціле видавництво. На разі зупинюся на: 1) пляні видавництва, 2) передмовах, 3) індексах, 4) на деяких деталях технічного характеру.

З систематичного перегляду змісту поодиноких томів переконуємося, що одноцільного, сталого пляну видавництва зовсім не мало.

Переглянемо по черзі перші томи. I-й — склався з найрізноманітніших, цілком не зв'язаних між собою документів за величезний простір часу (від 1244 аж до 1768 р.); те саме представляє і том II-й; томи III—VI мають вже більше однорідний характер, подаючи матеріяли до історії міст, але т. VII-й знову вертається до системи попередних, бо бачимо тут і привілеї, що належать до біскупства латинського та єпархії руської перемиських, і документи мультансько-молдавські в львівського архіву, і, поруч з ними, документи Марії Угорської, Володислава Опольського і т. и.; в т. VIII-м знаходимо документи капітули перемиської латинського обряду, а т. IX-й внять продовжує серію III—VI тт. (матеріяли до історії міст Нового Сянча, Львова і ин.). Словом, уже з побіжного перегляду перших томів мусимо признати брак сталого, одноцільного пляну: збірки вражають своїм випадковим характером, — ніби впорядчики самі не знали добре, з чого почати, на чім зупинитися, що саме переходується в величезних стосах дорогоцінних документів Архіву і що було би найважливішим і найнеобхіднішим в їх насамперед публікувати. Та по часті так воно було, як знаємо в історії видавництва та Архіву¹⁾, і в дійсности.

Ніби схаменувши ся, признавши свою несилю розглянути ся в масах матеріялу, чим далі — все більше й більше затягавшого в свій лабіринт, видавці беруть ся нарешті за те, з чого, на нашу думку, і повинні були почати: за выяснене змісту численних судових книг, за публіковане докладного спису документів. В результаті з'являється т. X

формаційна замітка, повна похибок; між иншим — в цілком хибним поглядом на організацію, компетенцію і функції судів ґродських і земських.

Дра В. Барвінського: „Краєвий Архів актів ґродських і земських у Львові“ („Руслан“, 1903 р., чч. 203, 205—207; 1905 р., ч. 136. Також в збірці статей (передрук) п. в.: „Історичні причинки. Розвідки, замітки і матеріяли до історії України-Руси“. І. Жовква, 1908 р. Ст. 154—167). В замітках сих більше практичних інформацій про Бернардинський Архів, аніж критичних уваг про саме видавництво.

Можна занотувати ще ст. І. Линниченка — „Архивы въ Галиціи“ („Кіевская Старина“, 1888 р., т. 22) — в російській мові. В ній зустрічаємо короткі уваги і про видавництво „A. G. Z.“.

¹⁾ Див. передмову до I-го тому „A. G. Z.“.

— спис облят, уміщених в книгах ґродських і земських львівських. На жаль, видане подібних покажчиків на тім і зупинило ся, хоч, здавало ся б, подане відомостей ширшому загалови дослідників про зміст і характер документів Бернардинського Архиву повинно би бути одним в найперших завдань видавців. Отже і досі не маємо навіть друкованого каталогу документів Бернардинського Архиву, а через те використовуване їх дослідниками являєть ся дуже утрудненим.

Починаючи від т. XI-го плян видавництва змінюєть ся: тт. XI—XIX присвячені вже виключно найдавнішим запискам судів ґродських, земських, вічових, комісарських, коморницьких, права німецького — до початку XVI-го віку (тільки сяноцькі — до р. 1552-го). На сім видане судових книг і кінчить ся. Від XX-го тому видавництво приймає новий напрямок: замість найрізномоднійшого змісту судових записок, об'єднаних лише хронологічно та територіяльно своєю приналежністю, маємо початок серії спеціальних збірок, присвячених на разі ухвалам і ин. документам до історії соймаків і шляхти. Принципіально проти такої нової системи збірок нічого не можна мати (навпаки, можна би прийняти її навіть в співчутєм — особливо, коли б уваглядиювано при вибиранку тем інтереси української історичної науки), однак запитаємо ся, чиж багато се прискорить черепаший хід видавництва? чи дасть спроможність заінтересованим користувати ся всім и богатствами архиву (досі ще навіть не відомими ширшим кругам через брак друкованих покажчиків)? чи багато улегшить „dzieło wyszukiwania (i wydawania!) pomników krajowych“ — завіщане фундатором видавництва його провідникам?...

На нашу думку — дуже мало. Розумієть ся дехто, особливо історики шляхти і шляхетського самоврядування, будуть задоволені, але инші вістануть ся в тим, що мали перед тим; ті-ж, що не мають ні часу, ні спроможности довгий час перемешкувати у Львові або виразати ся в до-рогу тільки в тою метою, щоби взазнайомити ся в документами Бернардинського Архиву (в яким тепер без особистих вказівок і допомоги зарядчиків однаково нічого не добуєть ся), — і досі будуть хиба догадувати ся про його зміст. Отже видаване навіть дуже цінних і гарних збірок документів в Архиву, без попереднього видання покажчиків, являєть ся поки-що люксом при теперішнім становищі справи, на який видавництво не повинно ще собі дозволити: натомість видане повного каталогу всіх актів і документів Архива мусить бути найпершим і найголовнішим завданням видавців; всякі инші підприємства можна б стримати, доки такі покажчики не будуть уложені і видані. Рано чи пізно — однаково за се доведеть ся взяти ся (навіть і тоді, колиб всі документи Архива були опубліковані), але всеім не

однаково, чи такі показчики будемо мати в руках тепер, чи по декількох (а може й по декількох десятках!) поколінь редакторів і видавців.

Перейдемо до передмов. Характер передмов до збірок архивних документів залежить, очевидно, від характеру документів, а також від тих специфічних умов, з якими звязане їх видане. Одначе се не уявляє видавців від подаваня в передмовах інформацій і даних, які являють ся конче потрібними для орієнтації і належної оцінки вартости їх та правильности поданих в збірці копій. На жаль, звичайно буває так, що все залежить від особистих поглядів і інтересів видавців: видавець, впорядчик, редактор здебільшого мають в сій справі, так мовити, — „свою особисту фантазію“.

Передмови до „A. G. Z.“ зовсім не мають одноцільного і планового характеру. В I-м т. вся передмова заповнена історією Бернардинського Архиву, фундації гр. А. Стадницького і повстаня видавництва. В дальших томах ідуть здебільшого короткі передмови в переповідках в анекдотичній і безпорядковій формі змісту публікованих матеріалів в скупих, цілком невістарчаючими інформаціями про техніку виданя, палеографічні й ин. особливости оригіналів і т. п.; нарешті в останніх томах бачимо вже щось подібне до цілих розвідок на підставі публікованих матеріалів. Жаден з сих типів передмов не можемо признати задовольючим. Оминаючи перший в їх (до I-го тому), який пояснює ся потребою подати вступні інформації про що-йно розпочате видавництво, про другий тип скажемо лише, що анекдотичний спосіб переповіданя фактів нічого майже не дає тому, хто звертаєть ся до збірки не з цікавости лише, а в цілях наукових: довільний вибір ріжнотематичних, іноді цілком не звязаних між собою фактів, казусів, випадків і стосунків; також безсистемні і випадкові коротенькі відомости технічного характеру — не дають ніякої спроможности добре ознайомити ся зі змістом і значінем документів, як і переконати ся в тім, що видавці в технічного боку добре вивязали ся в свої справи, виконали її цілком задовольючо, — відповідно науковим і технічним вимогам. Нарешті розвідки, тут подані, маючи ріжну наукову вартість, багато елементів суб'єктивних, не вичерпують здебільшого матеріалу вповні і ріжносторонно, та являють ся тільки зайвим і нецікавим баластом для збірки і користуючих ся нею. Отже від передмов до „A. G. Z.“ ми скорше б вимагали иншого: зовсім не зайвим би було для всякого, хто шукає в документах правдивих і певних жерел для наукового пізнаня, довідати ся, наприклад, в якому стані захованя були оригінали; повнайомити ся з їх докладним матеріальним описом; засадами і способами, яких тримали ся і уживали видавці при копіюваню; змінами, поробленими в текстї супроти оригіналу; особливостями письма,

мови і т. п.; знайти пояснене прогалин у виданих текстах, докладніші вказівки на те, де і як даний документ вже був друкований... словом, отримати відомости дипломатичного, палеографічного і т. п. роду. З цього погляду томи, які виходили під редакцією неб. К. Ліске нас більше задовольняли (хоч і там було, звичайно, більше жалів і скарт на — не такі вже незвичайні! — технічні труднощі і т. и., аж докладних і точних, справді наукових даних зазначеного нами характеру). Додаване палеографічних знімків (як се напр. зробив Ліске в II-м і VII-м томах) в типових і оригінальних сторінок документів також не уважасмо зайвим і непотрібним, а, навпаки, гадаємо, що се в значній мірі усунуло би деякі закиди і непорозуміння що до правильности віддавання письма і змісту, злишнього модернізуваня мови і т. д., не кажучи вже про те, що дало би і самостійний по своїй науковій вартости матеріал. Не зайвими були би і відомости інформаційного характеру що-до змісту даної збірки (але, розуміть ся, не такі припадкові і безсистемні як в перших томах „A. G. Z.“); навіть деякі короткі історіографічні, хронологічні і т. и. підручні дані для зручнішого користуваня зі збірки були би більше відповідні, аж такі розвідки, які бачимо в останніх томах „A. G. Z.“.

В XX-м томі більша частина передмови занята „виказом найчастійше вибраних маршалків соймикових“, виказом „найчастійше вибраних послів“, переповідаєм тихже „виказів“ в відповідних увагах і т. п., являючим ся нічим иншим, як різнорічним групуванем змісту т. зв. „особового“ індексу до цього і, очевидно, до слідуєчих томів, в деякими незначними додатками; словом, маємо цілий каталог визначних людей давньої Галичини з коментаріями і різними увагами. Нічого й казати, що на уміщене подібноі „розвідки“ в передмові (яка по-при існуваню доброго індексу „назв осіб і місцевостей“ просто зайва) можна задивляти ся лише, як на свідоме насилуванє читачів, легковаженє значіння і призначеня збірки, у якої автор відібрав дороге місце, ватарасовуючи її непотрібним баластом.. Можна тільки побажати, щоб передмови до томів „A. G. Z.“, — „небезпечне місце“ видавництва, — були нарешті радикально зреформовані.

Зупинимо ся ще на індексах, — сім дуже важнім і необхіднім додаткови до документних матеріалів.

Почавши від XI-го тому, важку і відповідальну роботу укладаня „річевих“ індексів виконує відомий історик права проф. О. Бальцер. Солідність і науковість у виконаню трудноі і відповідальноі праці — укладаня „річевих“ індексів до „AGZ“ — безсумнівна. Правда, помічають ся іноді дрібні помилки і недогляди (яких не можна уникнути при такій праці), досадною є й неоднаковість систем індексів „особового і „річевого“

(там — сторони, тут — числа документів¹⁾), але се — дрібниці. Далеко важнішим здасть ся нам питанє методи при укладаню „річевих“ індексів. В передмові до першого свого індексу в XI т. „A. G. Z.“ проф. О. Бальцер так пояснює свої завданя :

Докладности індекса треба поставити межі, а саме — тримати ся тої засади, „*ażeby każda zapiskę cytować tylko raz, pod wyrazem, o który w zapisce główne (kursiw наш) chodzi. Jeżeli tedy zapiska poświadcza n. p. dokonany kontrakt kupna, sprzedaży, zastawu i t. p., podajemy ją w indexie pod wyrazem emtio, venditio, obligatio i t. p., pomijając dodatkowe określenia kontraktu dotyczące n. p. pańszczyzną kmieci, czynszów przez nich opłacać się mających, uregulowania obowiązku służby wojennej z dóbr sprzedanych lub zastawionych i t. p.*

З такими обмеженнями однак не можемо погодити ся. Кожда судова записка звичайно містить в собі ріжнородний фактичний матеріал, а, значить, і об'єктивно і суб'єктивно (в залежності від того, хто й чого в ній шукає) представляє в себе жерело відомостей, в якім трудно означити те, що так ввагалі, як і для даного дослідника в особна, являєть ся найбільше важним і цікавим. Стоячи-ж на формальному ґрунті (як того хоче д. укладчик), ми не раз примушені будемо побачити, що факт про який в записці головню іде мова, зовсім не відповідає своїм науковим значінєм і інтересом місцю, яке займає він в записці.

Відповідно тому, якого рода матеріалу шукаємо ми в документі, — той чи инший факт, та чи инша відомість в нїм (іноді навіть найдрібнійша) виступає перед нами на перше місце, стає головною: тоді, коли напр. для історика судівництва і процесу найбільший інтерес мають відомости, які ілюструють компетенцію даної судової інституції, вносять організацію її, або знайомлять нас з нормами, регулюючими права і відносини сторін, формами судових документів, ходом судової справи і т. и., то для історика, припустім, економічного становища селянства — найцікавійшими вже будуть відомости (ми їх не раз знаходимо в судових записках) про панщизняні тягарі, податки, чинші і т. п., словом — те, що проф. О. Бальцер уважає, з свого погляду, другорядним, менше важним, заслугуючим навіть на те, щоби його цілком поминути в індексі. Правда, він не зовсім виключає зазначуваня також помічених цікавих подробиць: „*nie wynika stąd wszakże*“ — каже він далі — „*jakoby tem samem każdej zapisce odpowiadał w indexie jeden tylko*

¹⁾ Про се, як і про деякі помилки в т. XVII „AGZ“, вгадував вже проф. М. Грушевський в своїй рецензії в т. XLVI „Записок Наукового Тов. ім. Шевченка“.

cytat; tam, gdzie obok rzeczy głównej znajdują się jakieś ciekawe, na uwagę zasługujące szczegóły uboczne, poświęcamy im osobną wzmiankę w indexie...“ Алеж який критерій треба прийняти для відріжнення цікавого і нецікавого? Чи не залежить се здебільшого від чисто суб'єктивних поглядів?...

Щоб переконатися в неможливості обмежити докладність індекса цитованими вище засадами, розглянемо наведений вже приклад: записка посвідчає заключене контракту... — напр. купна, продажі або заставу. Що являєть ся тут головним, що другорядним: чи самий факт або форма заключення контракту (який може з особна бути контрактом купна, продажі, заставу), чи матеріяльні умови сих актів? — Здаєть ся, що місце і оцінка залежати-ме від суб'єктивних поглядів і інтересів дослідників. Іноді, незалежно навіть від роду справи і характеру судової записки, одна лише згадка про факт, який має до самої справи тільки посереднє відношенє, займає в записці зовсім не визначне місце, або згаданий в ній побіжно, — дає нам одначе дуже важні підстави до висновків; так, коротка згадка про перехід власности з одних рук в другі (хоч би й без ближшого означеня, чи шляхом купна, чи заставу, спадщини і т. п.) вже може дати можливість зробити висновки напр. про характер і напрямок земельної мобілізації (напр. перехід маєтку з рук аборигенів до захожих колоністів і т. д.), про зміну господарського режіму, правного становища підданих, зміну хліборобської культури і т. п. Виходячи з такого погляду, ми противні були би і тому, щоб — як пропонує проф. О. Бальцер — цілком пропускати такі акти, які через їх загальне і недокладне сформульованє не подають точних відомостей про характер правного відношеня (однак же вазначують при тім якийсь факт, що може послужити для тих чи інших висновків і спостережень) — „jeżeli... czytamy, że osoba A rezygnuje osobie B wiesz N...“, а „nie wiemy jeszcze, czy stało się to na podstawie aktu darowizny, czy też działu, czy też kontraktu kupna i t. p.“, то, на нашу думку, звідси зовсім не впливає ще, аби ми могли з легкою душею записку сю цілком вігнорувати. Не можемо погодити ся також і з тим, щоби „cytowanie każdego z tych aktów“... „jurysdykcji spornej lub niespornej“, які часто знаходять ся в тій самій судовій записці (але під час мають кожен по собі самостійне значінє й інтерес!), уважати за „daleko idącą drobiazgowość“, хоч разом з тим і приєднуємо ся до тої думки шан. автора, що „zbytne precyzowanie stosunków“... при розкладаню нумерів записок поміж окремі вирази індекса в річю справді „не тільки зайвою, але й шкідливою“. Безперечно, сим би ми тільки „utrudniłiśmy sami korzystającemu całkowite i łatwe jego ujęcie“. Се пояснює автор дуже влучно вибраними прикладами. Так напр.: „wszystkie za-

piski odnoszące się do formy zeznawania inskrypcyj, warunków, pod którymi takie zeznanie przyjętem być może, sposobu, w jaki go dokonać należy i t. p. ściągamy pod jednym wyrazem: *inscriptio*; wszystkie daty wyświecający bliżej stosunek spadkobrania i dziedzictwa, pod wyrazem *successio* i t. p. Очевидно, проти сього сперечати ся не можна: се тільки правильне підведенє деталів, прикмет і наслідків під ті загальніші і головніші понятя і определєня, в якими вони орґанічно і лґічно звязані, равом в тим се ніскільки не шкодить як повноті так і точности індекса, особливо, коли взяти на увагу те, що деякі можливі невгоди цілковито усувають, в одного боку, відсилачі, — „które poszukującemu za pewną szczególną formą danego stosunku prawnego wskażą miejsce, gdzie go razem z innymi pokrewnymi formami znaleźć można“, а, в другого боку, — віднесенє до осібних рубрик „z takiego ogólnego spisu pewne szczególne stosunki, o ile ze względu na swą istotę na to zasługiwały“. Так напр. поруч в „*inscriptio*“ маємо особні рубрики для „*inscriptio arestatio*“ і „*annihilatio*“; поруч в „*successio*“ — „*derelicta*“, „*haereditatis debita*“, „*paecunia haereditaria*“, „*pars tertia*“, „*sterilitas*“ і т. п.

Взагалі, відносячи ся в повним признанєм до трудної праці шан. ученого, ми зовсім не хочемо відмовляти їй великого наукового значіня і вартости, які нераз вже підношені були критиками і рецензентами (треба крім того зазначити, що в польській археографії в свій час се був перший науково уложений річевий індекс, — коли не рахувати проби Бобжинського); гадаємо одначе, що в інтересах дослідників, які звертають ся до багатого жерела „*A. G. Z.*“ в ріжними фаховими цілями і запитаннями, було б, очевидно, дуже бажаним, аби більше уважало ся не лишє на переважно правно-історичні прикмети документів, а й на інші важні їх сторони. Повнота і докладність індексу нікому і нічому не зашкодить; річевий індекс може замінити нам зайву працю над перегляданєм матеріалів даної збірки „від дошки й до дошки“ лише тоді, коли він буде уложений можливо повно, ріжносторонно, без огляду на суб'єктивне розумінє менше і більше важного, менше і більше цікавого в боку укладача; коли буде вичерпувати все, що в даному документі є істотного і важного не лише в погляду історика права, але й економіста, дослідника, культурних, побутових і т. и. сторін сучасного життя, не вважаючи навіть, на нашу думку, на те, чи даний факт вносить в наші історичні відомости щось нового, чи тільки стверджує вже знанє й передтим, чи, нарешті, дає лишє деталю, яка може мати значінє хіба в звязку з іншими фактами і деталями. Повторяємо одначе, що равом в автором уважаємо перебільшену дрібязговість і формалізм одна-

ково-ж шкідливими, утруднюючими тільки користоване індексом, вносячими в його зайві і непотрібні подробиці.

Щоби покінчити з індексами, скажемо ще кілька слів про т. зв. „indexy wyrazów polskich“. Мусимо сконстатувати, що ся гарна по своїй ідеї вигадка, в тій одначє формі, яку зустрічаємо в перших томах „A. G. Z.“, навіть для фільольога представляє дуже сумнівну вартість. Уже д. І. Линниченко в своїй статі „Архивы въ Галиціи“ („Кіевская Старина“, 1888 р., т. 22) дїлком слушно зазначив, що індекси сі містять в значній мірі вирази зовсім не польські; і можна було тільки дивувати ся укладачам їх, що не залишили відразу марної праці над збогачуванєм польської мови такими „rdzennymi“ словами, як „czyrpecz humyon“, „danya“ (donacionem), „dobycza“, „dyak“, „harchimendritha“, „manastir“, „obwynyl“ (inculpawit), „oczczyzcz“ (heres), „por“, „porowicz“, „rozboy“, „thywun“ etc. etc (вибираємо що перше попало ся, в індексу до т. XI-го; таких слів знайдемо сотки). Правда, від I—X сі індекси мали назву „index wyrazów nielacińskich“, але від XI—XIX т. виключно — „polskich“. В т. XX подібного індексу вже не знаходимо, але се мабуть треба пояснити тим, що уміщені в нїм документи писані переважно вже звичайним середньовічним, в данім разі польсько-латинсько-українським „язичєм“ і вибіране в їх виразів „польських“ забрало би занадто багато місця.

Зовнішній вигляд, друк, формат і т. п. видавництва, подібних до „Akta Grodzkie i Ziemskie“, в річю, якої видавці не повинні би легковажити; навпаки, — гарне технічне виконанє, зручний формат, відповідний друк і папір являють ся необхідною умовою для користуваня збірками матеріалів. В томах нової серії (де вже не друкуєть ся дрібних судових записок, витяги в яких займали іноді лише кілька рядків) — не зайвим би було зазначувати в горі сторінки числа документів, що значно полегшило би їх відшукуванє, бо деякі в їх тягнуть ся нерав на 5—10 сторінках широкого друку. Формат збірок здаєть ся нам також дуже невигідним: далеко ліпше-б було або побільшити його, але в такім разі текст друкувати в інтерлінійю, або — ще ліпше — замінити на вісімку; нарешті папір просто неможливий, — він розтираєть ся в руках і без значного зусилля дереть ся при перекиданю карт.

*

Перейдемо до останнього тому „A. G. Z.“. Він розпочинає собою нову (десятитомову — як пропонують видавці) серію, присвячену ухвадам соймиковим і иншим, спорідненим з ними, документам воеводств Руського і Белзького. Крім ухвал соймикових бачимо тут найрізномородніші документи: постанови віздів і конфедерацій, розпорядженя і обіжники воевод і каштелянів до землянства в справі скликаня соймиків, віздів

і конфедерацій, повновласти й інструкції соймиків і окремих груп шляхти своїм послам на сойм; акти виборів депутатів на суди генеральні воеводські, каптурові і різних земських урядників; протестації міст (особливо — в справах судівництва), шляхти, а також послів і урядників в різних справах; багато адміністративних розпоряджень краєвих і державних властей, маніфестів, відозв, „універсалів“, реляцій і ин. документів що до соймиків і шляхти (свідоцтва, атестації, ординації судів); є кілька реєстрів шляхти на збройних переглядах („okazowaniach“); попадають ся і королівські документи (чч. 32, 77, 119) і т. п.; — словом, — маємо велику і цікаву збірку матеріалів, які освітлюють нам політичне, соціальне і правне становище шляхти, її класові тенденції й інтереси, її місце і ролю в сучасному життю. З перегляду змісту сеї збірки видно, що впорядчики її досить старанно вибирали в судових книг можливі матеріали не лише до історії самої інституції соймиків, а й взагалі до історії шляхти (ухвал соймикових розмірно не так уже і багато); тому, здасть ся нам, справедливійше було-б назвати сей том (як і взагалі нову серію) не „Lauda sejmikowe“, а просто „Матеріали до історії шляхти українських земель“. Уміщене в збірці крім ухвал також і інших документів треба признати цілком раціональним; се pomoже розслідити історію сього суспільного стану в різних боків, повнійше і докладнійше, аніж се могли би ми зробити тільки на підставі соймикових постанов. Отже намір редакції робити се і в дальших томах можна тільки повитати. Але ХХ-й том, який складає 1-й т. „Laud sejmikow“-их, має підзаголовок — „Lauda wiszeńskie 1572—1648 r.“. В дійсности видруковані в нім документи кінчають ся 1647 р.; з другого боку назва — „Lauda wiszeńskie“, очевидно, не відповідає змістови, бо документи, які знаходимо під назвою „laudum“, не всі належать соймикам генеральним воеводства руського („вишенським“ — як називає їх Др. А. Прохаска й инші); так напр. під № 2 бачимо „Laudum ziemian lwowskich“; під №№ 24, 25, 26 — „Lauda ziemian lwowskich o pozostaniu pod bronią“; під № 82 — „Laudum szlachty przemyskiej i sanockiej na elekcyi poborecy w Wisni zebranej“ і т. п.

Взагалі з перегляду цілого тому виносимо таке вражінє, ніби сам впорядчик його не мав ясного і точного розуміння слів „lauda sejmikowe“. Уживаючи прикметника „sejmikowe“, автор, очевидно, хотів тіснійше означити, що розуміє під ним постанови не яких будь вібрань шляхти, а саме соймика. І справді, — постанов конфедерацій, віздів, окремих груп шляхти автор не називає „lauda-ми“. Одначе тут заходить у його плутанина і помилки: зазначені вже нами вище документи під №№ 24, 25, 26, як також „uchwała“ під № 144 — се не ухвали

соймиків, а просто адміністраційні постанови на збройнім вібраню підчас сподіваного нападу ворога, що дотикають тільки самої оборони й інших військових справ (се зазначає і сам автор на ст. IX „передмови“). Коли такі постанови називати „*lauda*“-ми, то не має ніякої підстави не називати так і всякі інші постанови, на якому-б вібраню шляхти і при яких би обставинах вони не були зроблені. І таке уживанє сього терміну, на нашу думку, було би цілком раціональним: слово „*laudum*“ і значить тільки, що „ухвала“, „постанова“; нема ніякої рації придавати йому якого-небудь докладного, особливого значіння; трудно зрозуміти, через що впорядчик так старанно уникає іноді називання сим словом таких постанов шляхти, як напр. зроблені на вібраниях при завязаню конфедерації (див. док. №№ 3, 11, 33, 45, 78, 92), або про заснованє генерального воеводського суду (док. № 14), або про його ординацію (док. № 29), відкрите (№ 15), або хоч би в справі оборони інтересів покривдженого брата-шляхтича (док. № 35) і т. п.

Текст документів ХХ-го тому попереджує простора передмова. Автор її і впорядчик збірки др. А. Прохаска — відомий нам між иншим з своєї дивачної теорії генези і розвою польського „парляментаризму“ („*fides (wiara)*“ — як творча сила в його повстаню, як головний чинник його організації, форм і значіння¹⁾); крім того ще, — як горячий і невтомний апольоґет „культурної і цивілізаційної місії“ польської шляхти. Се одно вже примушує нас в обережність приймати висновки дра А. Прохаски. На щастє, в передмові знаходимо не багато теовофічних й історіовофічних міркувань. Одна частина її занята інформаційними відомостями про соймики воеводства руського і розсліженєм їх еволюції на підставі головно видрукованого в сїм томі матеріялу, друга — займаєть ся тими даними, які містять ся в документах, до історії визначних шляхетських діячів, родин і шляхти взагалі²⁾. Соймикам автор надає велике значінє і вплив на сучасне політичне і суспільне житє: соймик — „*nie przestaje być piastunem samorządu prowincjonalnego, dozoruje jego organa, prostuje zbrocenia, ustanawia lub zwiija pewne instytucje, które dla celów politycznych lub społecznych powołuje do życia*“... Клясовий характер соймиків автор старанно обминає і, навпаки, іноді бачить у їх навіть над-клясові тенденції, не дивлячи ся на те, що в видрукованих далі матеріялах ми знайшли б не мало доказів як раз противного і багато вказівок на ту непопулярність, якою

¹⁾ Див. його „*Geneza i rozwój parlamentaryzmu za pierwszych Jagiellonów*“ (Rozprawy Akad. Umiejętn. t. 38).

²⁾ Про се ми згадували вже више.

ся інституція самоврядування „братів-шляхти“ користувалася серед інших суспільних груп (особливо — у міщанства).

Від часу, з якого починають ся опубліковані в ХХ-м томі документи, помічається особливо жвавий рух соймикового життя¹⁾. Сей рух пояснює автор головню частями безкоролівями (5 випадків безкоролівя, при чім три з їх припадають на самий початок рр. 1572—1587 сього періоду), не згадуючи одначе зовсім про причини економічного і соціального характеру. Розвиток соймикового життя можна прослідити в різних напрямках. Насамперед, соймики розпочинають енергічну діяльність для захоплення в руки шляхти найвишого судівництва і обмеження впливу на нього королівської влади (сі заходи шляхти називає автор „*dażenia-mi do unifikacyi królestwa pod względem prawa wymiaru sprawiedliwości*“). Така акція приводить до засновання в 1575 р. генерального суду воєводства руського і нарешті вінчається установленем незабаром головного судового трибуналу для всієї Корони; заміри розтягнуті корисдикцію шляхетського воєводського суду на міщанство і духовенство зустрічають одначе з їх боку енергічний опір: між документами сеї збірки маємо дуже цікаві, що малюють нам боротьбу сих станів за свою незалежність на полі судівництва від шляхти і характеризують їх відносини до шляхетських завоєвничих плянів.

Діяльність шляхти стає інтензивнішою і в напрямі поширення функцій та компетенції соймиків. Від 1578 р. вони починають брати участь у найвищому судівництві, вибираючи депутатів до люблинського коронного трибуналу (на так зв. соймках „депутатських“). Іноді такий депутатський соймик виходив далеко поза межі безпосереднього свого призначеня. Так напр. на нім ухвалювано побори (в 1609 р.), залагоджувано справи військові (і поборові) (в 1589 р.), дебатовано над поверненем публичного безпеченства і висилано в тій справі депутатів до гетьмана і короля (в 1607 р.), організовано союз проти грабівницьких ватаг Семигородців (в 1610 р.) і т. д. — словом, як каже автор, — „*zajmowano się całem szeregiem czynności, w obec których elekcyja deputata była nieraz drobną tylko częścią materyi sejmikowych*“. Крім залагоджуваня спорів в справах шляхетства (чим займали ся сой-

¹⁾ Від сього-ж часу, себ то від 1572 р. ухвали соймиків почато систематично вписувати до книг гродських; факт затагнення соймикової ухвали був дуже важною причиною до набутя нею правної сили і значіня: „*A że by uchwała sejmiku naszego powagę miała swoją*“ — читаємо в ухвалі вишенського соймику з л. II/I 1627 р., — „*zleciliśmy p. marszałkowi koła naszego, aby z podpisem ręki swej do grodów do tego sejmiku należących tę uchwałę sejmiku naszego podał i żeby wszędy aktywowana i publikowana była...*“ (dok. N. 155, арт. 7).

мики і давнійше) — вони беруть на себе ролю мирового суду для шляхтичів. Від 1613 р., коли повстав найвищий скарбовий трибунал в Радомі, сойммики починають і в нім брати участь, вибираючи на його своїх депутатів, а разом з тим організують і свої скарбові воеводські суди. Иноді сойммики пробують навіть цілком „виломити ся“ в під авторитету загальних віздів і соймів. Так напр. конфедерація львівська в р. 1577 ухвалює, що на той випадок, як би генеральна варшавська конфедерація не сповнила домагаия львівської, то шляхта воеводства Руського лишаєть ся при постановах своєї конфедерації; в 1621 р. сяноцька шляхта протестує проти ухвали сойму в справі призначеня місця на „okazowanie“ (док. №№ 131, 132); в 1627 р. вишеньський соймик змінює ухвалу сойму, приладжуючи її до своїх місцевих умов (док. № 155) і т. д. Одночасно в тим инші шляхотські вібраня (як також і судові рочки) часто прибирають характер, який дуже відбігає від свого призначеня („stawaly się poniekąd zebrańiami sejmikowemi“, „zastępują niejako sejmiki“, — як каже автор). Такі самі тенденції бачимо і у збройних вібрань, скликаних для оборони від ворога або инших військових справ, як також — на збройних „okazowaniach“; такі вібраня часто виносять постанови, що в ніякім звязку з військовими справами не стоять (напр. протест проти ухвалених на соймі поборів (док. № 96), вибір депутатів на каптурові суди (док. № 38), звязок для боротьби зі збройними ватагами, пюндруючими край (док. № 102) і т. д.). Найвизначнійшим одначе показчиком тенденцій шляхти в напрямі розвитку і розширення соймикового життя були конфедерації. За час від 1572 до 1648 р. в самім воеводстві Руськім знаємо таких конфедерацій девять, в яких шість, загально-воеводських, завязано підчас безкоролівя (глинянська — 1572 р. разом з воеводством подільським, в присутности послів волницьких і белзьких, глинянська — 1574 р., вишеньська — 1575 р., львівська — 1587 р., ряшівська 1587 р. і львівська — 1588 р.), а три партикулярні (1607 р. — проти Сіненського — в Перемішли, 1610 р. — в поводу наїзду Семигородців — в Вишні, 1611 р. — в приводу самоуправи жовірів — у Львові). Особливе значіне мали конфедерації підчас безкоролівів: зі смертю короля власть його переходить до рук шляхти, а разом з сим функції адміністративні і судові. Кожне воеводство творить тоді ніби самостійну державу, утворює ніби незалежний уряд, хоч і покликаючи ся притім в своїй діяльности на постанови генеральних конфедерацій, але майже всі свої справи залагоджуючи цілком самостійно; повстає, — як каже автор, — „ile województw, tyle rządów“...¹⁾

¹⁾ Отже д. Прохаска перечить тут своїм попереднім твердженням про незначну ніби ролю, яку відиграли конфедерації в розвитку само-

На основі матеріалів ХХ-го тому і ин. жерел др. А. Прохаска подає нам такі відомости про соймики на території частини українсько-руських земель Річи Посполитої. В воеводстві Руськім існують в кінці XVI в. три соймики: вишенський, що звав ся генеральним і був призначений для земель Львівської в Жидачівському повітоме, Перемиської і Сяніцької; галицький, — для землі Галицької з повітами Коломиїським і Теробовельським; нарешті — холмський, для землі Холмської в повітоме Красноставським. Воеводство Белзьке мало один соймик в Белзі для цілого воеводства з повітами Любачівським, Городельським і Бузьким²⁾. З початку вишенський соймик був спільним для всього воеводства Руського; в XV в. відділюють ся від його земля Холмська, що дістає свої соймики, які відбувають ся в Холмі або в Краснім Ставі; в 1563 р. відділюють ся земля Галицька. Таким чином, в 1563 р. в воеводстві Руськім функціонують три соймики: вишенський, холмський і галицький, при чім вишенський займає серед їх головне місце. Причини, які складають ся на се, такі: по перше, традиція (вже в XV в. в Вишні відбував ся спільний для галицько-руських земель передсоймовий соймик, а підчас безкоролівя тут, або де-небудь поблизу Львова, або й у самім Львові відбували ся генеральні візди, на яких завязувано конфедерації і залагоджувано ріжні справи); по друге, — та обставина, що вишенський соймик репрезентував три великі землі; нарешті, — в причини близкості до столиці воеводства, а, значить, і органів центрального уряду. Одначе згодом вишенський соймик лишаєт ся генеральним тільки для земель Львівської, Перемиської і Сяніцької, які мають ще й свої осібні соймики, але в залежности або від постанови сойма, або зарядження вишенського соймику.

В дійсности, -- як на се вказує сам др. Прохаска, — значіне соймику вишенського, як генерального для земель також Холмської та Галицької було невизначене, а у всякім разі не тревале. Сам автор наводить факти, які свідчать, що холмський — завсігди рішучо застерігав свою відрубність (коли брав участь у спільних віздах з иншими землями), а галицький — не менше систематично і консеквентно уживає заходів, щоби висвободити ся з під впливу вишенського, поки не осягає таки

врядувана шляхти й її правно-державного становища (див. „Geneza parlamentaryzmu...“).

²⁾ Др. С. Томашівський в своїй передмові до т. IV го „Жерел до історії України-Руси“, ст. 2 — про холмський соймик не згадує, вказуючи лише „три осередки соймикового життя: Судову Вишню, Галич і Белз“; так само до белзького соймику відносить поруч з повітами Белзьким, Любачівським і Бузьким, ще й староство Грубешівське, а не Городельський повіт.

свого; і хоч іноді удасть ся сам до вишенського соймаку, — напр. за поясненнями, як треба поступити в справі елекції (галицька ухвала в 1575 р.), — але в сього ще зовсім не впливає, як висновує автор, признання галицьким соймаком своєї „залежности“ від вишенського; бо, з другого боку, і вишенський, в свій черед, наказує іноді своїм послам на сойм відносити ся безпосередно до постанов галицьких.

Взагалі децентралізаційні тенденції в житю соймаків відбивають ся дуже яскраво і з часом соймаки чим раз більше децентралізують ся. Се ясно доводить нам автор. Кожда з земель, що належали до генерального вишенського соймаку, по відділеню холмського і галицького, починає на своїх партикулярних соймаках вибирати власних послів на сойм, які, хоч і звязані спільними інструкціями для цілого воеводства, одначе мають в деяких справах поступати відповідно до ухвал свого партикулярного соймаку, а часто навіть „беруть“ справи в сойму „до братії“; в таким випадку рішене справи залежало вже від ухвали самої „братії“ (се напр. бачимо в ухвали шляхти перемиської і сяноцької 1607 р.). З другого боку, партикулярні соймаки зобрають ся напр. для виборів каптурових суддів (ухвала львівського візду в 1587 р.) і для инших справ (док. № 118, 119 і ин.). Іноді навіть, підчас генерального соймаку, шляхтичі окремих земель (особливо Сянїчани) радили ся над своїми місцевими справами цілком осібно від инших (док. № 229).

В останній частині передмови др. А. Прохаска робить спробу представити, на основі публікованого матеріалу, організацію, компетенцію і функціонуванє соймаків. Ся частина вийшла у його найменше докладною і вдатною. І то зовсім не тому, що автор свідомо звернув на неї найменшу увагу, а просто, на нашу думку, з тих причин, що самі матеріали дають дуже непевні підстави для трактуваня соймаків — навіть і в кінці XVI та початку XVII вв. — як цілком викінчені і сформовані інституції.

Взагалі змагання „поетів польської минувшини“ (до яких належить і др. Прохаска) — возвеличити за всяку ціну інституції шляхетського самоврядуваня, всі ті „conventa“, „convenciones“, віча, соймаки і сойми, — піднести їх до висоти тогочасних репрезентаційних інституцій Заходу (як на се особливо налягає д. Прохаска в своїй „Geneza i rozwój parlamentaryzmu“...)¹⁾, представити їх викінченими, незвичайно

¹⁾ Цілком приєднуємо ся до опінії д. А. Рембовского, висловленої їм в рецензії на „Geneza i rozwój parl. za pierwsz. Jagiellonów“, що — „porównywanie instytucyj polskich z zachodnio europejskimi (що голословно, без солідної аргументації і підстав, робить др. Прохаска)... ażeby pozyskała jakąkolwiek wartość, musi być ściślem i dokładnie, a wszelka ogólnikowość w tym kierunku przynosi więcej szkody niż pożytku...“ („Kwartalnik Historyczny“, 1900 р. Ст. 283).

розвиненими „парламентарними“ організаціями — здасть ся нам завданем дуже невдячним і непевним.

Що-до соймиків Воеводства Руського, то документи, опубліковані в XX т. „A. G. Z.“, не дають нам права ні трактувати в обнятім ними часі сі соймики як такі викінчені і сформовані інституції (вони ще переживають фазу свого формованя і розвоку), ні зрівнювати їх по характеру з тогочасними репрезентаційними інституціями Заходу. Постараємо ся на підставі поданих в XX т. документів спростувати деякі виводи др. Прохаски про організацію, компетенцію і функціонуванє соймиків, зроблені ним у передмові.

З опублікованих матеріалів видно, що навіть в кінці XVI і початку XVII в. не помітно ще ніякої усталености і регулярности в відбуваню соймиків, не існує навіть з гори визначених термінів для соймикових віздів; вони скликають ся в разї потреби, в залежности від випадків і обставин здебільшого надзвичайних, а не для сталого, регулярного, безпереривного залагоджуваня і заряджуваня справами провінціального житя та догляду за органами провінціального уряду. То збирають ся вони для ухваленя підвишених податків підчас війни (як се особливо часто бувало в XV в.); то — для обміркуваня способів забезпеченя порядку, для установленя каптурових судів, для вибору послів на елекційний сойм — підчас безкоролівя; то — для обміркуваня способів оборони — підчас нападу ворога і т. п. Урегульованє діяльности соймиків і їх формуванє іде поруч з усталенєм і розвитком центральних репрезентаційних інституцій, як напр. сойм, головний трибунал і т. и., що вже для власного свого існуваня і функціонуваня вимагають відповідних місцевих і провінціоанальних зборів шляхти для вибору делегатів, для вислуханя їх справоздань, для прийнятя потрібних резолюцій і т. д. Супроти ж інших справ місцевого і провінціального житя соймики ще довго лишають ся інституцією, яка проявляє своє жите тільки спорадично, від одного до другого екстра-ординарного випадку. В багатьох документах, де мова іде про скликанє соймиків (обіжники воевод і каштелянів, королівські розпорядженя і т. и.) часто зустрічаємо згадки про ті надзвичайні факти і обставини, які пояснюють причини соймикових віздів. Таких документів в XX томі „A. G. Z.“ ми могли би занотувати дуже багато (№№ 2, 4, 5, 6, 8 і т. д.). Наведемо декілька уступів з характеристичного під сим зглядом обіжника каштелянів львівського, перемиського і сянїцького, призначаючих соймик воеводства Руського у Вишні¹⁾: „Aczechmy czasu niedawnego... —

¹⁾ Докум. № 20, з д. 30/VII 1575 р.

кажуть каштеляни — respons dali, żechmy po ten czas nierozumieli być żadnej potrzeby (до „złożenia sejmiku...“), z tych przyczyn jako się WM. szerzej o tem pisało i dało znać. Wszakże iż rzeczy nowych niemało nastąpiło, a co dalej więcej w Rzpltej naszej sprawy się trudnią, tak iż wielkie wątpliwości między ludzmi się wszczynają, w jakim sposobie a sławie nasza Rzplta jest położona, króla jeśli mamy albo sąśmy bez niego, przetoż bardzo nie ku dobremu zanosi. Wyrozumiewamy też z pewnych wieści, które do nas przychodzą, iż w sąsiedztwie bardzo się ludzie mięszają i gotowość wojenna około nich jest wielka, a jako dają znać, że do nas. A tak my z powinności naszej za obowiązkiem, który na-sobie Rzpltej nosimy, przestrzegając takowych niebezpieczności... mając zwłaszcza na dobrem baczeniu, iż IMé pp. rady koronne porozumiewają się o złożeniu sejmu walnego na elekcyą... potrzeba nam rozmówić. Tedy WMciom wszem obywatelom wojewodztwa ruskiego sejmik pospolity albo zjazd składowy...“

Наведений типовий уступ дуже релефно показує екстро-ординарний характер причин, які викликають потребу скликання соймиків; не бачимо в ній ані слова про які небудь звичайні, нормальні справи місцевого життя; події, для обміркування яких мусить віхати ся соймик, все — особливі, випадкові, незвичайні; і якого навалу їх треба, якої пресії дуже важних фактів, щоб п. п. каштеляни „zrozumieli być potrzebą“ зібрати соймик, а шляхта почула ся до обовязку кинути на якійсь час свої теплі, насиджені гнізда для нарад над місцевими і державними справами!... Подібного роду мотиви, пояснюючі причини соймикових віздів бачимо і в інших відповідних документах. Ще майже не існує (крім, може, депутатських) таких соймиків, які можна б назвати „ординарними“, звичайними, порядковими або черговими. Майже всі вони носять екстро-ординарний характер.

О стілько-ж неозначена і приналежність права скликання сеймиків, означена його програми і порядку. То його скликав воєвода (док. №№ 4, 6 і ин)¹⁾, то — каштеляни (док. № 20 і ин.); то — король (див. док. № 32 — „Король Стефан скликає знову соймик в Вишні“, — в д. 25/XI 1584 р.; № 125 — „Із J. kr. Мé z sejmiku blisko przeszłego sejmik w Wisni dwom tylko powiatom, tj. lwowskiej i przemyskiej ziemi, złożuć raczyła...“; так само про скликання сеймика королевою свідчать і док. N 197 і N 204); часто соймик призначається на загально-державному соймі (про се папр. ма-

¹⁾ Він же скликає і конфедераційні візди (док. N. 1 і ин.).

ємо відомости в док. N 8: „...na dzisiejszy dzień, jako jest postanowienie w Warszawie na przeszły konwokacyi, zjechawszy się...“; також в док. N 199: „Му... на seimik do Wisnie z sejmu dwuniedzielnego warszawskiego postanowiony; також — в док. N 210 і ин.). Нарешті, зустрічаємо вказівки й на те, що соймик збирався й просто „wedle prawa koronnego“, але звістка, яку про се ми маємо, відносить ся тільки до соймнику, призначеного для виборів депутатів в головний трибунал, себто до інституції, яка вимагала регулярного, періодичного засилування її депутатами з окремих провінцій; крім того, відомости про се походять вже в пізніших роках; та, на якій ми основуємо ся, — в р. 1644 (див. док. N 221: „...Му... do Wisni na obieranie deputata na sądy trybunalskie... wedle prawa koronnego zgromadzeni...“).

Що-до місця соймикових зібрань, то й для сього також ще немає ніяких визначених постанов: соймик збирається в різних пунктах, — вибір місця залежить від того, хто скликає соймик. Правда, більшість документів вказує на Вишню, де найчастіше відбуваються соймики, але, поруч з Вишнею зустрічаємо і Львів і навіть соймик — „na dąbrowie dołhomościskiej... nad rzeką Rakiem...“ (док. N 5). Іноді зустрічаємо згадки про те, що зібраний у Вишні соймик відбувся на місце сеjmikom zwykłym (напр. док. N 23). Але хибно було би в сього робити висновки (як се бачимо у дра А. Прохаски в передмові), що ся вказівка належить до того населеного пункту, куди скликаний соймик; док. N 97 ясно показує, що під тим треба розуміти лише те помешкане, де відбуваються соймикові наради: „Му, rycerstwo i obywatele“, — читаємо в ухвалі вишенського депутатського соймнику в д. 15/IX 1614 р, — „któryśmy się... do Wisnie inermes stawili, zasiedliśmy na zwyczajnem miejscu w kościele i obraliśmy...“

Неозначеною представляється і компетенція соймиків: в одного боку, довідуємо ся, що соймик не зупиняється навіть перед справами, які мають належати лише до центральних і загально-державних інституцій, а в другого, — зустрічаємо в деяких документах (напр. док. N 119 і ин.) згадки про цілі конфлікти між королем і шляхтою в приводу справ скорше місцевого значіння.

Дуже цікава і характеристична обставина, що в тексті документів завважуємо незвичайну плутанину і несталість навіть в самому уживанню терміну „соймик“. Се як найліпше свідчить про те, що і в тогочасній шляхти мабуть не було розуміння соймнику, як певної провінціальної „парламентарної“ інституції. Скорше можна припустити, що словом „соймик“ просто означувало було з'їзди шляхти, що

зовсім не усувало уживання і інших термінів для таких віздів. „...Datum na zjeździe we Lwowie“ — читаємо в док. N 52 під прибраним д. впорядчиком заголовком — „Uchwała sejmiku lwowskiego (з д. 14/IX 1589 р.); „...a tak my zjechawszy się tu na miejsce...“ — без якого будь точнішого означення кажуть іноді учасники (док. N 5 п. з. „Laudum wiszeńskiego sejmiku o elekcyi viritim з д. 16/X 1572 р.“); „...Му... zjechawszy się... — в докум. N 118 під загол. „Uchwała zjazdu ziemian sanockich з д. 17/VIII 1618 р.“; „...Му rady duchowne i świeckie wojewodztwa ruskiego i wszystko rycerstwo zjechawszy się spólnie na ten sejmik niniejszy...“ (докум. N 21); „...Działo się to w Wisni na sejmiku powiatowym województwa ruskiego (N 55; так само „sejmik powiatowy“ — в докум. NN 56, 57, 58, 101); „...na sejmik deputacki... zgromadzeni...“ (док. N 88); „...na sejmik elekcyej deputata... zgromadzeni (док. NN 90, 97, 113); „...na terazniejszy sejmik wiśnieński elekcyi deputackiej...“ (док. N 98); „...zjechawszy się do Wisnie na sejmik relationis (док. N 228). Іноді зустрічаємо навіть для соймака генерального назву „sejm“ (!)...: „...Му rady duchowne i świeckie, dygnitarze, urzędnicy i rycerstwo wejewodztwa ruskiego a ziemie lwowskiej, przemyskiej i sanockiej na dzień i sejm dzisiejszy elekcyej dorocznej deputata na trybunał przysły tu do Wisnie zgromadzeni...“ (див. документ N 120 з дня 10/IX 1618 р. під заголовком д-ра Прохаски: „Sejmiku deputackiego atestacya w sprawie wyvodu szlachectwa“ і т. д.). Ту саму назву „sejm“ для означення соймаку львівського зустрічаємо також і в документі N 16. Уже з цих прикладів можемо переконатися, що в самих документах навіть технічні назви для означення шляхетських віздів уживають ся з такою-ж довільністю, неточністю і несталістю, як і у їх ученого впорядчика. Але щож вимагати сього від д-ра Прохаски, коли навіть більше уважні і об'єктивні дослідники, як напр. А. Pawiński, Н. Chodyncki і ин. не задумували ся майже всяке „conventum“, „convencio“, зібране „dominorum terrigenorum“ і т. и. підтягати під понятє „соймик“ — в значіню „парламентарної“ інституції¹⁾.

Висновок, який ми можемо зробити на підставі документів ХХ т., буде такий: навіть і в кінці XVI та початку XVII в. соймаки воеводства Руського не представляють ще цілко

¹⁾ Дещо в похибок в сім напрямку своїх попередників — істориків парламентаризму спростував (до початку XVI в.) в своїй основній розвідці Ф. Пекосіньський (див. його „Wiece, sejniki, sejmy i przywileje ziemskie w Polsce wieków średnich“ в „Rozprawy Akad. Umiejętn.“ og. zb. t. 39, 1900 р.).

сформованих і викінчених інституцій провінціального самоврядування.

Кінчаючи огляд матеріялу XX-го тому „А. G. Z.“, зазначимо, що вартість і цікавість уміщених в ній документів далеко не вичерпуться вище вгаданими соймиковими справами. Деякі, хоч здебільшого короткі і уривчасті, відомости знайдемо в документах і до історії селянства, міщанства, жидів; цікаві — згадки про козаків і відношене до козацьких рухів; відомости що до організації і становища війська; багато даних до пізнання тогочасного економічного життя і фінансів; дуже важно-б було використувати цілу серію документів до історії генерального суду воеводства Руського (див. док. NN 14, 15, 17—19, 21, 22, 28—31); для історика українського національного і культурного життя також знайдець ся не мало цікавого і важного матеріялу.

Скажемо ще декілька слів про недостачі XX-го тому. Дуже дивно, що впорядчик його не потрудився пояснити ті великі прогалини, які помічаємо серед видрукованих документів. Так напр. зовсім не бачимо матеріялів за роки: 1567, 1578—1583, 1585—6, 1591, 1594—5, 1598—1601. Ухвал не знаходимо за роки: 1584, 1590, 1596, 1597, 1602—1605, 1608, 1613, 1615, 1618, 1620—1622, 1624—1626, 1630, 1631, 1633, 1637—1639, 1641, 1645. За 1611 р. маємо лише ухвали конфедерації, за 1612 і 1618 рр. лише ухвали сьпіцької шляхти (ухвал же генерального соймику нема). За деякі з сих років зустрічаємо іноді інструкції послан на сойм і інші документи, які вказують на те, що соймик відбувся, але самих його постанов не знаходимо. Деж вони? — Дуже бажано б було, а навіть і конче необхідно, аби впорядчики матеріялів давали відповідні поясненя що до сих прогалин; дуже важно було би знати, чи нема сих документів з причини дефектів в самих судових книгах, чи просто такі постанови не були в свій час затягнені до їх, чи, може, брак їх пояснюється просто тим, що соймйки в означені нами роки і зовсім не відбувалися. Таких пояснень (крім уваги на ст. 53) ми зовсім не зустрічаємо. Примітки до надрукованих документів здебільшого занадто недокладні, мають характер припадковий, та й таких взагалі дуже мало; деякі примітки просто недотепні. Так напр. в тексті докум. N 3 читаємо: „...my dygnitarze duchowni i świeccy urzędnicy, rycerstwo wszystko, miasta wojewodztwa ruskiego i także podolskiego, które to... zjechało się...“ а в примітці впорядчика до підкреслених слів знаходимо: „Co do tytułu miasta (якого?) ob. Balzer, Geneza trybunału...“ і т. д. Річ іде в нашій документі, як бачимо, не про місто, а про міста воеводства руського і, значить, „tytuł“ якогось невідомого нам міста рішучо нічого не вияснює.

Зазначимо ще деякі помилки в індексах. В індексі „особовім“ зовсім не бачимо прізвища „Hryłowicz, Hrus Mikitycz“, яке належить шляхтичеві, що ставав на пописі під Львовом д. 28/IV 1631 р. (див. док. N 169), а „Łoziński Daniło“ (тажже) показаний в індексі на стор. 302, в дійсности-ж бачимо його на ст. 303. „Річевий“ індекс, який уложено відповідно до тих самих норм, що й попередні, має й ті прикмети, про які ми вже говорили вище, розглядаючи індекси до „A. G. Z.“. Крім того він також не повний і має помилки. Так напр. в рубриці „inkorporacya województwa braclawskiego i kijowskiego“ (док. N 211, арт. 43) пропущено „wołyńskiego“ (в тексті стоїть — „inkorporacya do Korony województw kijowskiego, wołyńskiego i braclawskiego...“); поруч з рубриками — „województwa bełzkie, podolskie i wołyńskie“, „województwa braclawskie, kijowskie i wołyńskie“ і т. д. чомусь нема „województwa smoleńsk“-ого (див. док. N 207, арт. 21), яке там згадано разом з чернігівським, поміщеним в індексі; при рубриках *paena*, *paena bannitionis*, *paena de expeditione bellica* і т. п. не знаходимо „*paena capitis*“, „*paena sessionis turis et damnorum refusionis*“ (або инакше („*paena sessionis turricae et refusionis damnorum*“)) (див. док. N 207, арт. 18); в рубриці „komutacya“ не показаний док. 227, арт. 53 і т. п. При детальному перегляді певно таких помилок помітили би ми більше.

О. Назарійв.

Бібліографія

(Оцінки, реферати, замітки).

Преісторія, археологія, історія штуки.

Володимир Геринович — Питане про третичного чоловіка в новійшій літературі (Літературно-науковий Вістник, Львів—Київ, 1909, т. XLVI, кн. V, стор. 331—345).

Д. Геринович забрав ся до оброблення дуже поважної теми, що стала особливо актуальна в початком XX столітя і займає тепер цілий ряд визначних преісториків, антропологів і геологів обох півкуль нашого світа. З огляду на се, що наша наукова література — а не менше і література наших найблизших сусідів — вельми убога в праці з обсягу антропологиї і преісторії і не дотикала (з виїмком кількох рецензій в „Записках“) до тепер теми порушеної д. Гериновичем, варта статя автора близшої уваги.

Д. Геринович подає наперед коротко розвій науки про передісторичного чоловіка, обговорює докладнійше заслуги Блюенбаха, Cuvier, Boucher de Perthes'a і Lyell'a коло спопуляризованя гадки про істноване ділювіяльного чоловіка, а потім переходить до найновіших часів і займаєть ся питанєм про третичного чоловіка і еоліти, розказуючи наперед найважнійше про його перших вступників, а далі про заходи новіших учених як Rutot, Mortillet і Fogger. Огляд д. Гериновича написаний доволі гладко і ясно і дає в зарисах добрий образ справи навіть для того, хто менше познакомлений з предметом. З боку популярности і ясности оповіданя не можна авторови зробити ніякого поважнійшого закиду і коли я пороблю тут кілька заміток і доповнень, то вони більше дургорядні.

Так, здаєть ся мені, що початки дослідів (стор. 1—6) обговорено

трохи за широко в порівнянню до об'єму цілої праці, а за те не подано обширніше стану розслідувань над ділювіальним чоловіком (в 2 пол. XIX ст.), які уможливили що-йно студії над існуванням чоловіка в третичнім періоді і над еолітами. Особливо перехід до властивої теми за мало обставлений фактичним матеріалом і так недокладний, що менше поінформований читач — а на такого числив певне автор, коли подав так великий вступ про річи, знані загально кождому спеціалістови — не зможе собі виробити доброго погляду на справу, тим більше, що автор поминає багато найважніших знахідок і представляє річ так, неначе-б крім Rutot і Mortillet ніхто не займав ся ділювіальними часами. Недостатком розвідки вважаю-такж брак ближшого обговорення поділу палеоліту, про що тільки писало ся в найновіших часах: се причинило-б ся значно до зрозуміння поділу „еолітичної“ епохи.

Квєстію третичного чоловіка (і еолітів) зачинає автор теж від представлення стану розслідувань, одначе затримуєть ся найбільше на Bougenois, присвячуючи иншим мало місця або й поминаючи їх. Згадую проте для прикладу, що вже в 1868 р. збирив еоліти Бельгієць F. Neugrinck, що в 1887 р. зачепив сю тему геолог E. Delvaux в статі: *Les silex mesviniens* (в Bull. d. l. Soc. d'anthr. de Bruxelles) та що нею займали ся, крім вичислених у автора, ще й A. Cels, B. Harrison, Levis Abbot, Rabe, Jäckel і Luschan. Одначе найбільшої згадки вартий A. Rutot, бо він (був і) є найголовнішим заступником нового напрямку, він заінтересував учений світ еолітами і боронив своєї галки в багатьох розвідках (напр.: *Les progrès nouveaux dans la connaissance des industries éolithiques. — Les recherches du Dr. Haake. Le néolithique dans l'Allemagne du Nord. — Sur de nouvelles découvertes faites dans le Cantal* (Bull. d. l. Soc. d'anthrop. d. Brux., XXIII); *Sur la cause de l'éclatement naturel du silex* (Memoires d. l. Soc. d'anthr. Brux., 1904, XXIII); *Sur l'existence de l'homme préquaternaire sur la crête de l'artois* (Bull..., 1904); *La géologie appliquée à la démonstration de l'authenticité des silex taillés paléolithiques de la vallée de la Haire* (ibid, 1906); *Essai de comparaison entre la série glaciaire du prof. A. Penck et les divisions du tertiaire supérieur et du quaternaire de la Belgique et du Nord de la France* (Bull. d. l. Soc. Belge de géologie, 1906, XX); *La fin de la question des Éolithes...* Congrès préhist. de France. III Sess. 1907 (Le Mans, 1908); *Cause-ries sur les industries de la pierre avec démonstration scientifique et pratique de l'existence de l'industrie éolithique* (Rev. d' école d' anthr., XVII, 283—294); *Un grave problème. Une industrie humaine datant de l'époque oligocène. Comparaison des outils avec ceux des Tasmaniens actuels* (Bullett. d. l. Soc. Belg. de Géologie, XXI, 1907 і т. д.).

Усе повинен був автор підчеркнути, а не покладати ся найбільше на Форера, якого заслуга тут незначна.

Усі ті одначе заміти менше важні. Важнійший закид треба зробити д. Гериповичу за те, що, маючи намір подати огляд найновішої літератури, не додержує свого задля і опираєть ся на небогатьох працях, хоть міг би їх мати подостатком¹⁾. Праці Rutot авторови майже не-

¹⁾ З бібліографії питання, яку до 1905 р. допровадив Mac Curdy G. G. в статі: *The eolithic problem evidences of a rude industry antedating the paleolithic* (*Americ. Anthropol.*, 1905, VII, 425—479) згадує кілька менше доступних праць, що появили ся в остатніх часах: 1) Arldt Th., *Paläographisches zum Stammbau d. Menschen* (*Zeits. f. Morphol. u. Anthrop.* 1907, X, 203—215); 2) Ballet *Quelques réflexions á propos des éoliths* (*Bull. Soc. préh. de France*, 1905, II, 116—127); 3) Boule M., *L'origine des éoliths* (*L'anthrop.* 1905, 257—67); 4) Deniker J., *L'âge du Pithécantrophe* (*ibid.* 1909, XIX, 260 і д.); 5) Dubus A., *Note sur la découverte de silex éolitiques dans la pays de Bray* (*Bull. soc. préh. de France*, 1905, II); 6) Déperet Ch., *Sur le Pliocène du bassin du Puy* (*Comp. rendu som. d. séances d. l. soc. géolog. d. France*, 1907, N. 16); 7) Deecke W., *Zur Eolithenfrage auf Rügen u. Bornholm* (*Korresp. d. d. Gesel. f. Anthr.*, 1905, XXXVI, 26—30) і 8) *Geologie u. Prähistorie* (*Balt. Studien*, 1907, N. F. XI); 9) Engerrand G., *Les Eolithes et la logique* (*Brux.*, 1906); 10) Fortes I., *L. éolithes du Portugal* (*Bull. soc. préh. Franc.*, 1905, II, 89—93); 11) Giuffrida — Ruggeri V., *Il Pithecanthropus erectus e l'origine della specie umana* (*Rivista di Scienze* 1907); 12) Ghilain G., *Découverte de silex éolitiques dans la vallée de la Hoigne* (*Bull. soc. d'ant. d. Brux.*, 1906); 13) Hahne E., *Über d. Beziehungen d. Kreidemühlen zur. sogen. Eolithenfrage* (*Z. d. d. geol. Ges.* 1905, 465 і д.); 14—15) Kendall H. G. O., *The case for Eoliths restatet* (*Man*, LIII) і *Eoliths a. pseudoeoliths* (*ib.* 91); 16) Kjellmark K. в *Ymer* 1906, 325—40; 17) Klaatsch D. *tertiären Silexartefakte a. d. subvulkanischen Sanden du Cantal* (*Arch. f. Anth.* 1905, 136—60); 18) Larkby I. K., *Machine made coliths* (*Man*, XCII); 19) Lapparent, *La fable éolithique* (*Corespondant* 1905); 20—2) Munck E., *L'alluvions à Éolithes d. l vallee l' Ourthe* (*Bull. d. l. S. belg. d. géol.* 1907, XXI), *Les Eolithes des Hautes Fagnes* (*Ib.* 1907, XXV) і *Découverte...* (*Bull. d. l. S. d. Ant. d. Brux.*, 1906, XXIV, 249—72); Mayet L., *La question de l'homme tertiaire...* (*Extr. d. Congrès* 1906, 603—28 і *L' anth.* 1906, 641—68); 24) Penck A., *D. Alter d. Menschengeschlechtes* (*Z. f. Ethn.* 1908, 390—407); 25) Romain, *Néolithiques à facies éolitique* (*Bull. soc. normand. d'étud. préh.* 1905, XII); 26) Sarasin P., *Zur Einführung in d. prähist. Kabinett im Baseler Museum* (*Basel*, 1906); 27—28) Smith W. G., *Nature-made „Eolithic implements“* (*Man*, LX) і *Eoliths* (*Ib.*, XXVI); 29—30) Schweinfurth G., *Üb. d. Höhlen-Paläolithikum v. Sizilien* (*Z. f. Ethn.* 1907, 832—915) і *Üb Rutots Entdeckung v. Eolithen im belg. Oligocän* (*Ib.* 958—60); 31—35) Thieullen A., *Les faux éoli-*

знані в оригіналів, а таксамо не використані та навіть не згадані новіші підручники преісторії, як напр. праці Décheletta (Manuel d'archéologie préhistorique. Paris, 1908), A. Doigneau'a (Nos ancêtres primitifs. Paris, 1905), H. Driesmans'a (Der Mensch der Urzeit. Stuttg., 1907), G. Engerrand'a (Six leçons de préhistoire (Bruxelles, 1905), друге, в двох розширене видане Reinhardt'a та нова праця Форера (якого Realexikon найбільше вихіснований автором) *Urgeschichte des Europäers von der Menschwerdung bis zum Anbruch der Geschichte*.

Автор користує при тім переважно з другої руки, коли для такої перішньої квестії треба би такі сягнути до жерел і цитує навіть дуже важні праці з популярних зіставлень в „Umschau“ або в „Globus“ або лише з коротких рецензій в часописах. Так приміром цілу майже літературу на стор. 9 взяв з Realexikon'у Форера (стор. 205), доволі важну працю Verworn'a: *Arch. Kultur in d. Hipparionsschichten von Aurillac* знає лише з коротенької рецензії в *Zeitsch. f. Ethn.* (стор. 237), а працю Mahoudeau і Capitan'a: *La question de l'homme tertiaire* цитує в огляду літератури в *Peterman's Mitteilungen*. Погляди Volz'a черпає автор також з більш популярної статі в *Globus'*i, а поминає зовсім такі важні і легко доступні часописи як *Archiv f. Anthropologie* і *Korrespondenzblatt d. d. Gesell. f. Anthr., Eth. u. Urg.*, де знайшов би багатий матеріал в статях і замітках (прим. в 1903 р. Klaatsch'a, Krause, Hahne, Bracht'a, Lissauer'a; 1904: Schweinfuhrta, Brecht'a, Olshausen'a, Hahne, Wahnschafft, Krause, Goetze; 1905: Hahne, Krause; 1906: Lissauer, Hahne, Fraas'a, Obermaier'a і т. д.). Однак і се можна виправдати-б призначенем праці, бо автор, здаєть ся мені, призначив її для популяризаційних цілій; як оригінальна праця, вона вимагала-б доконче доповнення новим матеріалом і перевірення наукового апарату. Замічу вкінці, що і цитати не усюди докладні, часто без подання року і тому, майже завсіди без зазначення сторін, а декуди то і хибні (прим. *Ethnol. Zeitschr. micro Zeitschr. f. Ethn.*).

Саме обговорене квестії третичного чоловіка звязане з еолітами.

thes (Bull. s. d' Anth. Par. VII, 150—8); Sur les éolithes (B. soc. préh. d. Fr. 1905, II); Éolithes et autres silex taillés (Bull. et mém. d. Par. 1905, XVI); Les préjugés et les faits en industrie préhistorique (Paris, 1906); 36) Volz W., D. geol. Alter d. Pithecanthr.-Schichten (N. JB. f. Min., 1907); 37) Verworn M., E. objektiv. Kriterium f. d. Beurteilung d. Manufaktur geschlagener Feuersteine (Z. f. Ethn. 1908, 540—58); 38) Warren S. H., On the origin of „eolithic“ flints by natural causes (Journ. Anthropol. Inst. 1905, XXXV, 337—94).

Се автор й підчеркує: одначе говорить про еоліти не багато, і не освітлює питання всесторонно. З цілої розвідки не видно ясно, чи автор признає еоліти, чи ні, хоч ві стор. 15 можна-б вносити, що приписує їх повстане механічним і хемічним впливам. Тимчасом се питанє дуже важне і обговорюєть ся деталічно без огляду на се, чи приймати їх третичне чи ділювіальне походженє. З нагоди відкритя еолітів вивязала ся, особливо в р. 1905—1907, оживлена дискусія, в якій завначили ся два напрямі: один промовляє за механічним повстанєм еолітів (прим. Hörnes, Lavelle, Boule, Cartailas, Capitan), другий за штучним (прим. Rutot, Klaatsch, особливо в незаданих автором E. Hahnе). Зачеплено в ній, розумієть ся, всіякі сторони того питання, про що варта би поінформувати. Не згадано наприклад про експерименти в крейдових млинах (в Mantes) і про дотичні розвідки Boule, Capitan'a, а особливо Obermaier'a (Zur Eolithenfrage. Arch. f. Anthrop., 1905); Neue Beobachtungen über die Pseudoeolithen von Mantes. Corresp. d. d. Gesells. f. Ant. Eth. u. Urg., 1906 і звістки в річнику 1905). Наслідком скупого використаня літератури автор приходить де-некуди до неправдивих або що найменше до передчасних вислідів, приміром, що Verworn не признає штучного походженя еолітів, хоч вистарчить прочитати навіть цитовану автором статю (Archäol. u. paläol. Reisestudien), щоб переконатися про щось инше. В инших статях (прим. Zeit. f. Ethn.: Ein objektives Kriterium für d. Beurtheilung d. Manufaktur geschlagener Feuersteine, 540—558) Verworn просто підчеркує незбитість гадки про штучне походженє еолітів.

Д. Геринович підходить до рішеня справи як геолог і заступає вповні слушне становище, яке займають також Wiegiers (особливо в незаданій автором розвідці: Neue Funde paläol. Artefacte, Z. f. Ethn. 1907, 718—729) і Penck (Z. f. Ethn. 1908), що до того покликані в першій мірі геологи. Одначе треба притім завсїди поступати дуже обережно і старати ся перевірювати і доповнювати результати инших наук, щоби не попасти в таку саму односторонність, яку автор закидує преісторикам. Тимчасом сам автор виступає надто аподективно і розправивши ся коротко в усім питанням, рішає справу коротко, що рішучо нема мови про істнованє третичного чоловіка. Таке рішенє видаєть ся мені поки що передчасним і може бути тепер лише теорією, проблемом, який що-йно треба розвязати. Ще й в справі істнованя еолітів не одно неясне, а що-ж доперва в справі третичного чоловіка. Докази автора обмежують ся лише до кількох знахідок — хоч спершу заповіджено огляд усіх стоянок — а не дотикають инших стацій, хочби приміром одной в новіших в Boncelles в Бельгії, про яку навіть геологи признають, що вона сягає давніших часів третичної епохи (гл.

прим. Schweinfurth, Z. f. Ethn., 1907, 958—60). І цитований автором Verworn, на яким автор найбільше будує, і Penck, якого автор теж цитує як противника еолітів і третичного чоловіка, признають, що маємо знахідки не лише в пліоцену, але і в міоцену і що лише kwestія, чи їх приписати розумній істоті, чи иншим сотворіням, повинна ся рішити дальшими палеонтологічними розслідами (Penck).

Автор замкнув за скоро дискусію над цілою kwestією, саме тепер, коли більшість учених спеціалістів таки стоїть за признанем третичного чоловіка і еолітів.

На кінці кілька дрібничок. Автор уживає стало терміну археологія, що не цілком добрий і уживаєть ся у нас більше на означене княсичної археології. На мою гадку ліпше уживати терміну преісторія або бодай передісторична археологія.

Не вважаючи на ті недостачі, належить працю д. Гериновича попитати щиро як першу більшу статю з майже нетиканого у нас поля. Написана ясно й інтересно, віддасть вона певно свою услугу і лише треба-б побажати, щоб автор не покидав поля, на яким зачав працювати і не дав на себе довго чекати в иншою подібною роботою.

3. Кувеля.

Н. П. Кондаковъ — *Изображенія русской княжеской семьи въ миниатюрахъ XI вѣка*, Спб. 1906, ст. 123+2+6 табл.

Праця ак. Кондакова мусить бути, хоч з описанням, обговорена в нашій часописи, — на стільки важні питання в історії нашої культури вона ставить і пробує рішати. Як видко з змісту і навіть в титулу, полишеного на с. 1 (*Изображенія кн. Ярополка Изясловича въ миниатюрахъ XI вѣка*), праця з початку мала тіснійші завдання — оцінку і аналіз недавно опублікованих мініатур Трірсько-Чивідальської псалтири¹⁾. Але шан. автора зайняло в звязку з тим загальнійше питання — про залежність староруських княжих уборів від візантійських ввірців. Переглянувши в звязку з трірськими мініатурами инші княжі портрети XI—XII в., автор в IV розділом (с. 53) переходить до питання про залежність княжих костюмів від візантійських ввірців, і до кінця вістаєть ся при сій темі, щоб аж на кінці (с. 114) вернути ся до поставлених питань про походження трірських мініатур, і тут уже не застановляючи ся над поставленим дуже цікавим питанням їх авторитетности, збуває кількома замітками справу їх походження, досить голословно повторяючи гадку висловлену на початку — що сі мініатори були писані на

¹⁾ Див. про них мою статю в Записках т. XLIX.

Волини (де княжив Ярополк). Льокалізація в високій мірі інтересна, і приходиться дуже і дуже жалувати, що автор, зайнявши ся загальним питанням, не вяснив ближше сього спеціального. Те, що він вказав на підкрітке своєї гадки про Волинь (крім апріорної правдоподібности, що коли Ярополк був князем волинським, то й мініатюри писані на Волини), не рішає сього питання: автор вказує на відміни трірських мініатюр від мініатюр Свatosлавога Ізборника, але се ще не рішучий доказ; натякає на західні впливи в мініатюрах; на с. 10 висловлюється загальнійше, що мініатюри „въ Луцкѣ или Володимирѣ Волинскомъ или вообще въ предѣлахъ Польши и Галича“ (не зовсім ясно).

Залишивши спеціальне питання про трірські мініатюри, шап. автор не міг вповні вяснити й складного, тяжкого питання, зачепленого ним припагідно — про залежність княжих убрань від візантійських взірців. Автор при всій своїй єдиній в своїм роді ерудиції в візантійській культурі був очевидно пригнетений масою хаотичного й нерозробленого матеріалу візантійських церемоніальних уборів, котрий належало проаналізувати і прояснити відповідно, щоб могли з нього витягнути певні вказівки для історії староруського княжого костюму. Більша частина сього розділу, що займає всю решту книги, автор присвятив власне історії візантійських уборів, чи мундурів, по теперішньому кажучи, і в порівнянні з ними уборів княжих доходить до виводу, що княже убранне більше менше відповідає уборови візантійського деспота, а убранне княгині — уборови востп, або патриціанки в льороні. Не вважаючи одначе на ряд цінних помічень і аналогії вказаних при тім автором, насувається ряд сумнівів що до зроблених виводів:

По перше, на скільки докладно убори Ярополка і його княгині відповідають уборам інших князів на пункті свого візантійського типу і спеціально тої деспотської чи патриціанської рани?

По друге, на скільки можна покладати ся на те, що сі Ярополкові мініатюри відповідають реальному виглядові уборів його і його жінки, а не копіюють якісь візантійські малярські шаблони?

З огляду що костюми княжі, як ми бачимо їх на мініатюрі Ізборника або софійської фрески, дають тільки досить далекі аналогії в візантійським костюмом деспота або патриціанки, то виникає питання, чи дійсно була тут повна і свідомі імітація візантійського костюма, чи були тільки запозичувані елементи його, які мішали ся з елементами східними (безпосередні східні впливи в княжій костюмі автор сам вказує нераз), варязько-німецькими і свійськими?

Ще одна замітка. Ш. автор протиставляє гідність велико-княжу і просто-княжу і хоче потягнути різницю між убором великокняжим і княжим, вінчаннем на князя і на великого князя. В дійности в XI в.

не можна робити такої різниці; технічного терміна великокняжого не було, а Ярополк і претесій на нього мати не міг.

М. Грушевський.

Joseph Braun — Die liturgische Gewandung im Occident und Orient nach Ursprung und Entwicklung, Verwendung und Symbolik. Фрайбург в Б., Herder, 1907, стор. XXIV+797, 8° (з 316 образками). 30 м.

Сподіючи ся, що книжка Бравна буде може ширше обговорена в котрій небудь в фахових теологічних часописий, обмежу ся до кількох заміток, щоб звернути увагу на працю, яка дотикає в значній частині і нашої церковної одежі і уважає ся критикою за остатнє слово науки в тім обсягу. Автор займаєть ся поясненєм генези поодиноких частий священничої одежі і розбирає докладно їх розвій і історію, розсліджуючи всілякі описи, малюнки і пам'ятники і використовуючи совісно жерела, на які попередні дослідники не звернули належної уваги. Новиною досліді автора над символікою деяких риз і сильне узгляднене орієнтального строю. Численні фотографії, хоч не барвні, підносять вартість праці.

З. К.

Dr. Władysław Zahorski — Obraz Najświętszej Panny Marji Ostrobramskiej w Wilnie (Kwartalnik litewski, t. I, стор. 19—33).

Kwartalnik litewski — нове виленське видавництво присвячене справам польської культури на Литві, приносить на першій місці статю, якої заголовок поданий в горі, а яка дотикає посередно історії руської штуки. В т. зв. Острій Брамі в Вильні знаходить ся образ Богородиці, загально звісний і почитаний; традиція в XVII в., опублікована Т. Нарбутом в його історії Литви, звязувала сей образ з особою Ольгерда, що мав привести його як здобичу з Корсуня. Хоч се оповіданне чисто легендарне, дослідники йдучи дорогою традиції уважали ікону твором грецьких малярів. Др. Загорський старав ся справу розсвітлити докладніше і доходить до переконання, що в становища історії штуки образ не має нічого спільного з грецькою школою: він мальований на дереві, без підкладу, але олійними фарбами, — сей спосіб мальовання звісний щойно в другій чверті XV в. Очевидно й остробрамський образ мусить бути півнійшого походження. Стиль образу вказує на італійські взори, але не виключене, що маляр був місцевим чоловіком. В історичних записках образ згадуєть ся аж 1626 р.

Статейка безперечно интересна, тільки шкодить їй полемічний тон, в яким автор поборює православних, що хотіли відібрати католикам дорожочіну пам'ятку.

І. Крипякевич.

Я. И. Смирновъ — Рисунокн Кіева 1651 года по копіямъ ихъ конца XVIII вѣка (Труды XIII археол. съѣзда, II, с. 196—512—XIV табл.).

Ся величезна публікація вросла в двох рефератів, читаних автором на візді: про київський альбом 1651 р. і про малюнок Ярослава в родиню на софійській фресці в образах 1651 р. Так як маємо її тепер, зміст її складаєть ся в трох частин, чи трох родів розслідув. Першу категорію становлять розсліди про копії в рисунків 1651 р., зроблені для Станислава-Августа в рр. 1785—1791 в Радивилівських колекцій і в часті перехованих в колекціях Станислава-Августа в петербурській академії штук красних, почасти звісних з інших копій (а по часті затрачених); далі — про оригінальну колекцію рисунків з походу Радивиля на Київ 1651 р. і по часті в попередніх літ, що послужили власне оригіналом для королівських копій кінця XVIII в. Автор дуже старанно і деталічно збирає звістки про Радивилівські колекції і з них стараєть ся вислідити історію київського альбома; автора-малюва йому удало ся вислідити: був ним голяндський маляр Абрагам Вестерфельд, що брав очевидно участь в поході Радивиля і робив рисунки з походу і в київських старинностей, призначені мабуть для якихось видань, що мали прославити Радивилів похід. Таких рисунків „з козацької експедиції“ в однім з пізніших інвентарів згадуєть ся 49, з них удало ся знайти копії тридцяти. Автор здогадуєть ся, що до сеї-ж серії Вестерфельдових рисунків 1651 р. міг належати й звісний портрет Хмельницького 1651 р., гравірований Гондіусом, бо Гондіус робив не раз різні роботи на замовлення Радивиля; в трох варіантів сього портрета автор уважає першим звісну пасквільну гравюру з осялячим ухам і козячими рогами, недавно повторену Глогером. Між ріжними інтересними для нас подробицями можна занотувати замітки автора про старий київський герб „кушу“ (арбалет) (див. с. 211—2).

Друга частина — ціла книга (с. 213—374, 4^о), має характер історично-біографічний, присвячена Янушу Радивилю, його участі в подіях 1640—50-х рр., особливо ж його походи 1651 р.; автор дуже старанно збирає матеріал, літературний і документальний, додає дещо і з недрукованого (московських архівів). Між иншим звертає увагу на тенденції Хмельницького поріжнити Литву в Польщею і поставити Литвинів в більш невтральну позиції — що йому одначе не вдало ся скільки небудь значно. Історик Хмельниччина не повинен проминути сеї монографії, котру досить несподівано подав в отсій праці автор.

Нарешті третя частина — се аналіза рисунків 1651 р. (по їх копіям) і проба інтерпретації. Результати аналізу не втішні. Насамперед автор відсуває сливе від усякої вартости підписи під рисунками, дово-

дючи, що під оригіналами їх не було; по друге, він вважає сі рисунки рисованими пізнійше, по ескізам 1651 р., часом компонованими досить довільно; артист позволяв собі різні довільности, стилізацію в дусі свого часу. Таким чином наукове, археологічне значіння сих рисунків, до того ще в сих пізніх копіях — досить проблематичне, і там де ми не можемо провірити, на докладність рисунка досить тяжко полагати. Автор при тім полемізує з деякими обясненнями сих рисунків, даними проф. Петровим в його статі про них, в Трудах київ. акад. 1905 р.

Особливо широко спиняєть ся автор на двох рисунках, що по всякій імовірність представляють копію софійської фрески, де був представлений фундатор церкви Ярослав в родиню. Автор цюває против дуже скептичної оцінки ак. Кондакова, даної ним в його книзі про княжі портрети XI—XII в, але кінець кінцем сам мусить признати цілий ряд довільностей в сих рисунках, однаково чи походять сі довільности від Вестерфєльда, чи від Могилиної реставрації софійських малярвань.

Такий короткий зміст сеї праці, зробленої в величезним накладом заходів і праці; позитивний результат їх, на жаль, не дорівнює сій масі роботи.

До розвідки доданий альбом фототипій; на жаль, вони повторяють копії рисунків тільки в половину їх величини, і деякі при тім дуже бліді і мало виразні.

М. Грушевський.

Н. В. Султановъ — Останки Якутського острога и нѣкоторые другіе памятники деревяннаго зодчества въ Сибири (Извѣстія импер. археолог. ком. вып. XXIV), Спб., 1907, ст. 154—18 табл.

Під сим далеким титулом криють ся річи інтересні для історії нашого деревляного будівництва, тому приготую тут сю книжку. Описуючи останки Якутського острога, побудованого в 1683 р., які заховали ся до наших часів, автор в приводу сих єдиних останків старих деревляних укріплень робить екскурс в історію деревляного будівництва, особливо воєнного, в старих часах, починаючи від перших літописних звісток. Він виходить в справедливої гадки, що се будівництво визначало ся великою консервативністю, і хоч оперує при тім не дуже повним матеріалом і не конче великою літературою предмету, але його помічення в сій сфері як спеціаліста мають повний інтерес і для нас, в становища історії українського деревляного будівництва — дарма, що автор з ним не обізнаний. Тому й звертаю увагу інтересованих на сю статю.

М. Грушевський.

о. Оп. Волянський — Начерк історії первісної культури (Руслан 1909, чч. 146, 147). Стаття написана в приводу видання тов. „Просвіта“ у Львові перекладу книжки Рубакіна. Автор її стоїть на католицькій ґрунті і, критикуючи книжку з церковного погляду, розминаєть ся в сучасною наукою.

О. Левицький — Білгородська старовина (Рада 1909, ч. 176). Автор оповідає в своїй короткій статі-замітці про знахідки в Білгородці.

Л. Ч. — Білгородська старовина княжого часу (Рідний край 1909, ч. 23, ст. 10—12). Д-ка Л. Ч. оповідає про розкопки д. Хвойка та знахідки в тих розкопок. З літописи наводить Л. Ч. звістки про Білгород, на місці котрого стоїть тепер с. Білгородка.

Др. В. Щурат — Свято-онуфрейський монастир у Львові (Замітка до фахової opinii). (Діло 1909, ч. 31). Виступаючи проти дра Ал. Чоловского, котрий боронив історичну вартість двіниці львівського св.-онуфрейського монастиря, доводить др. В. Щурат, що „ницішня мурована двіниця здвигнена 1822 р.“

М. Бляшевський — Порівняннє з сфери народнього мистецтва (Л.-Н. Вістник 1909, IX, ст. 503—510). В своїй цікавій статі шан. автор вказує кілька інтересних паралель у сфері мистецтва між українським та деякими західно-європейськими народами (в формі і орнаментиці річей домашнього побуту).

Др. Б. Барвінський — Причинок до питаєня про т. зв. „Бекетівський“ портрет Мазепи (Руслан 1909, чч. 140 і 141). Автор говорить тут про портрет ніби Мазепи в Академії Штук у Петербурзі та про ряд ниших портретів того самого типу.

Др. Б. Барвінський — Портрет Мазепи кисти артиста-малєяра Осипа Куриласа (Руслан 1909, ч. 120). Автор, зазначаючи, що під зглядом артистичним портрет має велику вартість, каже, що годі уважати його вірним під зглядом історичним.

о. Т. Пасічинський — Короткий погляд на спів грецької церкви (Нива 1909, ч. 13, ст. 388—392, ч. 18—19, ст. 558—562 і ч. 24, ст. 825—831). Се витяг в ширшій праці автора під заг. „Спів рускої церкви в світлі історії і новійшої критики“, яка готуєть ся до друку. В сій же статі автор подає коротенький начерк грецького співу, як причинок до зрозуміння співу укр.-руської церкви. В. Д.

Смирновъ А. В., проф. прот. Архимандритъ Теофанъ, церковный композиторъ (Записки И. Казанскаго Унив. 1909, кн

7—8, ст. портр.+1—46). Автор подає біографічні відомости про архимандрита Феофана (Федора Александрова), відомого духовного композитора, який в 1816 р. був настоятелем Домницького монастиря (чернігівської єпархії), а в 1817 р. професором чернігівської духовної семінарії. *О. Н.*

В. Доманицький — Альбом українських історичних портретів (Рада 1909, ч. 36). Автор писав ще перед появою історичного альбому, видаваного д. Г. Хоткевичем. Він звертає увагу публичности на сей альбом. Вступна частина статі д. Доманицького присвячена доказам великої ваги історичних ілюстрацій і подібних видань в історії рідного краю для розвитку національної свідомости. На жаль, лубочний характер видань д. Хоткевича не виправдав сподіванок д. Доманицького, хоча єї портрети навіть в такім суздальськім вигляді мають чимале значіння. Ідентична статя в Ділі ч. 38.

О. Сластьон — Шевченкове мальовання (Рідний край 1909, ч. 38). В коротенькій замітці д. Сластьон оповідає про 8 досі невідомих акварельних портретів роботи Т. Шевченка. Замітку його передрукувало „Діло“ 1910, ч. 69.

М. Жук — Ілюстровані твори І. Котляревського (Л.-Н. Вістник 1909, X, ст. 142—146). Се рецензія на твори І. Котляревського видані „Віком“ (К. 1909). Автор спинається тільки на художній сторони видання. Найбільше уваги присвятив малюнкам покійного Корпівенка, оцінивши їх вовсім заслужено: малюнки кепські. Не високо д. Жук ставить і Бурячка. Найліпше в книзі се горорівьби Позена, добре скомпоновані, живі й природні.

М. Залізник — Музей „Наукового Товариства ім. Шевченка“ у Львові (Діло, 1909, ч. 202). Д. Залізник знає нас в станом і здобутками музею, котрий існує не сповна 10 літ (заложено 1900 р.)

А. Шумицький — Музей української старовини ім. Василя Тарновського в Чернігові (Рада, 1909, ч. 134). Автор подає огляд майна музею. Статя передрукована в „Новинках“ Руслана ч. 134 і Діла ч. 141.

О. К. — Особливости камянецького музею (Діло, 1909, ч. 5). За докладним описом історично-археологічного музею в Камянці в „Подолії“ (1908, чч. 144 і 145) переказано про все те цікаве для Українців, що є в музею. *В. Д.*

Н. И. Черноволоть — Музей изящныхъ искусствъ и древностей И. Харьковскаго Университета. Коллекція

гравюръ А. Н. Алферова (Записки И. Харьковского Унив. 1909, кн. 4, ст. 1—112). Крім описів гравюр (штихів), подарованих А. Алферовим харківському університету, в передмові подані короткі біографічні відомости про жертводавця, а далі — вроблена оцінка і загальний огляд колекції. *О. Н.*

Ор. Левицький — Ратуйте старовину! (Рада, 1909, ч. 166). Автор в приводу білгородських знахідок кличе до збирання і заховання пам'яток нашої старовини, вказуючи на руйнування і нищення сих пам'яток в Білгородці, де селяне продавали різні пам'ятки на груз під будинки, на греблю, то що.

І. Зборовський — Як боротись в загином нашої старовини (Рада, 1909, ч. 216). Автор забирає голос в справі збереження пам'яток нашої старовини, оповідає, як гине і розкрадається вона, та пропонує способи врятування. Статя писала в приводу замітки д. О. Левицького. Особливого інтересу не має.

М. Грушевський — По світу (З подорожних вражінь). (Л.-Н. Вістник, 1909, кн. I—V, ст. 16—31, 304—319, 515—532, 48—56, 234—244). Се закінченне подорожних вражінь, розпочатих друком ще в 1908 р. Проф Грушевський переїхав Італію і вражіння його мають чималий інтерес для широкої публіки. Дійсність дає нераз привід до історичних ремінісценцій і перед нами виступає цілий ряд картин минулого на тлі сучасного. Один розділ подорожних заміток має для нас і спеціальне значіння — се згадка за „Collegium Ruthenum“, укр. церкву в Римі.

І. Бондаренко — Дніпром... (З літньої подорожі). (Рада, 1909, чч. 187—189). В своїм цікавім фелетоні автор оповідає про свою подорож Дніпром, при чому опис подорожи переплітається у нього історичними ремінісценціями.

А. Будвиновський — З прогульки в гори (Руслан, 1909, чч. 164, 165, 169, 173, 176, 177, 180, 181, 183, 185, 187, 188, 227, 228, 230—232, 234, 235 і 237). Автор, відомий турист-прогульковець, описує свою подорож по Карпатах.

Турист — З гір (Руслан, 1909, чч. 174 і 175). Автор описує свої вражіння в подорожи по Гуцульщині. *В. Д.*

Історія політична і культурна XVII—XIX вв.

Mieczysław Gawlik — Projekt unii rosyjsko-polskiej w drugiej połowie XVII w. (Kwartalnik historyczny 1909, кн. 1—2, стор. 78—125).

Проект російсько-польської унії виринув 1656 р. підчас перегово-

рів між Польщею і Росією у Вільні. До союзу з Росією примушувала Польщу війна зі Швецією, як і небезпека війни з козаками і Раковчим; Москва, з котрою Швеція мала все рахунки над Балтійським морем, могла стати карисним союзником для Польщі. Союз проєктовано так, що цар Олексій Михайлович мав стати польським королем; елекція мала бути переведена ще за життя Яна Казимира з огляду на бездітність короля. Остаточну згоду на сей проєкт дали польські комісарі у Вільні 3 листопада 1656 р.; там списано докладний проєкт унії і послі ствердили її пакти присягою. Проєкт союзу прийшов під парадні сойми аж 1658 р.; 10 липня делегати сенаторів і послів, вибрані до уложення миру з Москвою, рішили, що для удержання мира конче потрібна елекція царя. Не зовсім ясна річ, чи елекцію переведено тодіж на соймі; автор представляє аргументи, що промовляють за фактичним вибором царя. Унія з Москвою була прийнята з вдоволенням частиною суспільности; особливо Литва, а спеціально православні, витали се як за поруку спокою; натомість дуже остро виступило против союзу з Москвою католицьке духовенство: грали в тім ролю не лиш релігійні мотиви, але і політичні — передовсім симпатії для Австрії. Під пресією духовенства проєкт упав; елекція не була втягнена в конституції, а навіть не доховалося „diploma electionis“, що мало переховувати ся в „скриптах in archivum“. Вели ся ще якийсь час переговори, але кінець положила їм гадяцька умова, що внесла нові дісонанси між Польщі і Москву.

В своїй праці дотикає автор з легка й козацьких справ; звернемо тут увагу на деякі рукописні жерела, що відносять ся до козащини; в королівській резолюції з Ленчици 5 грудня 1656 р. характеристична замітка: „strony kozaków, tych omni meliori modo tam uspokoić, choćby tem im co udzielnego za Dnieprem udzielić..“ (Тека Нарушевича, т. 149, ч. 165); про гадяцьку умову, „niesnotliwy pokój“, повні обурень слова в Теках Голембйовського, т. 387, ч. 46, там і інші жерела до 1658 р.; в рукописей бібліотеки Осоловських до 1658 р. важне ч. 3023.

Ів. Крип'якевич.

А. Рыболовскій — Варлаамъ Вонатовичъ, Архієпископъ Кіевскій, Галицкій і Малыя Россіи (Труды Кіевской Духовной Академіи, 1908, V—XI).

Се велика монографія про жите та діяльність сього владки, що зайняв кіевську катедру від 1722—1730 р. і закінчив свою діяльність трагічно: втратою чина і засланим. Варлаам був родом з міста Ярославла в Галичині. Покликаний на кіевську катедру, він дістав від Петра I тільки титул архієпископа, а не митрополита, як се водило ся з давніх часів. Були се часи, коли російською церквою почав управляти синод,

який разом з царем став сильно обкροювати права і привілеї українського духовенства і київського митрополита. Синод почав зносити всі місцеві особливості і в управі і в церковних звичаях і в богослуженю, заводячи скрізь регламентацію. Варлаам Вонатович після смерти Петра I безпостановно добивав ся, щоб київському владиці повернено стародавній титул митрополита, але без успіху. Сім пониженням київським катедрі дуже було невдоволене духовенство України. На ґрунті того невдоволення став ся той факт, що один український ігумен того часу, Єпіфаній Ревуцький, здобув собі обманством від митрополита в Ясах чин єпископа, титулував себе єпископом чигиринським і українським і якийсь час (1724—1725) справляв архиєрейські чинности в польській Україні, за що його судив синод, вкінці-ж став збіглим роскольниким єпископом на Вєтці.

Заходи синоду коло усуваня місцевих особливостей в київській митрополії проявляли ся за Варлаама Вонатовича в різних формах, при порішуваню різних справ. І так синод зажадав, щоби друкарня Печерської лаври не друкувала церковних книг без дозволу синоду в кождім окремім випадку, а коли приходив дозвіл на друк якої книги, то тільки під умовою, щоб текст книги був ідентичний з великоруським. В 1724 р. на архимандрита Київсько-Печерської Лаври за надруковане книги Тріоди, не в усім згідної з великоруським текстом, наложено 1.000 руб. кари. Дальше синод часто домагав ся, щоб в Київ присилати учених монахів до Москви та інших місцевостей, а навіть часто вказував як-раз на особи, які були конче потрібні в Києві для київської Могиллянської академії, так що київському архиєпископу часто доводилось спорити ся з синодом в тих справах. А рівночасно синод завів обмежуючі приписи для посвячуваня учених осіб у монахи, домагаючи ся для сього 30 літ віку і в кождім випадку окремого свого дозволу, а се вело за собою зменшене числа учених монахів і взагалі учених, бо тоді ученими були головно монахи. Синод вмішував ся навіть у дрібниці внутрішнього життя Могиллянської академії; прим. домагав ся, щоби програми диспут, т. зв. конклюдії або афіші, друкувати не инакше, як тільки за дозволом синоду, „дабы въ такихъ конклюдіяхъ благочестію нашѣму не было издано что противное“. Таке домагане з огляду на тодішні способи комунікації було дуже невигідне, а крім того воно принижувало гідність академії. Тимчасом запомога, яку до того часу діставала академія в царського скарбу, т. зв. „царская руга“, була від 1723 р. вдержана і тільки в 1728 р. привернено її знов завдяки заходам Варлаама Вонатовича. Взагалі Варлаам Вонатович старав ся обороняти всі давні права і привілеї українського духовенства і при кождій нагоді в своїх донесенях до синоду покликував ся на приклади й практику

давнійших часів. Є навіть сліди, що він владив збірку всіх прав і привілеїв української церкви; рукопись сеї збірки була в бібліотеці Софійського собору, але автор монографії каже, що тої рукописи, зазначеної в каталозі, нема і не знати, де вона.

Обороняючи права своєї катедри, Варлаамови доводилося вести боротьбу з ріжними особами. Він вів боротьбу з білоруським єпископом Сильвестром князем Святополк-Четвертинським в справі управи монастирів, які знаходилися за границею в Польщі. Треба було боротися із київськими міськими верховодами, обороняючи маєткові права своєї катедри й київських монастирів.

Вкінці постигла Варлаама Вонатовича трагічна доля. Наслідком доносів його київських противників, при неприхильності до нього сильного тоді синодала, хоч і земляка-Українця, Теофана Прокоповича, його обвинувачували, що не відправив святочного богослуження в Софійському соборі з приводу вступлення на престол цариці Анни Івановни, і за те позбавили чина та як простого монаха заслали в Кирилів монастир. А хоч в 1740 р. його найвищим указом помилувано, вертаючи йому також архієпископський чин, то він уже не виступав більше на полі церковно-суспільної діяльності, тільки проживав у Тихвинській пустині, де й умер 1752 р. літнім старцем.

Ю. С.

С. В. Рождественскій — Изъ исторіи учебныхъ реформъ Императрицы Екатерины II (Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1909, март і червень).

В високій мірі цікаво й інструктивно читати праці, подібні до праці д. Рождественского, де даються огляди чисто бюрократичної, канцелярської діяльності ріжних „комісій“. Люди чужі, а часом зовсім необзнайомлені в справах, над котрими їм „волею судьби“ довелося радити, беруться до них, плінуть проекти, вживають масу паперу — і все се лише для того, щоб потім одним почерком пера вся справа була розв'язана інакше „высочайшимъ указомъ“. В праці д. Рождественского розглянено ріжні прояви бюрократичної творчості в області шкільництва, почитаючи від народнього й аж до вишого, за часів Катерини II. Перший розділ дає огляд проектів ріжних комісій що до народніх шкіл і докладніше спинається на системі народніх шкіл по статуту 1786 р. Сі проекти загалом цілковито не числилися в місцевих обставинах, так ніби на цілому просторі тодішньої Росії живило лише один нарід в одною мовою. Натяк на увагу для місцевих відносин находимо хіба в статуті 1786 р., по котрому в „главныхъ училищахъ“ грецька мова мала бути заведена в губерніях Київській, Новоросійській і Азовській, арабська в сідніх областях і китайська в Ір-

кутській губ. і Коливанській області. В загальній формі в статуті се формуловано так, що в народних школах запроваджувало ся „ученіе того иностраннаго языка, каковой по сосѣдству каждаго намѣстничества, гдѣ главное училище находится, быть можетъ полезнѣе по употребленіи его въ общежитіи“.

Заводячи систему народних шкіл, закон одначе не давав жадного жерела на їх утриманне, але накладав на так звані „прикази общественнаго призврѣнія“ обовязок вишукувати потрібні для сього засоби. „Представляло бы существенный интересъ, — каже автор — выясненіе вопроса объ относительномъ значеніи различныхъ источниковъ, которыми въ дѣйствительности обслуживалось дѣле народнаго образованія. Къ сожалѣнію, для освѣщенія этого вопроса мы не располагаемъ достаточными данными“. Автор наводить лише „Табель, показывающую доходы и расходы приказовъ Общественнаго призврѣнія по всеѣмъ губерніямъ по 1-е января 1803 г.“ Вибравши в неї українські губернії, одержуємо таку таблицку :

Губерніі	Доходи	Розходи	
		на інституції приказу	на школи
Волинська	Червінців: 107 Сріблом: 6.485—84 Асігнаціями і Банковими білетами 25.049—83 ¹ / ₂	Видатків взагалі від часу засновання приказу: червінців: 100; сріблом: 26.479—46; асігн. і біл.: 21.012—81 ³ / ₄	
Київська	36.423—61	22.043—58 ¹ / ₂	4.388—70
Подільська	18 черв., 15.729— 65 срібл., 41.410— 42 асігн.	Розходів взагалі: сріблом: 8.569—50, асігн.: 6.920— 17 ¹ / ₄	
Слобідсько-Українська	Капітальної суми й зачисленої до доходу по 1 січня: 85.624—91	11.969—41 ³ / ₄	2.287—74
Чернігівська	12.484—34 ³ / ₄	Розходів не показано	
Полтавська	6.733—22 ¹ / ₄	1.452—82	6.050 в місячних доходах
Катеринославська	14.774—53 ³ / ₄	Розходів взагалі: 6.872—26 ¹ / ₂	

Крім цього в таблицки, котра показує загальну суму всіх жертв, що вплинули по окремих губерніях перед 1800—1801 р. бачимо, що Чернігівська пожертвувала 1.050 руб. і Харківська 496 р. „Приведенія даннія о матеріальному забезпеченні системи народнихъ училищъ, каже автор в приводу своїхъ таблицок, остаются, къ сожалѣнію, disjecta membra и не позволяютъ придти къ сколько нибудь точнымъ выводамъ объ абсолютной значительности каждаго отдѣльнаго источника, о сравнительной роли этихъ источниковъ, наконецъ, о степени соответствія собираемыхъ на содержаніе училищъ средствъ штатнымъ назначеніямъ. Не слѣдуетъ, однако, терять надежды, что находки новыхъ матеріаловъ дадутъ когда нибудь возможность поставить эти вопросы и полностью или частью ихъ разрѣшить“. Розглядаючи далі питанне, який успіх мала система народних шкіл по статуту 1786 р., наводить автор таблицку поширення тих шкіл в 1799—1800 році в різних губерніях. З неї бачимо:

Губернії	Число міст, де є школи	Число міст, де шкіл нема	Губернії	Число міст, де є школи	Число міст, де шкіл нема
Київська	1	11	Чернігівська	6	7
Новоросійська	2	3	Подільська	3	10
Полтавська	3	8	Волинська	4	10

Одначе, каже автор, „зовнішній успіх народних шкіл ще не свідчив про повне спочуте до них маси людности. Відомі випадки, коли народні школи входили в жите лише після того, як насильними адміністраційними заходами усувала ся конкуренція з боку різних вільних шкіл і пансіонів“.

Розділ другий і останній сеї праці трактує про „Єдинообразіе учебной системы и планъ университетовъ 1787 г.“ Фактичного матеріалу, що належав би до історії шкільництва на Україні тут не багато.¹⁾ Цікавійші висновки автора. „Єдинообразіе“, каже він, було одним з головних гасл шкільних реформ другої половини XVIII ст., однакитність системи шкіл, наукових плянів, методів шкільної літератури, зовнішнього порядку. Наша комісія для засновання народних шкіл добре засвоїла строго переведену в австрійській шкільній реформі „єдинообразіе въ книгахъ и учебномъ способѣ, чтобъ не воспослѣдовало ни въ учителяхъ, ни въ книгахъ какого разврата ко вреду общей пользы“. В поданному до „непрѣмѣннаго совѣта“ в 1801 р. звідомленню комісія,

¹⁾ Див. книгу за червень, ст. 192, 207—8, 210—11.

між иншим, писала: „всѣ сін школы (головні й малі) находятся вездѣ въ совершенномъ единообразіи. Ученики всѣ, въ какой бы они школъ ни были, читають одинакія учебныя книги, и учителя употребляютъ одинакій способъ обученія и наблюдаютъ одинакое употребленіе часовъ, назначенное прежде и послѣ полудня, такъ что науки въ школахъ сихъ преподаются въ самомъ означенномъ краю Россіи въ одно и тоже время и на томъ единообразномъ основаніи, на каковомъ преподаются оныя и въ самой столицѣ“. Сі слова дійсно цілкомъ виразно свідчать про ні-веляційний напрям російської шкільної політики. *М. Залізняк.*

Ф. И. Свистунъ — Русскіе домовладѣльцы въ Львовѣ въ XVIII вѣкѣ (Вѣстникъ „Народного Дома“, Льв. 1909, ст. 171—181).

Се — каталоґ українськихъ властителівъ домів у Львові у XVIII-тім (по часті XVII-тім) в., зроблений коло 1870 р. на підставі табулярнихъ книгъ однимъ урядникомъ львівського магістрату (імени не подано) й перехований у рукоп. відділі бібл. Н. Д. З каталоґу показуєть ся, що на менш-більш 750 домів і парцель у Львові в рр. 1770—1800 в рукахъ Українцівъ було коло 250, отже — менше-більше третя часть міста. Каталоґ сей одначе не повний, отже й подана цифра не зовсімъ докладна.

Докладне число українськихъ властителівъ домів і звагалі Українцівъ у Львові (тай не тільки у Львові!), їх професіі, мастковий стан й ин. при кінци XVIII в. можна буде подати тільки на підставі т. зв. Йосифинської метрики, яка перейшла недавно до львівського т. зв. бернардинського архіву й з якої нині можна користати вже зовсімъ свобідно. *Ів. Кривецький.*

Neue Beiträge zur Geschichte der Deutschen in Galizien. Von Prof. Dr. Raimund Kaindl in Czernowitz. (Відбитка із „Deutsche Erde, Zeitschrift für Deutschkude. Gotha-Perthes, Jahrg. 1909, Heft 6, ст. 170—172).

Отся невеличка розвідка черновецького професора Кайндля подає декілька новихъ причинківъ до його просторої праці „Geschichte der Deutschen in den Karpathen Ländern“. Ті нові причинки авторъ вибравъ із новихъ польськихъ публікацій: Piekosiński, Monumenta mediae aevi historica, res gestas Poloniae illustrantia t. XVII (Codex diplomaticus Poloniae minoris, t. IV, вид. у Кракові 1905 р.); Czolowski, Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta, t. III, вид. у Львові 1905 р.; L. Mlynec, Wilhelmsauer Dialekt (Programm der Staats Realschule in Tarnow, вид. в Тарнові 1907 р.); A. Borzemski, Archiwa w Sanoku, Jasliskach, Króliku wołoskim, Hłomczy, Ładzinie (Лодина) i Klimkówce.

Sanok 1906; W. Kucharski, Sanok i Sanocka ziemia w dobie Piastów i Jagiellonów, вид. у Львові 1905 р.; W. Łoziński, Życie polskie w dawnych wiekach. Wiek XVI—XVIII, wyd. 2. Lwów 1908. На кінці подано згадки також про мою працю „Нові причинки до історії українського вертепа“ і В. Пертца „До історії українського вертепа“, обі друковані в „Записках“ 1908 р. Із тих більш або менше жерелових праць автор виймає імена і прозвища Німців, що в різних часах і на різних становищах жили на галицькій землі, а також згадки про різнородні культурні праці, dokonані на ній Німцями. Не вдаючи ся в деталі, вазначу тільки одну помилку. В витязі із праці Боржежского автор в числі Німців наводить назву: Luka Cypsar; сю саму назву другий раз у тім самім уступі він подає в формі: Cypsar. Ані одна ані друга форма не виявляє німецького походження, але обі означають руське прозвище Чипчар, узяте з ремесла роблення чипців. Сумнівно також, чи назвище Szydlar можна вважати німецьким; правдоподібніше буде се або руське прозвище Сідлар, або польське Szydlarz. Імя хрестне Агу, що стоїть обік сего прозвища, зовсім загадкове.

Варто вазначити також, що автор занадто поспішно на основі моїх Причинків і Пертцовой статі початок вертепа відносить до Німеччини. Старі польські Jaseka, що заховали ся в однім краківським костелі, походять іще в XIV віку, прийшли до Польщі не з Німеччини, а з Італії. Про се див. мою статю „До історії українського вертепа XVIII в.“, друковану в „Записках“ т. 71—73.

Зі свого боку могу додати деякі причинки до історії побуту Німців у Галичині. І так, у селі Нагуевичах дрогобицького пов. маємо родини Гайтель і Фридер, обі з діда-прадіда руські, хоч очевидно німецького походження. Від селянина Василя Микитича в тім же селі чув я, що наші люди від Німців навчили ся уживати мотики до оброблюваня картоплі, яку давніше садили таким способом, що в ровораній землі робили дірку колом і туди клали картоплю і загібали ногою.

Може не від річи буде подати тут ще один інтересний причинок, узятий із зовсім иншої культурної сфери. В р. 1785 вийшли у Відні у Рудольфа Грефера поезії Йосифа Франца Рачкі (Gedichte von Joseph Franz Ratschky. Wien, bei Rudolf Gräffer 1775, мале 8°, ст. 223). Автор очевидно Славянин, Хорват. Його томик поезій інтересний для нас крім особи автора в двох причин, поминаючи вже його зовсім не малу літературну вартість. При кінці томика на ст. 205—223 надруковано листу підписчиків, що заперенумерували ся на поезії Й. Ф. Рачкі. Добра половина тих підписчиків, бо 327, жила в Відні. Із решти, яка виносить разом 226, половина, а власне 104 випадає на Галичину в Буковину, коли тим часом всі инші австрійські краї дали ледво 120 перенумерантів.

З огляду, що в тім реєстрику майже всіх пренумерантів названо не тільки їх іменами і прозвищами але при тім означено також їх ваняте або суспільне становище, подаю тут сю лісту дословним передруком.

Бохня: Augustin Hoppe, Normalschuldirektor.

— Leopold v. Pellegrini, k. k. Kreiskassenkontrolor.

— Joseph Edler v. Wolfsfeld, k. k. Kreiskommisär.

Боян (Буковина): Mathias v. Żukiewicz, Zollgefälleninspektor.

Бережани: Десять неназваних.

Дукля: Konrad D' Elle Vaux de Limon, k. k. Kreishauptmann, 4 примірники.

Львів: Mathäus Binder, k. k. Gubernialrath und Domänen- und Sallengesammlungs- und Domänen-administrator, 12 прим.

— Franz Alberti, k. k. Tabakadministrationsregistrator.

— Jakob Albr. v. Albertisch, k. k. Gubernialkanzlist.

— Jozeph Baum, Edler v. Appelshofen, k. k. Gubernialrath.

— Freyherr v. Budet, k. k. Husarenmajor.

— Anton v. Crystelli, k. k. Judizialexhibitenprotokollist.

— Joh. Georg Dräxinger, k. k. Kameralbuchhalter.

— Franz Xaver Ettlinger, k. k. Reitoffizier.

— de Fraine, k. k. Kreisingenieur.

— Siegmund Graf v. Gallenberg, k. k. Gubernialrath und Kämmerer.

— Michael Gergowicz, k. k. Gubernialregistrator.

— Karl v. Gietulewicz, k. k. Gubernialkonzipist.

— Ign. Harnischer, k. k. Appellationsrathsprotokollist.

— Siegfried v. Köfil, k. k. Rath und Lehrer der politischen Wissenschaften.

— Graf Kohary, k. k. Lieufenant.

— Joseph Köhler, k. k. Buchhaltereyingrossist.

— Franz Jos. Kolway, k. k. Tabakgefällenkontrolor.

— Joh. Komarek, k. k. Gubernialregistratursadjunkt.

— v. Kosztolany, k. k. Husarenobristlieutenant.

— Franz Anton v. Krauzberg, k. k. Gubernialrath.

— Maximilian v. Kruss, k. k. Kreisingenieur.

— Joseph Marherr k. k. Gubernialregistrator.

— Johann v. Meuzinger, k. k. Gubernialregistrator.

— Franz Mich. v. Mikulitsch, k. k. Gubernialrath.

— Joseph Niederreitter, k. k. Reitoffizier.

— Severin Niederreitter, k. k. Buchhaltereyingrossist.

— Joseph Graf Odonell, k. k. Kämmerer und Gubernialrath.

— v. Piller, Bevollmächtigter der Bielskischen Güter.

- Joseph Postel, Landesadvokat.
 - Friedrich Preschel, Kaufmann, 3 примірн.
 - v. Rainer.
 - Math. Raumtha, k. k. Kameralzahlamtskontrolor.
 - Christ. Rebsamen, k. k. Appellationsrathsprotokollist.
 - Anton Ferdinand Rieder, k. k. Gubernialsekretär.
 - Franz Roger, k. k. Gubernialkonzipist.
 - Vinzenz Rupprecht, k. k. Gubernialsekretär.
 - Wenzel Seffranek, k. k. Gubernialsekretär.
 - Jos. Ant. Schrenk, k. k. Tabakgefallenadministrator.
 - Karl Schubert, k. k. Raitoffizier.
 - Serz, k. k. Fortifikationsrechnungsführer.
 - Franz Xaver Troll, k. k. Kaissekretär.
 - Freyherr Franz Wilson Waldgon v. Gastcourne, k. k. Gubernialsekretär.
 - Rudolf Welz, k. k. Gubernialsekretär.
 - Joseph Zauner, k. k. Rairath, 2 прим.
 - Franz Ludwig Zunger, k. k. Gubernialsekretär.
 - Два не названі.
- Любачів: Franz Peter Nemethy, k. k. Oekonomiedirektor.
- Мислищичі: Anton Baum Edler v. Appelshofen, k. k. Kreiskommissär.
- Неполомичі: Weighard Eiben, k. k. Wirthschaftsoberamtsdirektorsadjunkt.
- Перемишль: Freyherr Maximilian v. Lezzeny, k. k. Kreiskommissär.
- Ряшів: Freyherr Joseph v. Rietheim, k. k. Kreishauptmann, 6 прим.
- Тернопіль: Neemann v. Buchholz, k. k. Husarenoberlieutenaut.
- Franz Voss, k. k. Kreiskommissär.
- Заліщики: Anton v. Oelberg, k. k. Kreissekretär.
- Emerich Graf v. Siskowich, k. k. Kreiskommissär.
- Замість (тоді належав до Галичини): Ludwig Graf v. Fürstenbusch, k. k. Kreiskommissär.
- Ignaz v. Kolmannhuber, k. k. Kreishauptmann.
 - Freyherr v. Linker, k. k. Kreiskommissär.
 - Franz v. Scheiner, k. k. Kreissekretär.
 - Georg v. Wiesser, k. k. Mantinspektoratsadjunkt.
- Додаток до Львова: v. Bretschneider, k. k. Rath und Universitätsbibliothekar, 2 примірники.
- Seine Exzellenz Herr Graf Joseph v. Brigido und Bresowitz, k. k. Kämmerer und Landesfürstlicher Kommissär für Galizien und Lodomerien i 3 не названі.

Роздивляючи сей реєстрик, ми на звиш 100 імен знаходимо лише трьох людей, що не стояли в урядовій службі, а решта всі, — представники тої армії чужинців, що 1772 р. і пізнійше наплила в західніх та південних провінцій Австрії, щоб цивілізувати Галичину. Всі вони, цивільні і військові, урядники абсолютної держави, а дуже значна їх часть шляхетського роду, з частицею von, Edler von, Graf von або Freiherr von, кінчачи графом Брігідо, що незабаром опісля став губернатором Галичини.

Мимо волі насуває ся питанє, що могло в тих часах зацікавити так багато людей, спеціяльно в Галичині, пренумерувати книжку, що мала друкувати ся у Відні. Трудно допустити, щоб усі вони були особисто знайомі з автором, хоч дуже можливо, що він також, чи то в цивільнім, чи в військовім стані якийсь час служив у Галичині. Зміст книжки наводить нас ще на один догад. На титуловій картці бачимо гарний, на міді ритий рисунок, на якому посеред кладовища два інтелігенти в кінця XVIII віку зустрівши ся держать руки в досить незвичайних характеристичних позиціях, що подабають на вільномулярські знаки. Зміст книжки наскривь вільнодумний. Із числа 50 віршів, поміщених у цій, вісім має виразно вільнодумарський характер, а инші більше або менше виразно натякають на нього. Подаємо для прикладу віршик адресований до голови вільнодумарського ордена, написаний у Відні в марті 1784 р.

Heil den Edlen, die im Schoos
Weiser Freyheit uns regieren,
Und mit Rahm den Hammer führen!
Dank und Liebe sey ihr Loos!
Joch und Knechtschat hassen sie,
So wie wir Despoten hassen;
Denn selbst brüderlichen Bassen
Beugt sich keines Maurers Knie.
Freyheit hat uns stäts regiert,
Und sie wacht mit uns zur Wette,
Dass die grosse Brüderkette
Nie zur Sklavenkette wird. (ст. 130).

Всі поезії крім вступної вірші датовані; найдавніша має дату вересня 1775 р., а остатня липня 1785 р., значить, вони заповняють майже ціле десятилітє в житю автора. Найбільша часть писана у Відні, але одна в марті 1783 р. у Львові, друга за нею в маю тогож року в Черемшлі, а третя в липні в Чернівцях. Значить, в першій половині 1783 р. автор в якійсь чи то службовій чи приватній справі проїхав ся

в Відня до Львова, Перемишля і Черновець. Важна те, що у Львові він гостив у кружку вільних мулярів і при тій нагоді написав „застольну пісню для братів вільних мулярів“.

Legt für heut den Werkzeugnieder!
 Laßt die blanken Kellen ruhn.
 Denn der Haumer ruft, ihr Brüder,
 Euch zum frohen Mahle nun.
 Sehet! manche süsse Gabe,
 Die den Körper neu erfrischt,
 Hat aus ihrem reichen Habe
 Mutter Erd' uns aufgetischt.

Doch Genügsamkeit umschwebe
 Ewig unsern stillen Kreis:
 An des Prassers Tafel klebe
 Unterjochter Armen Schweiss.
 Heilig sey der Alten Sitte,
 Als man noch genügendlich aß,
 Und der Vater froh in Mitte
 Seiner frauten Kinder saß.

Wenn es unserm Brudermahle
 Nur an Liebe nicht gebricht,
 Oso reizt im göldnen Sadle
 Uns der Prunk der Fürsten nicht.
 Eintracht sey sein schönstes Gut!
 Ohne Liebe gleicht das Leben
 Einem Körper ohne Blut. (ст. 120—1).

В Черпівцях він мабуть був свідком похорону якогось волоського боярина, бо присвятив його пам'яті над гробну епіграму, написана не без злоби і дотепу:

Grabschrift eines Bojaren.

Czernowiz in der Bukowina im Sommermond 1783.

Steh still, o Wanderer! ein troziger Bojar,
 Der fremde Güter gern zu seinen eignen machte,
 Ruth hier bey seiner Frau, die ihm sechs Kinder brachte,
 Wovon ein Fremder Vater war.
 Er schien bestimmt zu seyn, als Ehmann und Bojar
 Auf seines Volkes Feld, so wie im Ehebetten,
 Zu ärnten, was ein andrer säte. (ст. 126).

До його віденських пренумерантів і приятелів належав також відомий поет-гуморист Альойз Блюмавер, при якого імені в реєстрі прену-

мерантів приписано: „k. k. Bücherzensor“. Блюмаверу присвятив наш автор окремих вірш, написаний 1781 р.; про нього і про Прандштеттера як про своїх любих приятелів згадує також у вірші, писаних у Перемислі 1783 р. Для характеристики його оптимістичного настрою і поетичної амбіції наведу тут ще пару рядків із вступної вірші:

Denn mich vergnügt	Was hilft im Grabe
Ein bischen Ehre	Das Preisen mir,
Bey Lebenszeit	Wenn ich dafür
Mehr, als die Leere	Kein Ohr mehr habe?
Unsterblichkeit.	

В р. 1805 вийшло друге видане його поезій, а також нова збірка „Neuere Gedichte“, в якій поміщено 65 творів, писаних у роках 1791—1803.

Іван Франко.

О. Пчілка — „Історія — брехня!“ (Рідний край, 1909, ч. 30, ст. 4—10). Се широка критика брошури д. Галанта, Арендовали-ли євреї церкви на Українѣ (Київ 1908). Рецензентка доводить нестійність тверджень д. Галанта та перекручувань ним історичних документів.

М. І — ніна — Ржищевський монастир та його минушина (Рідний край, 1909, ч. 29, ст. 11—12, ч. 31, ст. 4—6). Авторка оповідає про історичну долю Ржищевя та його монастиря. Статя компілятивна, написана за Похилевичем і деякими іншими працями.

Я. Біленький — Гетьман Іван Мазепа в чеській літературі (Рада, чч. 197—201, 206—216). Се властиво розвідка тільки про один твір чеської літератури присвячений Мазепі — про трагедію „Ivan Mazera“, яку написав чеський поет і драматург Йосиф Фрич.

Св. Дмитрій Ростовський (Рада, 1909, ч. 244). Коротенький огляд життя і діяльності Дмитра Туптала Ростовського з нагоди 200 літ його смерті. *В. Д.*

А. Никольській — Нѣскольکو словъ о житіи и сочиненіяхъ св. Дмитрія Ростовскаго (Изв. II Отд. Ак. Н. 1909, I, ст. 160—171). „Собраніе разныхъ поучит. словъ св. Дмитрія Раст.“ 1786 р. було видане не після оригіналів; св. Дмитрію Рост. не належать також: Алфав. духовной, Исповѣд. грѣховъ генеральное, Цѣлованіе ранъ Христовыхъ, Проповѣдь о поклоненію иконамъ, въ нед. 27 по св. Духу, Синопися і Вопросы и отвѣты краткіе о вѣрѣ. *І. С.*

Прот. Θ. Титовъ — Къ исторіи Киев. Дух. Академіи въ XVII—XVIII вв. (Труды Киев. Дух. Академіи 1909, вересень, стор.

66—111 і жовтень, стор. 173—240). Для характеристики внутрішнього життя київської академії в XVII—XVIII вв. автор подає біографії двох визначних вихованців її: Йоасафа Горленка, єпископа Білгородського, який був учеником і вчителем Академії від 1713—1734 р. і св. Дмитра, митрополита Ростовського, який був учеником Академії між 1662 і 1669 р. *Ю. С.*

П. Кудряшевъ — Отношеніе населенія къ выборамъ въ Екатерининскую комиссію (Вѣстникъ Европы, 1909, чч. 11 і 12, ст. 99—120 і 531—548). В своїй популярній статі автор хоче довести, що людність з потрібною увагою віднесла ся до виборів і, значить, показала ся з невеликими виїмками „достойна довіря“ уряду. З матеріалів старав ся автор, як сам він каже, витягти все, що хоч трохи яскраве і виразне. Якраз найбільш цікавим з сього погляду є матеріал український, котрим автор щедро користується, не виділяючи його, звичайно, з загально-російського. Статя має інтерес для широкої публіки, але для дослідників вона, розуміється, нічого не дає. *В. Д.*

К. М. Morawski — Pamiętnik marszałka Stanisława Lubomirskiego z czasów konfederacji barskiej (Kwartalnik historyczny 1909, кн. 3, стор. 378—380). Записки Любомірского знаходять ся в Кракові в архіві Андрія Потоцького; вони обіймають час від жовтня 1768 до січня 1772 р. — можливо, що знайдуть ся в них які причинки до історії гайдамаччини. *Ів. Крч.*

Къ матеріаламъ для исторической топографіи Кіева (Труды Кіев. Духовной Академіи 1909, лютий, ст. 311—336). Се — спомини про Київ пок. київського катедрального протоєрея Петра Лебединцева, звісного знавця історії Кієва. Вони належать до 30-их років XIX в. і написані автором 1894 р. на-чорно. До друку приготував їх в власними увагами Л. С. Мацієвич. В них є багато цікавого з історії й археології Кієва. *Ю. С.*

В. Даниловъ — А. А. Котляревскій и М. А. Максимовичъ (Р. Ф. В. 1909, I, ст. 113—120). Переповіджене листованя обох учених Українців між 1863—1869 рр. на підставі „Очерка біографіи проф. А. А. К—аго, составл. А. Н. Пышинымъ. Сборн. 2-го Отд. И. Акад. Наукъ 1891, т. 50“. *І. С.*

О. Маковей — З нагоди ювілею „Руської Бесіди“ в Чернівцях. (Роки 1869—1885 в історії сього товариства) (Буковина, 1909, чч. 33 і 34). Статя дра О. Маковея має ширший інтерес: се причинок до історії згагалі нашого руху на Буковині в означенім часі, навіть ще від початку 60-х років, бо др. Маковей починає власне з року 1861.

О. М. — Перші загальні збори тов. „Руська Бесіда“ в Чернівцях дня 26 січня 1869 року (Буковина, 1909, ч. 81). Д. О. Маковей подає в своїй фелетоні знайдені ним в львівським „Слові“ з р. 1869 далеко докладніші справоздання про заснування і перші загальні збори тов. „Руська Бесіда“, ніж ті, що їх подав д. Е. Дмитрів в історії сього товариства на основі протоколів.

Листи Володимира Антоновича до Олександра Барвінського (Руслан, 1909, ч. 1). Тут подано три листи покійного історика з рр. 1891, 1900 і 1901. З них один має цілком приватний характер та й інші не багато дають (торкають ся коротенько і побіжно відносин Антоновича і київської громади до галицько-української політики), так що увага видавця, що вони хоч „невеличкі обємом, але многозначні звістом і цінні лядідарними замітками“ грішить надто великим перебільшенням.

Матеріали до національно-політичного і культурного життя Русинів (Руслан, 1909, чч. 172, 193—200 і 210—212). Тут подані листи покійного Р. Сембратовича (основателя „Ruthenische Revue“, нині „Ukrainische Rundschau“) до свого товариша Д. Бодревича. Деякі з сих листів не мають жадного ширшого інтересу. В. Д.

Л і т е р а т у р а.

А. Соболевскій — Кирилица и глаголица (Вогословская Энциклопедія, X стовп. 213—228, С-Птб. 1909).

Ясно і приступно написана інформаційна стаття, без зайвої розтягlosti в дрібницях спору про старшинство походження. Автор боронить гадки про старшинство кирилиці, опираючись як на несумнівну звязь кир. з грецьким маюскулом (уставом) IX—XI в., так і на датовані пам'ятки кирильського уставу X—XI в. (найстарша напись царя Самуїла 993 р.), та відомість Храбра і ясність походження додаткових негрецьких букв для чисто-славянських звуків (напр. шипячих). Про глаголицю сього годі сказати: вона перш усього буде неясного походження, без видимої звязи з істпуючими письменами, хоч в її основі находить ся безперечно кирилиця, уживала ся тільки полудневими, а в части і західними Славянами, та не сягає своїми нечисленними памятниками дальше XI-го в. і то всі вони недатовані. Статю свою ілюстрував автор таблицями глаголиці (221—2) і кирилиці (225—6) та бібліографічним показчиком по літературі питання. З думкою про старшинство кирилиці трудно не годитись, за те годі нам видіти одинокий мотив повстання глаголиці в охоті Славян-християн відвести завидючі очи Німців і Латинян, що думали знищити славянську залежність від Греків. Се надто благий

мотив, між тим як бачне порівнянє уставу і півнійшої скорописи з одної сторони, а уставної кирилиці і глаголиці з другої — вказує, що глаголиця може легко уйти за пробу найстаршого скоропису, придуманого на славянським полудню на основі кирильського уставу. Що на полудню, про се свідчить знак для м'якого г' (г), та трійне і, між тим як кирилиця знає тільки двояке: и, њ, і то на грецький взірєць ι, η. Скорописий характер глаголиці проявляєть ся перш усього в простоті скорочених симетричних комбінацій поодиноких знаків. І так сї скороченя — або зменшеня числа потягнєнь пером напр. в к, г, д, ж, к, н, п, т, оу, х, ц, ѣ, љ, ж, помагаючи собі в тім скорописними заокругленнями, або заводили симетричну злуку сих черт, напр. в а, є, ѕ, з, .. над і, л, м, о, с, ф, ѡ, ч (одинокий випадок, де кирильська чаша дістала дуже комбінований корелятив), ю. В основі симетричної злуки черт находить ся кружочок і трикутничок. Тим увагам належало присвятити в так важній інформаційній статі кілька стрічок, бо на їх підставі не обізнаний в глаголицю читач Бог. Енцикл. готов видіти в ній дійсно тільки тайнопись, якою глаголиця, на нашу думку, ніколи не була, так само, як не були нею й обі східнославянські скорописи XVII—XVIII в., хоч як вони загадкові для непривичного ока. Глядячи так на відносини обох славянських азбук, ми не потребуємо входити в спори про старшинство, бо вони самі собою падають в огляду на те, що найстарші датовані пам'ятки славянського письменства писані кирилицю, що кирилиця точна копія в грецького уставу сучасного авторови славянського письма св. Кирилу Філософу, та ріжниця їх на основі закону про можливість скорочень і симетричних комбінацій тільки в часовім роввою певних основних даних. З кирилиці нам не трудно обяснити і найти перехід до глаголиці, одначе на відворот — се неможливе. А що ще легше найти сей перехід від кирильського уставу через півустав до скорописи, між тим як глаголиця — як скорописна проба — дальше не розвивала ся і не могла майже розвинути ся, завдяки складности комбінованих симетрій, то діалектично (в льоґічнім значіню) се питанє легко рїшаєть ся в користь старшинства кирилиці.

І. Сєвнїцкій.

С. Шевченко — Къ исторіи „Великаго Зєрцала“ въ Юго-Западной Руси. „Великое Зєрцало“ и сочиненія Іоанникія Галатовскаго, (Рус. Фил. Вѣст. 1900, III—IV ст. 110—130).

Вказавши на півну знайомість України з „Вел. Зєрц.“ (поч. XVIII в. в ркп. київських б-к), між тим як у Москві переклали сей збірник повчаючих прикладів в 1677 р. з наказу царя Алексія Михайловича, автор хоче видіти в тім факті вплив Українців-монахів Чудового монастиря,

а далі значне ідейне споріднене цих прикладів з різними моралістичними статтями Лімоняря-Дуга духовного, Літвиці, Пролога. Після цього короткого вступу автор переходить до огляду 21 прикладів-оповідань, взятих І. Галятівським з „Зерцала Прикладів“ (у автора стало „Вел. Зерц.“) в „Небо Нове“ (42 прикл., з чого н-ри 2 і 3 повторені по „Ключу разумѣнія“), „Кл. раз.“ (2 пр.), „Мес. правд.“ (3), „Alphabetum“ (1 пр.), „Боги почан.“ (1 пр.), „Души умерш.“ (1 пр. як н-р 2 в Кл. раз. і Неба нов.), одне оповідане про дитину Германа, що подав образи Богородиці в Дитятею яблуко, взятий Галятів. в Небо нов. в Сурід. „Вел. Зерц.“, отже дано Г-ому тільки 17 різних оповідань-прикладів. Уступ IV (ст. 127—9) присвячений дослідю, в якого польського видання брав Г-ий сі приклади, без позитивного одначе виводу. Хоч після відсилок Г-ого на сторінки і н-ри виходить, що він користувався друком, то се не перешкаджає нам надіяти ся, що з часом найдеться і український переклад польського Вел. Зерц. Вказують на сю можливість деякі галицькі переклади польської релігійно-повістєвої друкованої книжки к. XVI до поч. XVIII в. Опеца-Бонавентуру перероблено у нас майже зараз по появі польського друку, Скарги *Zywoty Swiętych* були таки знані добре нашим книжникам, *Passye* і різні *Historye* перекладали в нас ще в пол. XVIII в. І кождий раз ті переклади відповідали всім вимогам жадного „нової“ лектури читача¹⁾. А тої новини було в Вел. Зерц. на сі часи, дуже багато. Належить надіяти ся, що автор нижнього реферату займеть ся глибоким дослідю цього питання і знайде в українськїм письменстві XVII—XVIII в. ще багато слідів впливу Вел. Зерцала. Що до можливости впливу цього зборника на народню словесність, то вона дуже проблематична, бо більшість його прикладів-оповідань занадто штучна, щоб побудити уяву. Навпаки, нам треба слідити за впливом народньої словесности на оповідання Вел. Зерц., чого найкрасший приклад маємо в оповіданнях про поміч Богородиці родильницям, яке — на нашу думку — вийшло тільки від віруючих жінок, що переходили страшні муки породу, а від них перейшло вже до ряду духовних прикладів навчань.

І. Свєтлицький.

Ив. Огієнко — Издания „Ключа Разумѣнія Іоанникія Галятівскаго (Русскій Филологическій Вѣстникъ, 1910, № 2, ст. 263—307).

Стара українська бібліографія вимагає чимало підготовних праць. Таких нерішених питань, як прим. справа з Адельфотесом із 1591 р.,

¹⁾ Більше про се буде в 2-ім томі нашого Опису ркп. 6-ки Петрушевича.

чи було два видання, одно з 1588 р., друге з 1591 р., чи тільки в частині примірників маєть ся до діла в коректурними картками або аркушами, є велика сила. Одну з численних прогалин нашої старої бібліографії заповнив д. І. Огієнко в статі під наведеним заголовком. Було три видання „Ключа Разум'яія“: київське в 1659 р. та два львівські, в 1663 р. та 1665 р. Тому, що перше видане книжки містило самі проповіді на Господські і Богородичні свята, видав Галятовський 1660 р. в Києві „Казаня припадни до книги Ключь Разум'яія“ на свята святих, передусім православної церкви. Задля тісної звязи першого видання „Ключа“ з 1659 р. та його доповнення із 1660 р. став дехто з бібліографів уважати доповнене другим виданем „Ключа“. Друге видане в 1663 р. се передрук „Ключа“ з 1659 р. й його доповнення із 1660 р.; видане в 1665 р. се вже нова перерібка з пропущенем інтересних чуд Богородиці, які були в-виданю в 1663 р. та в доповненю із 1660 р. В статі, яка творить вступ до більшої праці про розширену книжку Галятовського, розглядає автор зверхю історію усіх видань „Ключа“; треба надіяти ся, що в праці знайдеть ся і характеристика мови Галятовського.

М. Возняк.

Проф. Н. Петровъ — Кіевская искусственная литература XVII и XVIII вв., преимущественно драматическая. (Труды Киев. Дух. Академіи 1909 май-падолист і 1910 січень).

Проф. Петров, автор „Очерковъ изъ исторіи украинской литературы XIX столѣтія“, рішив переробити свій другий твір, який вийшов у Києві 1880 р. н. „Кіевская искусственная литература XVIII вѣка, преимущественно драматическая“, і доповнити його новими дослідями на полі української літератури. Так повстала обширна й основна праця, про яку мова. Автор дивить ся на південно-руську літературу XVII і XVIII вв. як на самостійну, „самодовляющую“ область літератури, а не як на один з епізодів у розвитку російської літератури, як се роблять деякі вчені, і доказує, що та література появилася первісно в київській Академії й характеризує її духове жите. Таким чином праця автора послужить на його думку до выясненя ролі інституції, яка незабаром обходить-ме 300-літній ювілей. „Київська книжня література, яка розвивалася в київській Академії, — говорить автор у „Введені“ (Т. К. Д. А. 1909, май, стор. 42—63) — повинна бути зачислена до історії української літератури, бо вона мала свої окремі національні основи й була національна і змістом і мовою“. Далше автор розглядає, який був племінний склад людности України і яка була літературна мова в XVII — XVIII вв., як повстала українська мова і як книжня література приблизилася до української народньої мови. Далше,

по першій розділі, говорить ся про київську Могиллянську колегію (академію) і важніші моменти в розвитку київської книжної літератури XVII і XVIII вв. (Т. К. Д. А. 1909, май, стор. 64—71, червень, стор. 261—292). Хоч київська академія, переіменована митр. Петром Могилою по візрцям єзуїтських колегій на латинську школу, й берегла книжну літературу того часу від зближення з народньою стихією і народньою мовою, то все таки жите брало перевагу, наслідком чого появили ся твори книжної літератури, близькі мовою до народу; особливо треба се сказати про українські народні думи, які зароджували ся в книжній сфері. Далше автор говорить про київську шкільну драму (Т. К. Д. А. 1909, липень-серпень, стор. 33—338), розрізняючи кілька періодів у розвитку драми як в самій київській академії так і в інших місцевостях, які стояли під впливом київської школи. Перший період шкільної драми обіймає рр. 1631—1705, коли драму складали і представляли в академії. В сім періоді появили ся такі драматичні твори: „Трагедія о прекрасномъ Іосифѣ“ 1630, „Алексѣй, человекъ Божій“ 1673, „Дѣйствие на страсти Христовы“ 1685, і ин. (Т. К. Д. А. 1900, липень-серпень, стор. 338—376). Тоді-ж появили ся наслідуваня київської шкільної драми в Галичині і Слобідській Україні (Т. К. Д. А. 1909, вересень, стор. 20—65). До Галичини на думку автора київську шкільну драму могли занести вихованці київської колегії і залежної від неї гойської колегії. В Галичині і Слобідській Україні знайдено такі драматичні твори того роду: „Мистерія на Благовѣщеніє“, з інтермедією, з половини XVII в., прольоґ і епільоґ до пєси на Різдво Христове „Dialogus de passione Schristi“ коло 1670 р., „Антипрольоґ“ до якоїсь пасхальної пєси, „Слово на вбурене пєкла“ і „Бенкетъ духовный“ в кінця XVII або початку XVIII в. Автор розглядає докладно зміст тих пєс і вказує на їх звязок з подібними иншими творами. В тім періоді перенесено також київську шкільну драму до Московського царства; драматичні твори того роду були отсі: твори Симеона Полоцького і такі-ж твори в іменем св. Дмитра Ростовського. Огляд тих творів містить ся в окремім розділі праці Петрова (Т. К. Д. А. 1909, жовтень, стор. 240—269). Стата ще не скінчена і нам ще доведеть ся вернути до неї.

Ю. С.

Старицька-Черняхівська — Двадцять п'ять років українського театру. (Спогади та думки). Київ, 1908, ст. 118.

Коли б хто схотів знайти в брошурі д. Старицької-Черняхівської нарис історії нашого театру на Україні в останній чверти минулого століття, той дуже б помилив ся. Се не систематичні спомини, а швидче принагідні думки, в котрих переплітають ся спомини, головню про

діяльність на полі рідної штуки її батька, покійного М. Старицького. Викликала сі „спогади і думки“ передмова д. С. Петлюри до перекладу „Євреїв“ Чирикова, який владив д. Пахаревський. В передмові сій д. Петлюра обвинувачує укр. театр і укр. драматургів, що вони не йдуть в парі з віком і не вдоволяють потреб модерного суспільства. Д. Старицька-Черняхівська збиває сі погляди, вказуючи на заслуги театру і драми укр., а також і на ті ненормальні умови, котрі спиняли їх розвій і не давали їм конкурувати з російською літературою та театром. На доказ наводить авторка яскраві факти з своїх споминів. Не будемо їх тут переповідати, означуємо лише, що поруч з споминами Кропивницького і Садовського сі спомини д. Ст.-Ч. будуть конче потрібні для историка нашого театру.

Трохи осторонь стоїть в брошурі розділ II-й, що трактує про становище укр. драматичної штуки до зорганізованя першої укр. трупи. Написаний сей розділ головно за працями П. Житецького, Єнеїда і И. Николаєва, Драматическій театр в Кієвѣ. Великої наукової ваги ся компіляція не має, але можуть не без користі прочитати її ті, що нічого не знають про давнішу исторію театру і драми на Україні. Додамо, що в сім розділі надруковала д. Старицька деякі з афішів польсько-українських труп, що подвизались у нас на Правобережжю в половині минулого віка.

В. Дорошенко.

Robert F. Arnold — Einführung in die Literatur der Stoffgeschichte. (Germanisch-romanische Monatsschrift hrg. von H. Schröder. Heidelberg 1909, IV, стор. 223—232).

Проф. Арнольд характеризує коротко дотеперішні досліди над поодинокими мотивами в штучній літературі і подає наперед спис важніших бібліографічних жерел, а потім огляд старших праць, в яких збирано порівняний матеріал в формі лексиконів (так на пр. D. Nanni, Polyanthea, 1503; B. Fregoso, De gestis et dictis memorabilibus pontificum, imperatorum, ducum... collectanea, 1508, J. Ravisius Textor, officina... Historicis Poeticisque referta Disciplinis, 1532; Th. Zwinger, Theatrum humanae vitae, 1565 [3 вид. 1586—7, 29 томів]; L. Beyerlinck, Magnum Theatrum vitae humanae, 1631 [остатнє вид. 1707]; P. Laurenberg, Acerra philologica, 1637; T. Ph. Harsdörffer, Der Grosse Schauplatz Lust- u. Lehrreicher Geschichte, 1650—1651; H. A. v. Tiegler und Klipphausen, Täglicher Schauplatz der Zeit..., 1695; Він же і Ph. B. Sinold, Historisches Labyrinth der Zeit, 1701; J. C. Beer, Neu-eröffnete Trauer-Bühne der vornehmsten unglücklichen Begebenheiten, 1709—1710 і т. д.). Усі ті збірки не без інтересу і для наших дослідників, бо містять і матеріали про Україну.

З. К.

В. Перетц, — Панегірик „Възерункъ цнотъ превел. о. С. Плетенецкого“ року 1618, „Зап. Наук. Тов. в к.“ VI, ст. 54—68. Д. Перетц подає текст Панегірику (ст. 59—65), попереджуючи його кількома увагами про особу, котрій сей Панегірик був присвячений, — Елисея Плетенецького. В кінцевих замітках указує він на потребу дослідження укр. панегіричної літератури XVII ст., зазначає добрі прикмети „Визерунку цнот“ (доречність, простота, поважність, яснота фактичного матеріалу і короткість), спиняєть ся коротенько на авторі панегірику, Митурі, і мові та складі віршів його твору.

І. Єрофеев — Українські думи і їх редакції. „Зап. Наук. Тов. в к.“ VI, ст. 69—83. Се лиш початок статі. У вступі перелічує автор історичні згадки про наші думи, далі переповідає ті означення (definitio, автор уживає виразу „визначення“) дум, які прозягом XIX в. робили ся ріжними етнографами, як нашими, так і польськими та російськими. З свого боку автор пристає на те означення, яке дає П. Житецький в своїй відомій праці „Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ“ (Київ 1893).

А. И. Сычевская — Къ вопросу о Мольерѣ въ польской драматической литературѣ XVIII ст. „Doktór przymuszony“ въ польско-білорусской обработкѣ кс. Цецерского 1787 г. (РФВ 1909, III—IV ст. 75—109). Автор переводить паралелю між оригіналом „Le médecin malgré lui“ і перекладом кс. Цецерского 1787 р. (рпк. Публ. 6-ки у Вильні № 201) і подає в повнім тексті 3 сцени інтермедіі в білоруськими мужиками Хведором і Апанасом, що просять у мншого доктора Савальона ради і помочи для хорих матерей (ст. 89—99). Мужики говорять по білоруськи.

В. Н. Перетцъ — Къ истории польско-русского народного театра, XI—XII. (Изв. 2-го Орд. Акад. Н. 1909, I, ст. 125—159). Автор подає в рпк. Петрушевича (Нар. Дім у Львові) н-р 102 XVIII в. Прологъ на Воскресеніе Х-во, в інтерлюдію Баба-Дѣдъ и Гортъ і в Епѣлогіом; потім Антипроліогъ Адамъ і Ева, песу о Богачѣ и Лазарѣ і пасхальну інтерлюдію Мужикъ и Баба, та в н-ру 164 деклямацію „Грицю, брате мой милій...“ В „Адам і Ева“ і „Богач і Лазар“ видавець справляє непочпости допущені д-ром Франком (Зап. т. 82, Вертеп). В обіцянім продовженю автор порівнає образ пняго мужика в польс. псеі рпк. бібл. Осол. I. С.

О. Маковой — Александр Попович (Причинок до історії 1850-их років на Буковині). (Буковина, 1909, чч. 10 і 11). Автор розглядає жите і літературну діяльність о. А. Поповича, батька сучасного буковинського діяча, Омеляна, як людини, що являла ся для свого часу

типовою на Буковині. При кінці подає др. Маковей 8 укр. поезій Поповича.

С. Яричевський — „Иродова морока“ (Буковина, 1909, чч. 129—132, 135—137). Зі старого рукопису (десь 60-х рр.) передану одним священиком, друкує автор „вертєню містерію на рїздванї свята“ під вище наведеним заголовком. Рукопис приписує сей твір Т. Шевченкови, але мова і склад віршів противить ся сьому. Д. Яричевський догадуєт ся, що „И. Морока“ була твором Куліша.

О. Грушевський — Поетична творчість П. Куліша. („ЛНВістник“ т. ІХ—ХІІ, ст. 398—411, 72—89, 436—453). Автор дав докладний історично-літературний коментар до поезій Куліша. Матеріал використано повно й всесторонно.

Ю. Романчук — Недруковані поезії Куліша (Діло, 1909, ч. 5). Автор говорить про рукоп. Куліша, котрі знаходились у проф. О. Огоновського, а по його смерті перейшли до бібліотеки „Просьвіти“. Обіцяючи видати їх в своїм виданню творів покійного поета (в „Рускій Письменности“), д. Романчук тимчасом знайомить суспільство з трьома досі недрукованими поезіями Куліша: „Україна“, „На Греблі“, „Сокровище благих“. Четверта, „Славянська ода“ була вже друкована в „Світі“ 1882 р.

Ю. Романчук — Нові видання творів Куліша (Діло, 1909, ч. 77). Автор обговорює два видання Кулішевих творів, — кївське під ред. Каманіна і львівське під ред. самого ж автора.

В. Доманицький. — Марко Вовчок. („Діло“ 1909, чч. 170—172). Цікава стаття д. Доманицького основно висвітлює справу з авторством Марка Вовчка. Стаття була призначена з початку для одного літературно-суспільного збірника в Кїві, котрий через цензурні умови не вийшов.

Г. Барвінок — Спомини про Марка Вовчка (Рідний край, 1909, ч. 1, ст. 9—11). Старечі сі оповідання, в котрих Г. Барвінок розвічує Марковичку, вже знайшли належну відповідь з боку д. Доманицького в „Раді“.

В. Доманицький — В обороні мертвих від живих (З приводу „Споминок про Марка Вовчка Ганни Барвінок“). (Рада, 1909, ч. 85). Автор з доказами в руках боронить пам'ять покійної письменниці від тенденційних, нераз зовсім невірних, а то й ворожих споминів про неї Кулішевої дружини.

О. Білоусенко — Нова поетична сила (Л.-Н. Вістник, 1909, VII, ст. 4—16). Автор розбирає твори молодого і талановитого

укр. поета, О. Олеся. Він не мав на меті подати повний критичний нарис поезії Олеся, вичерпати весь зміст його творчості. Завдання д. Білосенка далеко скромніше: вказати лишень головніші мотиви поезії. В результаті цього аналізу він каже, що „в особі Олеся укр. поезія придбала велику поетичну силу“.

С. Єфремов — Муза гніву та зневіря (Рада, 1909, чч. 282 і 284). Це критична характеристика поезії тогож д. Олеся. Д. Єфремов поставив своєю цілю дати перегляд надбання молодого поета, зважити зміст і форму і тим самим хоч почасти знайти освітлення душі поетової, його думок, його творчості і простежити за розвитком його таланту, щоб на підставі цього означити, який саме скарб придбало в особі д. Олеся наше письменство. В творчості Олеся бачить д. Єфремов три періоди, котрі ми назвемо передреволюційним (1903—1905), революційним (1906—1907) і пореволюційним. В першому періоді Олесь — се поет любови, поет особистих переживань, зраненого серця, поет чистої лірики. Але надходить буря і поет йде на службу часу — поезія його стає поезією гніву. Та ось буря прошуміла і знов стало, як і було. Зневіра опановує поета і виливаєть ся в його творах. Статя вийшла також окремою відбиткою.

С. Єфремов — Гнучка чесність (Рада, чч. 59 і 60). В своїм фелетоні дас д. Єфремов критичний розгляд етичних проблемів в драмах Винниченка „Щаблі життя“ і „Memento“. До розглядів, які проводить Винниченко в сих драмах, ставить ся д. Єфремов цілком негативно. Статя вийшла і в окремім виданню.

О. Грушевський — Українські поети в новім перекладі (Л.-Н. Вістник, 1909, V, ст. 292—298). Се основний розбір „славновісної“ (в лапках) збірки рос. поета Ів. Рукавишнікова „Молодая Украина“ (Спб. 1909). Складений без жадної системи, збірник сей не може дати скільки небудь повної характеристики сьогочасної укр. поезії, крім того й самі переклади дуже далекі від оригіналів і перекладчик майже завше відступає від гервотворів або неможливо перероблює їх на декадентський штаб.

Василько — „Молодая Украина (замість рецензії). (Рада, 1909, ч. 8). Фелетон в приводу тихже перекладів Ів. Рукавишнікова з українських поетів. Автор виказує хиби перекладів.

О. Луцький — Літературні новини (Буковина, 1909, ч. 61 і 75); Літературні замітки (ib. ч. 68). Фелетони присвячені оглядови останньої збірки поезій Богдана Лепкого, Поезие розрадо одинова (Львів 1908), П. Карманського по морю тьми (1909) і Ф. Коковського Настрої (1909).

Дівчина Христа, — З поля двох письменств. („Будучність“ чч. 4, ст. 55—57; 5, ст. 76—78; 6—7, ст. 88—91, ч. 8—9, ст. 118—121). Авторка хоче доказати на фактах літературних ріжницю між нами та Великоросами, довести нашу демократичність та наш індивідуалізм. Стата поверхова і не має особливого значія. Авторка і сама відчуває се, зазначаючи в коротенькій передмові, що не в її змозі дати щось наукове, що до того їй бракує всього — вищої освіти, знатя, ерудиції, а головне (sic!)... потрібних матеріялів (ст. 55). В. Д.

Е т н о г р а ф і я .

Vol. Hnatjuk — Ein erotisches ukrainisches Lied aus dem XVII Jahrhundert. (ἘΡΩΤΙΚΟΦΥΤΕΙΑ, Jahrbücher für Folkloristische Erhebungen und Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral, herausgegeben von Dr. Friedrich S. Krauss. Липськ, 1909, т. VI, стор. 344—347).

Parallelen zu einem magyarisches Volklied. Eine Umfrage von Vol. Hnatjuk. Beiträge von Hnatjuk, Kostiál und Krauss. (Ibid., стор. 348—352).

Vol. Hnatjuk — Die Brautkammer. Eine Episoda aus den ukrainischen Hochzeitbräuchen. (Ibid., стор. 113—149).

Усі три висше зазначені статі нашого невтомного етнографа Гнатюка появили ся в спеціальнім німецькім журналі, призначенім для студій в обсягу еротики і половой моралі і задля свого змісту доступнім тільки для обмеженого круга учених. Хоть автори безперечно в першій мірі хотіло ся повнайомити чужих учених в деякими питаннями нашої етнографії та в декотрими нашими народніми звичаями і оголошеним матеріялом звернути пильнійшу увагу на забуту і все ще мало знану Україну, яка саме для етнографів представляч правдиву скарбницю і невичерпане жерело для цінних і важних спостережень й результатів, цікаві його статі і для українських дослідників, бо побіч більше знаних річий і пояснень конечних для чужинців містять також нові матеріяли і замітки в мало студійованого поля еротики.

Сфера полового жита, яке усюди грає велику ролю і представляє інтерес не лише для лікаря і юриста, але не менше і для історика культури та етнографа, у нас до тепер майже не тикана. З виїмком кількох розвідок та збірок ми не могли похвалити ся більшим числом еротичних пісень, оповідань, приповідок і загадок, яких у нас так багато. Се був заказаний овоч для етнографів, якого коштували хіба поодинокі збирачі але не мали або відваги, або змоги подати його ученому загалови. Аж в остатніх часах прокинуло у нас більше заінтере-

соване тою стороною людського життя; доказом сього деякі статі в „Етнольоґічних матеріялах“ і матеріяли в „Етноґрафічнім Збірнику“, а вкінці і вчислені в горі розвідки та велика збірка Тарасевського і Гнатюка, що саме недавно побачила світ п. в. *Geschlechtsleben des ukrainischen Bauernvolkes*. Липськ, 1909.

В першій замітці подає Гнатюк в ориґиналі і в німецькім перекладі еротичну пісню про козака і дівчину в бандуркою, де еротичний зміст прикритий дуже зручною фразеолоґією. Козак стрічає по дорозі дівчину в бандуркою і просить о дозвіл заґрати на тім музичнім інструменті. Дівчина годить ся на се і хвалить ся, що:

„В мене бандура з чистого злата,
Хто в неї грає, бере охота.
Та в єї струни та не порвуть ся,
Як не підтягуй, все піддають ся“.

Сеся пісня надрукована в кількох варіантах, у Чубинського (Труды, V, с. 1122—3, ч. 62), у Гатчука (Їжинок рідного поля, 1857), у Лисенка, Збірник українських пісень (4 десяток, стор. 10), була вже у нас знана в XVII столітї, бо стрічаємо її в збірці пісень, оголошеній В. Перетцом в Записках Н. Т. і. Ш. (1908, т. 86, с. 143) в рукописи XVIII або кінця XVII столітї¹⁾.

В другій замітці подає Гнатюк паралелю до мадярської пісні: „János és a kisasszony“, що була оголошена в третім томі Антропфітеїв (стор. 59—9, ч. 36) і містила діяльоґ між непорадним хлопцем і дівчиною. Хлопець плачем вирошує ся до дівчини і поволи добиває ся свого. В українській паралелі, наведеній із збірки Гатчука (Їжинок, стор. 113—115), також припускає дівчина до себе плачливого хлопця, але виганяє його від себе, коли бачить його глупоту, незручність і за великі забаганки. В додатку оголошує редактор Кравс словінську паралелю, записану в Горичі Коштялем і сербську в Дальмації і цитує деякі паралелі подібного змісту. З оголошеного матеріялу можна вже тепер сконстатувати, що пісню переймили і Мадяри і Українці в Заходу, де подібні теми в середновічних часах були дуже часто оброблювані в романцах і новелях. Велика схожість сербсько-хорватських версій і мадярської пісні вказувала би при тім на італійське походженє: за посередництвом полудневих Славян (особливо-ж Дальматийців) не одна тема розійшла ся в Італії на північ і північний схід, а не одно опинило ся і у наших балядах, про що буде можна легко переконати ся, коли вийде корпус наших баляд і романц.

В остатній розвідці займає ся автор звичаєм Комори і подає його

¹⁾ Про неї замітки дра Франка в т. XCIV,

опис на підставі записок селянина з села Колодисте Київської губернії. Перед тим описує Гнатюк загально цілий весільний обряд, а на кінці містить кілька бібліографічних заміток про студії на ту тему. Для західно-європейських і взагалі чужих етнографів віддасть розвідка автора велику прислугу тим більше, що крім самого опису подано тут в оригіналі і в німецькій перекладі 123 весільні пісні. Збірка з Колодистого приносить поза тим і для українського етнографа неодну новину, хоч донекуди видно, що пісні записано не цілком докладно. Між иншим маємо тут і два звіринні весіля, заяця (ч. 79) і перепелички (73). Переклад усюди докладний і гарний, похибок в українським тексті не дуже багато, лише транскрипція непрактична і рідко уживана. Далекі ліпше замість польської транскрипції, якої в науці світі не уживають, бо не віддає усюди уживаних звуків і через схожість з теж мало уживаною мадярською дає привід до непорозумінь, брати загально прийату о славістиці чеську транскрипцію з деякими конечними модифікаціями. Се одначе не відбирає вартости новим розвідкам д. Гнатюка, які належить ширі повитати.

З. Кузеля.

Klinger Witold — Jajko w zabobonie ludowym u nas i w starożytności. („Rozprawy Akademii Umiejętności, wydział filologiczny. Serya II. Tom XXX (Og. zb. t. 45). 1909 p. Ст. 162—190).

Автор ставить своєю цілю прослідити ролю яйця в народніх віруваннях, де воно займає видатне місце. Не обмежуючи ся лише на однім порівнанню відповідних обрядів і чинів у різних народів, автор стараєть ся засувати їх істоту, первісне значіне й ідею. Для того він розглядає приклади, коли яйце має значіне очищуюче і лічниче; придивляєть ся до його ролі в похороннім ритуалі, в обрядах, звязаних з народженем людини і подружжєм; вказує на його значіне, як універсального лічничого средства, яке відвертає від нещастя, чарів і т. п.; нарешті згадує про уживане яйця в обрядах з циклю рільничо господарського. Праці тих, що перед тим займали ся сею темою, д. Клінгер уважає за незадоволяючі, а се тому, що „всі вони беруть за вихідну точку сучасне, себто дуже півні, часто поцесовані вже форми вірувань і чинів, цілком не евертаючи уваги на стародавні паралелі і відповідні приклади“. Сам автор стараєть ся узвгляднити і сі останні, знаходячи між ними і новітніми цілковитий паралелізм. Він навіть прихильаєть ся до погляду, що повстане обрядів, в яких відиграє ролю яйце, як і взагалі сучасних європейських (а навіть східних) обрядів, відбувало ся не без впливу клясичної культури; при тім цілком ігнорує відворотний вплив. Правда, з цілковито певністю не твердить того що до всіх обрядів (та скупий фактичний матеріал його розвідки і не дає йому на те право!),

але ж що до лічничого уживання яйця, то рішучо стає на тім погляді, що воно має походжене в клясичного жерела. Завначуючи забобонне понятє про яйце, як очищуюче і відвертаюче нещастя средство, автор противить ся припущеням деяких дослідників (Анічков, Ліпперт), які бачили в відповідних обрядах рід жертви, як також і твердженням, що яйця лише в часів набирають в народній уяві чудовного значіня (через посвячене — Аніčkова). Аргументи проти подібних висновків такі: характер жертви не властивий більшости обрядів; забобонне уживане яйця давнїше від культу християнського Великоднього свята; звичай фарбувати в червоний колір вяжеть ся в коганьскою обрядовістю очищуючого характеру; уживане великодніх яєць походить з передхристиянського культу померших, почитанє душ предків.

Автор притягає до своїх спостережень і матеріали українські, але замало їх використовує; багато їх лишило ся цілком невикористуваними і навіть невідомими авторови. Та він і сам признаєть ся, що не увагляднив навіть таких праць, як: F. Krček, — „Pisanki w Galicyi“, С. Haberland, — „Das Ei im Volksglauben („Globus“, 1878, Bd. 34), R. Lasch, „Einige besond. Arten d. Verwendung d. Eies im Volksglaben“ „Globus“, 1896, Bd. 89). Взагалі статю д. Клінгера (нині пр. доц. київського університету) можна би назвати лише заміткою, що подає деякі нові факти і освітлення, але не розсліджує і не висвітлює вповні питанє про „яйце в людвих забобонах“. У всякім разі вона буде цікавою для наших дослідників.

О. Назарійє.

Ю. А. Яворскій — *Omne vivum ex ovo*. Къ исторіи сказаній и повѣрій о яйцѣ. Київъ 1909. 8^о, ст. 1—22.

„Що старше, яйце чи курка?“ Таким не то жаргливим, не то навїним питанєм заскакує нераз простий хлопський розум такого чоловіка, що хоче вдавати дуже мудрого. Се питанє на перший погляд, для простого, практичного розуму не можливе до розвязаня, бож кожда курка мусїла вилягти ся з яйця, а кожде яйце мусїла знести дозріла вже курка. Одначе поза тою, позірною неможливістю за сим питанєм криєть ся одно з найглубших, а може якраз найглубше питанє про початок орґанїчного житя на світі. Вже старинна мудрість Греків і Римлян неемпіричним способом, але геніяльною інтуїцією дійшла до того, що початком усякого орґанїчного житя було яйце. *Omne vivum ex ovo* — де і в кого в клясичних письменників висловлено сю приказку, чи радше сю філософічну теорему, не можу сказати; в богатій збірці грецьких і латинських приказок Еразма Роттердамського сеї приказки нема. Що одначе у старих Римлян яйце було символом початку, се доказує латин-

ська поговорка: починати аб ово. Нею кілька разів користувався Го-
рацій, пор. його вірш:

Nec gemino bellum Troianum oriatur ab ovo.

В устах римської інтелігенції була приповідка: „*ab ovo usque ad mala*“ в значіно: від початку аж до кінця, основана на звичаю, що римський обід починався яйцями, а кінчився яблуками. (E. Rotterdamus, *Adagia*, ed. 1670 ст. 10). Мабуть останком сего римського звичаю треба вважати наш і польський звичай розпочинати обід на Великдень свяченим яйцем.

Яйце в віруваннях, обрядах і обичаях народніх, се богата тема, для якої можна взібрати багатий і різнородний матеріал. Пробу такої збірки зробив молодий київський учений В. Клінгер, що в томі XLV краківських „*Rozpraw wydziału filologicznego*“ помістив свою працю „*Jajko w zaboronie ludowym u nas i w starożytności*“, а скорочений російський переклад тої статі дав до памятної книжки, виданої на честь проф. Кулаковського п. в. „*Яйцо в народномъ суевѣріи*“. В тій самій памятній книжці мав Ю. Яворський помістити свою невеличку замітку про сю працю, в якій зовсім вірно вказав тісноту наукового погляду Клінгера і недостаточність його оброблення сеї теми. Не вдаючи ся самому в її оброблене автор подав в додатку до своєї замітки досить багату бібліографію сеї теми, розділивши її аж на вісім розділів: 1. Статі і уваги загального характеру, 2. Творець світа, Бог із яйця, 3. Світ, сонце, земля із яйця, 4. Жерела і ріки із яйця, 5. Люди із яйця, 6. Царства, дома, звірі і т. н. із яйця, 7. Чорти, домовики, дракони, василиски і т. н. із яйця, 8. Житє або душа чоловіка або потвора в яйці. З причин, яких легко догадати ся, ся праця не ввійшла в збірник на честь Кулаковського, оттим то автор признав відповідним видати її окремою брошурою своїм накладом

Іван Франко.

В. Клингеръ — Животное въ античномъ и современномъ суевѣріи („*Университетск. Извѣстія*“, київські, 1909 р., №№ 10, 11, 1910 р. № 1, ст. 1—205). Фольклористична розвідка, торкається між иншим і української мітології та людських понять і уявлень. В 1-м розділі „вступу“ автор обговорює питанє про „Звіря в мітологічній науці“, в 2-м — про „Мерців в людській вірі“, далі — в частині 1-й — про „Звірів повітря“... (птиця — душа; олень і кінь — яких людська творчість часто зближує до птахів, особливо хижацьких; кожан і літаючі комахи), в частині 2-й — про „Звірів землі (ящурка і змія, ласка, миша, шур, кріт, жаба). О. Н.

Dr. Ivan Franko — Das älteste ruthenische Volkslied. (Zeitschrift für österreichische Volkskunde, 1907, I - II, стор. 27—32). В статейці подані в перерібці зі Студій над українськими народними піснями замітки автора про пісню про Стефана воеводу: коронський вступ інформує про характер, зміст і збиране української народної поезії.

Albrecht Keller — Die Schwaben in der Geschichte des Volkshumors. Freiburg i. B., J. Bielefeld, 1907. Стор. XVI+388, 8°. 8 м. Під тим не конче ясним заголовком криє ся дуже гарна і солідна робота в обсягу порівняного фольклору. Автор читаний широко в анекдотичній літературі, розсліджує велике число переважно міжнародних мотивів, які причепили ся до імени Швабіи: і дотикає між иншим і деяких тем, що знані й між нашим народом. Через те варта книжка того, щоб її запогувати в нашій бібліографії і поручити нашим дослідникам. Лише стиль праці надзвичайно тяжкий і невдалий. *З. К.*

В. Данилів — До історії української етнографії. („Зап. Наук. Тов. в К.“ IV, ст. 41—48). В своїх „рисах літературної діяльності М. Максимовича, А. Метлинського та П. Лукашевича“ подає д. Данилів в паперів Максимовича недруковані ще листи до нього П. Куліша, А. Краєвського і П. Лукашевича (по 1 листу), а також лист Метлинського до Куліша, пересланий останнім Максимовичу. Листи ці мають певний інтерес для історика нашої етнографії.

Проф. д-р Р. Кайндль — Гуцули („Діло“ 1909, ч. 194—196). Черновецький вчений др. Раймунд Кайндль відомий своїми студіями життя і звичаїв Гуцулів. Отся стаття — є переклад з ч. 5, т. XX. „Oesterreichische Rundschau“ з 1 вересня 1909 р.

Писанки у Гуцулів („Діло“ 1909, ч. 77). Се переповідка статі проф. В. Шухевича в великоднім числі „Leipziger Illustrierte Zeitung“ під заг. „Die Sitte der Ostereier bei den Huzulen“. Ширше, як відомо, спиняв ся д. Шухевич над гуц. писанками в своїй „Гуцульщині“.

Ф. Порубський — Весіле на Калічанці. (Образ з передмістя) („Буковина“ 1909, ч. 142). Автор в белетристичній формі розповідає про весіле передміської укр. людности на Буковині, що зве себе „шляхтою“ і цураєть ся свого мужицького походження.

І. Бордейний — Сотворене світа („Буковина“ 1909, ч. 156). „Малий фейлетон“ подає оповідання про „Сотворенне світа“ з уст народних. *В. Д.*

Auguste Kochanowska — Bukowinaer Jahrmärkte.

(Zeitschrift für österreichische Volkskunde. Відень, 1908, V—VI, стор. 199—207). Авторка описує тут легким стилем гуцульський ярмарок у Вижниці, який мала нагоду оглядати осінню порою і наводить деякі, на її гадку характеристичні обсервації. Статейка не приносить нічого нового, а противно зраджує, що писала її людина, що не обзнайомена гаразд в життє гуцульського племені: все-ж таки сам опис доволі барвний і може читачам Z. f. ö. Vk. дати погляд на се, як відбувають ся річні ярмарки в гірським, гуцульським, місточку. З. К.

М. Кононенко — Панщина (Народня пісня). „Рада“, 1909 ч. 40. Автор подає пісню про панщину, котру він записав на Волині (ще 1903 р.). Се варіант пісні друкованої колись в „К. Стар.“

З. Кувеля — Про потребу і техніку збирання етнографічних матеріалів („Діло“ 1909, ч. 155. Передруковано в „Укр. Хаті“ ч. 5, ст. 260—266). Автор накликає молодіж в часах вакацій збирати фольклорний матеріал і подає ряд підручників для фольклористів, а також найважніші нові праці і збірки в обсягу етнографії. Далі вказує часописі і програми, в яких можна навчити ся, як збирати дотичний матеріал. Статя має чималу вагу. Передр. у „Буковині“ ч. 152.

О. Сластьон — Записуваня дум на фонографі („Рідний Край“, 1909, чч. 22—24, ст. 8—9, 7—10 і 6—8).

Автор оповідає про першу експедицію для записуваня мелодій кобзарських дум, уряджену Науковим Тов. ім. Шевченка, що вислало в сій ціли на Полтавщину д. Ф. Колессу. В своїй оповіді торкаєть ся автор і ріжних інших практичних та наукових питань, звязаних даною справою. Сі його статі являють ся додатком до його цікавого досліду про „Мелодії українських дум і їх записуваня“, що був надрукований в „Ріднім краю“ в 1908, чч. 36—38 і 42—46. До справи вернув д. Сластьон ще раз в своїй коротенькій „Замітці“ (Р. Кр. 1909, ч. 26, ст. 12—13). В. Д.

Dr. Zeno Kuziela — Die ruthenische Ausstellung in Stryj. (Zeitschrift für österr. Volkskunde. Відень, 1910, I—II, стор. 51). Коротка звістка про стрийську виставу а з окрема про етнографічні предмети як вишивки, одіж, різблені зняряди, моделі і домашні вироби.

Neuer Führer durch das Museum für österreichische Volkskunde. Ausgearbeitet vom Direktor Dr. M. Haberlandt. (Zeitschrift für österreichische Volkskunde, 1908, I—II, втор. 61—80, з 31 обр. в тексті). Музей для австрійської етнографії зібрав вже богату і цінну колекцію етнографічного матеріалу але не має

місця, щоб відповідно умістити усе призбиране. Через те багато річій мусять спочивати в шафах або під столами, або в найліпшій разі в гардеробі та на коритари; для заощадження місця змушена управа накопичувати річи всілякого призначеня і походження і переставляти їх раз в раз на ново, щоб здобути який кутик для нових прибутків. Так прим. бойківські річи, закуплені д-ром Франком мусли близько два роки чекати на місце, аж удаło ся його знайти в темнім кутику при дверех і між вразками румунської етнографії. Одиноким виходом з того прикрого положеня був би окремий будинок для музея і сього управі щиро бажаємо. Український відділ в австр. музею дуже багатий, особливо гуцульський (та буковинський) і бойківський. Новий каталог подає про се докладніші інформації і віддасть добру прислугу тим, що оглядатимуть розкішну збірку австрійського музея.

З. К.

Житє суспільне і культурне.

Б. Веселовскій — Исторія земства за сорокъ лѣтъ. Сиб. 1909, изд. О. Н. Поповой, т. I, ст. XVI+724+2 мапи; т. II, ст. 703.

Заголовок цілком не відповідає змісту. Ми могли б чекати історії інституції — як, коли, завдяки чому повстала вона, які зміни перебувала протягом 40 років, в яких відносинах стояла до сеї інституції державна влада, то що. А маємо щось инше — маємо історію діяльности земств, що і як вони робили в тих рамках, які їм одвів закон. В двох грубих томах дає д. Б. Веселовський широку картину того, що за 40 літ зробило земство, яким шляхом йшов розвиток тої чи иншої галузи земського господарства, — які завдання ставляли собі земства в своїй роботі, як брали ся до виконуваня тих завдань і до яких результатів приходили. Праця д. Веселовського відповідно до галузей земського господарства розпадаєть ся на ряд нарисів, майже не звязаних між собою, а становлячих самостійну цілість. Та написані совісно, докладно, з великим знанем діла — дають сї окремі нариси разом грандіозну картину земської роботи. Досі не було такої праці, де була б представлена робота земства, тому не можна не повитати праці д. Б. Веселовського. Має вона інтерес, як практичний, так і теоретичний. Для практиків послужить вона цікавою помічною, підручною книжкою, де вібрає досвід кількадесяти літ, з його похибками і додатними сторонами. І які б похибки вольні і невольні не стояли-б на шляху, котрим йшло земство, всеж таки який сей шлях проречистий! Як вимовно свідчить він про вагу самопорядкування, навіть такого неповного, раз-у-раз обкромюваного, як російське земство! Книжка д. Веселовського великий аргумент на користь місцевої

самоуправи, коли-б тільки такими аргументами можна було переконати її ворогів! А скільки вона легенд розвіє, — легенд, котрі встигли оповити й так недавню історію, як історія земства! Хиба не зробилося ходячою монетою про якийсь золотий вік земства в 60 і 70 рр., або мало хиба чули ми про понадклясовість земських діячів? Праця д. Б. Веселовського безмилосердно пищить сі і їм подібні легенди. Бачимо політичний підєм в 60 рр., але за його шумом не добачаємо щоденної праці земства. Здасться, що й вона мусить бути широкою, як і той підєм. Але ми забули і за становість земства, і за невідомість, неввичність, новість в роботі перших його діячів, та темноту й інші наслідки кріпацького права серед окруження. Ми ніби й забули за саму що-їно скасовану панщину, за тих панів — вчорашніх кріпостників, що засіли в земстві, вносячи туди не лиш свої клясові інтереси, а й певивітрену ще кріпосницьку психологію. „Історія“ Б. Веселовського розкриває нам неприкрашену дійсність, сіру буденщину. Не все, правда, можна в ній згодити ся, коли він старається пояснити таку чи інакшу діяльність якого-небудь земства клясовими чи становими інтересами. Клясові інтереси клясовими інтересами, про їх не слід забувати, але несистематичність, хаотичність, розкидливність в початках земської роботи часто треба пояснити новістю самої справи. Робота розвивалася поволі, поволі систематизувалася, ширшала і глибошала в міру того як земство пускало коріня в місцевім житю. Амплітуда земської діяльності з бігом часу все ширшала і не спинила її навіть реакційна реформа земства в 1890 р. Чого се так? Тому, що й після закону 1890 р. на чолі земства zostали ся ті самі елементи, що були перед тим. А ще й тому „що робота ся в часом систематизувалася силою внутрішньої льогіки, набувала користну інерцію і ставала менш залежною від того чи иншого випадкового складу земських зборів“ (Передмова, ст. VII). Се дуже важна річ і ніколи на неї не треба забувати, коли студіємо історію якоїсь подібної установи. Робота увійшла в свою колію, вона рутинізувалася, але се не була застійна рутиня: вона не спиналася, а саме допомагала розвоєви земської діяльності, не вважаючи на той чи инший склад зборів.

Звичайно, праця д. Б. Веселовського не без браків. Але всі браки никнуть перед великістю опрацьованого матеріялу. Головна хиба — нема критики матеріялу. Автор сам признаєть ся, що одмічав хиби матеріялу лиш побіжно (т. II, ст. 693, нотка 3). Він оправдуєть ся тим, що инакше б значно зросла праця, та обіцяє присвятити сьому питаню самостійну студію. Але сі виправдуваня не усувають недостачи. Далі, автор не скрізь укавує джерела, часто відмовляєть ся вказівкою, що се, мовляв, „офіціальнія дання“. Можна ще зауважити, що ціла

робота втрачає якусь спільність — так нерівномірно опрацьовані деякі партії її, дещо опущено, про друге сказано поверхово. Не раз говорячи про діяльність земства одного періоду, автор ілюструє її фактами з інших років. Таких і їм подібних помилок у нього чимало, але вони, розумієть ся, не відбирають значіння його праці. Користність її збільшує досить повний показчик літератури дотично земств, а також короткі ре-зюме („основні висновки“), котрими закінчує автор кожен свій окремих нарис. Хоч і тут автор иноді не додержує кроку: замість стислого перелічення того доброго чи хибного, що зробили в певній області земства, він збиваєть ся на те, що на його думку слід би було їм зробити.

Треба ще зауважити, що ці два томи, які лежать перед нами, се не кінець роботи д. Б. Веселовського. Він обіцяє років за два дати продовжене своєї „історії“. Буде се вже не аналітичний, а синтетичний й історичний огляд¹⁾.

Само собою розумієть ся, що в „Історії“ є багато цікавого й для нас. Адже земське самопорядкування введено було й на Україні, за виїмком Правобережя, де лиш останніми часами запроваджено так зв. „куце“ земство. Та знову річ цілком зрозуміла, що автор, як правдивий російський письменник, не виділив українських губерній в окрему групу: найбільше, що зробив він, — се коли не коли оглядав діяльність певних груп земств, між котрими маємо і групу „малоросійських“ губерній — Полтавську, Харківську та Чернігівську — і „южних“ — Бессарабську, Катеринославську, Таврійську, Херсонську і область Донську (в тім періоді, коли ще вона мала земські встанови). Далі свого д. Веселовський не пішов, та й ті випадки, коли говорить він про земську роботу в певних областних районах, надто рідкі і побіжні. Розглянути цілу земську роботу хоча-б в рямцях загально прийнятого в Росії поділу, він не пробує. А се велика шкода. Адже ніхто не стане заперечувати, що Росія неоднораз економічно і географічно країна, а природно розпадаєть ся на ряд районів. Очевидно, що інші умови ставляли в кождім районі й інші цілі земській роботі та надавали їй инший характер. Се важно би було вислідити. Д-ій Веселовський сього не зробив. Отже одна з найбільш цікавих сторінок земської практичної діяльності ще не написана. Звичайно і у д. Веселовського можна наді-бати дещо характерного самі для таких більших районів (напр. в справі асекурації, агрономічної діяльності, робітничої політики, справи переселенської, то що), але се не оброблено систематично і пляново. Автор видимо не ставив собі таких цілей; те, що маємо, завдячуємо не його

¹⁾ На історії земських політичних змагань спиняєть ся нова книжка д. І. Белоконого, *Земское движение. Земства и конституція*. Москва, 1910, ст. 184.

цілям, а самому матеріялу. Тим часом від економічного матеріяліста, яким являється д. Веселовський, можна би було чекати серйознішого відношення до цього боку справи. На жаль він ужив тільки в частині марксівської методи розгляду суспільної діяльності (класовий момент), не подбавши про застосування її в цілості — не розглянувши факти в їх економічній (в широкому значінню цього слова) обстанові. А як раз на тлі цієї обстанови яскравіше і виразніше виступили б перед нами класові моменти. Взагалі писати про яку будь сторону життя російської держави (чи про земство, чи про сільсько-господарську чи фабричну промисловість і т. д.) і не звертати уваги на незвичайну різноманітність територій, з яких складається Росія, — це попросту не наукова річ, котра не раз може цілком позбавити вартості цілу працю. Плигати по Росії з одного кінця її на другий з такою безоглядністю і легкістю, як це роблять чиновники, в праці науковій річ недозволена. Пора би це знати й Росіянам. Сього вимагає й наука і практика — пізнати Росію можна через пізнання складових її частин. На жаль досі ці складові частини російські письменники навчилися вирізняти тільки Польщу та Фінляндію. Що до інших країв, то вони попросту ігнорують протиріччя, що, правда, ще не дуже виразно й виступають в психіці населення між сими краями. Тим часом факти економічного життя виказують такі протиріччя. Згодом, з розвитком національної свідомості ці протиріччя стануть могутнім чинником національно-автономістичного руху. В книзі д. Веселовського нема й натяку на ці протиріччя, хоча деякі матеріяли могли би дати йому кілька цікавих щодо цього фактів (наприклад комітетів про потреби сільсько-господарської промисловости). Правда ці факти тільки по частині торкаються земської діяльності, як такої, але все-ж зв'язані вони з нею: критика урядової централістичної політики і жалі на сю політику, висловлені земськими діячами в комітетах, слід би зазначити, коли автор взагалі вважав можливим притягати до своєї історії і матеріял комітетів.

Покинена без уваги і національна сторона. Правда умови російського життя не давали земствам зробити щось практичне в сім напрямі, але бажання були і вимоги до уряду ставилися. Згадаємо хоча б про „ходатайства“ українських земств (і так само згаданих комітетів) про потребу українізації народної школи. Ці ходатайства проминули автор так само основно, як покійний проф. Карішев (Катеринославець!) в своїй відомій праці про „Земські ходатайства“ (1900). Але автор може сказати, що це тема майбутнього тому. Побачимо!

Кінчаючи, повторимо — вага історії в тих фактах, які в ній зібрані. Звичайно, кождий, хто знає земську діяльність хоча б однієї губ., побачить чимало пропусків. Але при тім завданню, яке поставив собі д. Ве-

селовський — дати огляд практичної діяльності земств цілої Росії — се річ цілком зрозуміла. Повна реєстрація всіх фактів була б для нього просто неможлива фізично і значно збільшила б розміри праці. Але помітна тут неповнота і через поспіх. Напр. треба би було уважніше спити ся на селянській аренді і відносинах до неї земств.

Вище я згадував, що в кнзві багато українського матеріалу. Хиби його — неповнота і розкиданість. Автор цікавив ся ним не для нього самого, а лиш як ілюстрацією до загальноросійської земської діяльності. Тому брав тільки цікаві для себе факти, при чому не виділяв їх з поміж чисто-російських. Проте все-ж праця його дає для нас багато цікавого. Увесь той матеріал, який характеризує соціально-економічну діяльність земств на Україні, зібрав до купи я в своїм рефераті в другім томі „Студій в поля суспільних наук і статистики“. Слід би було поповнити сей матеріал в земських і урядових видань і деяких інших оброблених праць (ріжних оглядів робіт комітетів сільсько-господарських, праці Саконова то що), але на жаль умови, в яких писав ся мій реферат, не давали до того жадної можливости. Тим часом самостійна праця в історії земств на Україні (не така вже й трудна, коли під руками є потрібні джерела) має для нас велику вагу, становлячи сторінку соціально-економічної історії України останніх часів. Та поки буде написана ся сторінка, будемо вдячні д. Веселовському й за те, що знаходимо у нього. За браком збірної праці по історії всіх земств на Україні (окремі нариси про те чи инше земство маємо для деяких періодів і деяких питань в російській літературі) буде доброю для нас і праця д. Веселовського. Не така вона цікава для нас, якою б була, коли б автор міг стати на нашу точку погляду, але добре й те, що є. Аджеж — найкраща дівчина Франції не може дати більше, ніж вона має.

Вол. Дорошенко.

Н. Лагуновъ — Донское земство („Русское Богатство“ 1909 N 11, ст. 108—133, N 12, ст. 56—86).

Як відомо, на Донщині живе значна частина наших людей. Се одно може оправдати інтерес Українця до долі сеї области. Не кажу вже про більш загальний інтерес, котрий викликаєть ся специфічним „ужитком“ урядом місцевого козацтва, котре відограло і відиграє ще в наші дні ролю колишніх „опричників“, нищителів „крамоли“. Статя д. Лагунова торкаєть ся цікавої теми скасування земства на Донщині. На підставі ріжних, головно урядових документів, автор оповідає нам про справжню підоснову скасування, про переведене його, про відносини населеня до нього. Урядові люде твердят, що земство знесено „з ініціативи самого населеня“, як не відповідаюче його „духови“. Автор доводить цілу не-

правду цього твердження. Останніми часами більшість населення знову висловила ся за введення земства, але уряд не спішить ся. Аналіз політики уряду що до козацтва, який дає автор, не можна не признати справедливим. *В. Д.*

Wincenty Badura — Ludność polska pow. łańcuckiego i przeworskiego pod względem oświatowym i kulturalnym, Львів 1908, стор. IV+32.

Монографія не удержана в науковій тоні, але дає багато інтересних заміток, які зможе використати більше серйозний дослідник. Повіти Ланцут і Переворск лежать вже на окраїні української території і мають характер мішаний; Українці в невеликій меншості. Статистично представляє ся українська людність по переписи 1900 р. оттак:

	Гр.-кат.:		Українці:	
Ланцут	5.262	5.67%	2.773	2.99%
Переворськ	2.960	5.88%	812	1.61%

В порівнянні з датами 1890 р. греко-католицький обряд поніс втрати на 0.54%; ще більші зміни бачимо в українській мові — в 4.04% на 2.52% в обох повітах. Греко-католики знаходять тепер ще в 30 громадах (на 108 усіх); натомість українська мова є тільки в 11 громадах. Автор звертає увагу, що відносно для української мови в дечім гірші, як се представляє навіть урядова статистика; нпр. що до с. Дубно (ланцут. пов.) подано, що є греко-католиків 1809, а Українців 1891; в Тарнавці гр.-кат. 778, а Українців 795; тимчасом автор стверджує по автопсії, що в дійсности українська мова стоїть слабо навіть між греко-католиками. „Греко-католики ходять охоче до польських костелів, відбувають сповідь, особливо великодну, перед польськими ксьондзами, головню тому, бо се нічо не коштує, а в церкві треба платити. Нерідко приносять також діти до хресту з виразним жаданням, щоби їх записати на латинський обряд“... З просвітного боку Українці стоять дуже погано: є всього 1 школа з укр. викладавою мовою.

Ів. Крипякевич.

Paul Mombert — Studien zur Bevölkerungsbewegung in den letzten Jahrzehnten mit besonderer Berücksichtigung der ehelichen Fruchtbarkeit. Карльсруе, G. Braun, 1907. Стор. VI+280, 8°. Дуже добра статистична праця, яка набирає актуальности з огляду на близький речинець переписи в Австрії. В чотирох розділах розсліджує автор дані про смертельність, подружжя, роди і надвшку роджених і освітлює їх через зручну комбінацію. Особливож розбирає причину зменшування подружжя взагалі (а у бо-

гатших в окрема) і подає висновки, через які набирає праця загального інтересу. *З. К.*

Х. — З літератури про національність. „Діло“ 1909, ч. 41. Се переповідка одної частини з відомої праці дра Отто Бауера, Національна справа і соціальна демократія, — а саме частини про „національну вдачу“.

К. — Клясова боротьба і національна солідарність. „Укр. Хата“, 1909, ч. 7—8, ст. 376—390. Автор, чи може авторка, безперечно щирій Українець і патріот своєї вітчизни, воює з соц. демократами, боронючи укр. національні інтереси. В своїй досить хаотичній статі розглядає автор шкідливе значінє для України общеруської інтелігенції і буржуазії і обстоює потребу солідаризації різноплеменного і різнокласового суспільства на Україні. Єдиний засіб до неї — укр. нац. ідея, перейнявшись котрою се суспільство збогатить укр. культуру і виведе укр. нарід з його культурного занепаду.

О. Лука І. — Націоналізм і патріотизм в світлі католицького а ліберального світогляду („Нива“ 1909, ч. 14, ст. 421—428, ч. 15—16, ст. 469—477). Автор доводить, що „правдивий патріотизм, себто любов своєї вітчизни, не противний любові Церкви, але противно — обі тісно суть з собою звязані“. Звичайно, виходить автор зі становища католицького.

А. Погодінъ — О нѣкоторыхъ національныхъ проблемахъ Россіи (Вѣстникъ Европы“ 1909, ч. 6, ст. 708—718).

Д. Погодін говорить в своїм нарисі головню про український і білоруський рух, коротше синняючись на Литовцях, Латисах і Естонцях. Він з симпатією ставить ся до відродження сих націй і протестує проти сучасного принципу, котрий так твердо переводить ся в Росії: *cujus regio, ejus religio*. Спеціально, що до нас, проф. Погодін підкреслює, що краще тепер, поки небезпека цілковитого зіпсуття відносин між двома племенами руського народу ще далеко, не допустити її, давши українському народови всі потрібні умови для правильного національного розвитку. Він певен, що при щирій охоті легко погодити ся з українцями-автономістами. Спільний ґрунт — се „єдність держави, однаково потрібна нам і їм“. Але що ж думає шан. проф. про українців Австро-Угорщини? Далі автор повторяє утерті фрази про те, що Пушкін, Толстой, Рєпин, Левітан, словом все, „що зроблено спільними зусиллями всіх руських племен і повинно бути дорогим, своїм (підкр. автора) для „кожного руського, хто-б він не був — чи великорос, українець або білорусин“. Ш. автор крутить ся в колі російської державности і не хоче бачити „руських“ поза нею.

В. Мякотинъ — Теоретикъ польскої національ-демократіи. (Русское Богатство 1909, N 6, ст. 91—127).

Се основна критична оцінка нової книжки Романа Дмовського, Німеччина, Росія і польське питання, що торік вийшла і в російськiм перекладі. Постать д. Р. Дмовського й ідеї його являють ся інтересними й для нас, бо є він провідником польскої націонал-демократії, яка так даєть ся в знаки нам тут у Галичині в образі так зв. всеполяків. Та й сам д. Дмовський не раз висловлював ся в своїх творах про політику польську супроти нас. І в отсій останній своїй праці не забув він згадати про нас, звичайно не „незлим, тихим словом“ (див. напр. ст. 177 перекладу). Д. Мякотин як слід оцінює „воюючий націоналізм“ Дмовського і його фантастичні укладання, в котрих факти дійсного життя часто здобувають зовсім не відповідні обриси або найчуднійшим способом переплітають ся з очевидно фантастичними уявленнями“ (напр. інтриги Прусаків проти Поляків, піддержка Німцями Українців, то що).

М. Грушевський — Україна, Білорусь, Литва. „Діло“, 1909, ч. 29 (передр. в *Ukrainische Rundschau* ч. 2). Вказавши на реакційну підоснову ріжного „славянського братання“ та на відсутність в Українців рахунків з германізмом, шан. автор відповідає тим, що кричать про івольованість Українців (через усуване їх від того братання), що івольованість не повинна лякати Українців — раз, а друге, на ділі Українці зовсім не івольовані — їх союзниками природними являють ся колишні історичні товариші — Білорусь і Литва.

Ф. Іванюк — Сучасний стан білоруської квестії. „Діло“ 1909, ч. 57. Автор, навіязуючи до статі дра Свенціцкогo в „Ділі“ 1908 р. про білоруське відроджене, знаємить нас з тими труднощами і перепонами, що спиняють білоруський рух в його розвитку.

Зближім ся до Українців! „Руслап“ чч. 37 і 38. Се переклад статі з литовської часописи „Viltis“ (ч. 10, 1909 р.), котра доводить потребу для Литовців зближення до Українців і спільного з ними порозуміння.

Автономістичні струї серед народностей західної Росії. „Руслап“ чч. 250—257. Се переклад тої частини статі з „Światu Słowiańskiego“ 1909 р., яка торкаєть ся земель заселених нашим народом.

Литовска і білоруска мова в костелах та становиско Поляків до сего постуляту. „Руслап“, 1909, чч. 31—33. Є се переклад частини статі з литовської часописи „Draugja“ з р. 1908, St. Jakstas, Преса Поляків і Великоросів про Литву, де йде мова про польонізаторські заходи в церковній області.

М. Грушевський — На українські теми. „ЛНВ.“, 1909, I, ст. 115 - 126; VIII, ст. 340 - 355; X, ст. 108—117; XI, ст. 333—341.

Статі проф. Грушевського під загальним заголовком „На українські теми“ все привокують увагу читача. Вони торкають ся біжучих фактів і явищ нашого життя і завше гарно і дотепно їх освітлюють. Деякі з статей не востануть ся скороминущими. До таких ми відносимо насамперед статі в кн. 8 і 12. В них автор основно, з великим темпераментом та бистрою аналізою критикує політику галицько-української націонал-демократії. Статі ці „Два роки галицької політики“ і „Малі діла“ не мнуть уваги будучого історика української суспільности Галичини. В статі „На новий рік“ (кн. I), написаній о стільки живо, що нагадує вона собою скорше натхнену промову, шан. автор говорить укр. суспільности про вагу свідомости власної моральної сили, яка служить могутною підвалиною всякої духової діяльности. *Splendid isolation* не повинно нас страшити. Треба йти вперед, не зважаючи на перепони ворогів і „суд глупца“, треба вести своєю лінією... Проте українство і неізолюване, є у нього і союзники. Опріч совзучних елементів в самій Росії, маємо ми таких приятелів, як Білорусь і Литва (пор. статью в *Ukr. Rundschau*). В статі „Видавничка криза“ (кн. 10) автор говорючи про видавничу кризу, яка вибухла в Росії, переходить до укр. справ, нагадуючи нашому суспільству в Росії його обовязок під теперішню хвилю. „Мусить бути певного роду „кругова порука“ інтелігенції супроти книги, говорить він, — обовязок підтримувати інтелігентську літературу спільними силами“.

М. Грушевський — Реальна політика на галицькім ґрунті. „ЛНВ.“, 1909, IX, ст. 555—565. Дуже гарний огляд політики української націонал-демократії в Галичині за останні часи. Автор характеризує її як політику не громадську, як політичне гешефтарство. Стата стоїть в звязку з статями „На українські теми“.

М. Гехтер — З українського життя. ЛНВ., 1909, II, ст. 448 - 460, III, ст. 182—189, IV, ст. 395—402, VII, ст. 158—169, X, ст. 161—176. Статі д. Гехтера не повинні піти в непамять. Автор уміє і збирати і гуртувати факти, тому його картини з життя й діяльности російської суспільности на Україні заслужують на довшу і глибшу память. В перших статях „Наші земства“ (кн. 2), „Наші муніципалітети“ і „міське хазайство“ (кн. 3 і 4) д. Гехтер торкаєть ся політики земств (міри заспокоєня краю, досить інтенсивна агропомічна діяльність), говорить про вибори до дум міських і самоволю адміністрації, про бюджет міст і видатки на народню освіту, то що. В інших оповідає про

чорносотенців на Україні і їх діяльність („Наші союзники“, кн. 10), а також про похід адміністрації на українство (Укр. рух і „незалежні обставини“, кн. 7).

О. Білоусенко — Листи в Петербургу (IV—VI; VII; IX—XIII) („Рада“ чч. 52, 53 і 56; 71; 86, 87, 89 і 90). Сі цікаві листи в Петербургу завше торкають ся українських справ. Відмічаємо серед них ті, що мають ширший, нескороминущий інтерес. Листи IV, V і VI присвячені Шевченкові. Перші два (Шевченкові роковини і Шевченків день) оповідають про святкування роковин поета в Петербурзі та трактують про значіне для Українців, надто на чужині, таких святкувань; третій лист під в. „Борець за народню свободу і орган партії Н. С.“ (себ-то „народньої свободи“, або кадетів) присвячений відомому фелетону про Шевченка д. К. Чуковського, друкованому в „Рѣчи“. Лист VII „Петербурзька Просвіта“ подає огляд 10-літньої праці „Благотворительнаго Об—ства изданія общепользныхъ и дешевыхъ книгъ“. Листи IX—XIII присвячені Холмській справі (IX Холмська справа, X Російська демократія в Холмській справі, XI Українська позиція в Холмській справі, XII Практичні наслідки Холмської справи). Автор розбирає урядову політику в Холмській справі, позицію в ній Поляків, Українців і рос. поступовців. Сі листи вийшли в окремім виданню „Віку“ („Холмська справа“, Київ, 1909). В. Д.

Видання й статі обговорені в сім томі:

Наукова хроніка.

Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej, XX, 1909.

Преісторія, археологія, історія штуки.

В. Геринович — Питанє про третичного чоловіка в новійшій літературі, 1909.

Н. Кондаковъ — Изображенія русскої княжеской семьи въ миниатюрахъ XI вѣка, 1906.

J. Braun — Die liturgische Gewandung im Occident und Orient nach Ursprung und Entwicklung, Verwendung und Symbolik, 1907.

W. Zahorski — Obraz Najświętszej Panny Marji Ostrobramskiej w Wilnie, 1910.

Я. Смирновъ — Рисунки Кіева 1651 года по копіямъ ихъ конца XVIII вѣка, 1908.

Н. Султановъ — Останки Якутскаго острога и нѣкоторые другіе памятники деревяннаго водчества въ Сибири, 1907.

Історія політична і культурна XVII—XIX в.

M. Gawlik — Projekt unii rosyjsko-polskiej w drugiej połowie XVII w., 1909.

А. Рыболовскій — Варлаамъ Вонатовичъ, Архієпископъ Кіевскій, Галицкій і Малыя Россіи, 1908.

С. Рождественскій — Изъ исторіи учебныхъ реформъ императрицы Екатерины II, 1909.

Ф. Свистунъ — Русскіе домовладѣльцы въ Львовѣ въ XVIII вѣкѣ, 1909.

R. Kaindl — Neue Beiträge zur Geschichte der Deutschen in Galizien, 1909.

Л і т е р а т у р а .

А. Соболевскій — Кириллица и глаголица, 1909.

С. Шевченко — Къ исторіи „Великаго Зерцала“ въ Юго-Западной Руси, 1910.

И. Огиенко — Изданія „Ключа Разумѣнія Іоанникія Галатовскаго, 1910.

Н. Петровъ — Кіевская искусственная литература XVII и XVIII вв., преимущественно драматическая, 1909.

Старицька-Черняхівська — Двадцять пять років українського театра, 1908.

R. Arnold — Einführung in die Literatur der Stoffgeschichte, 1909.

Е т н о г р а ф і я .

V. Hnatjuk — Ein erotisches ukrainisches Lied aus dem XVII Jahrhundert, VI, 1909.

V. Hnatjuk, Košťál und Krauss — Eine Umfrage von Parallelen zu einem magyarischen Volkslied, 1909.

V. Hnatjuk — Die Brautkammer. Eine episođa aus den ukrainischen Hochzeitbräuchen, 1909.

W. Klinger — Jajko w zabobonie ludowym u nas i w starożytności, 1909.

Ю. Яворскій — Omne vivum ex ovo, 1909.

M. Haberlandt — Neuer Führer durch das Museum für österreichische Volkskunde, 1908.

Житє суспільне і культурне.

Б. Веселовскій — Исторія земства за сорокъ лѣтъ, I—II, 1909.

Н. Лагуновъ — Донское земство, 1909.

W. Badura — Ludność polska pow. łańcuckiego i przeworskiego pod względem oświatowym i kulturalnym, 1908.

А. Погодинъ — О нѣкоторыхъ національныхъ проблемахъ Россіи, 1909.

В. Мякотинъ — Теоретикъ польской національ-демократіи, 1909.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й СУСПІЛЬНОГО ЖИТЯ,

виходить далі 12 — 15 аркушів великої вісімки під загальним проводом Мих. Грушевського.

Містить белетристику оригінальну й переклади — повісті, оповідання, драми, поезії, статі з української історії, літератури, суспільної економії й інших областей знання; огляди літератури, науки й суспільно-політичного життя; критику й бібліографію.

Видає **УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА.**

За львівську редакцію відповідає Василь Панейко.

Адміністрація у Львові: ул. Супінського, ч. 17.
(Lemberg, Supińskjygasse, 17. Anzeiger für Literatur und Wissenschaft.)

Редакція й адміністрація в Києві (лише для Росії): Велика Володимирська, 28.

Передплата, платна у Львові, вносить:

В Австрії з пересилкою на пів року 12 кор., на цілий рік 18 кор.

Річна передплата може бути сплачена в трьох ратах: 3 січня н. ст. 6 кор., 3 цвітня н. ст. 6 кор., 3 серпня н. ст. 6 кор. По порозумінню з адміністрацією можна сплачувати рати також в інших термінах, але все з гори. Квартальної передплати не приймає ся.

В інших державах (крім Росії) передплата вносить 22 кор., (23 франки, в Америці 450 центи, в Німеччині 2040 мар.), і може бути тільки річна.

Комплетні річники 1899—1907 р. продають ся по 16 кор., річник 1908 по 18 кор.; 1-го річника (1898) перші чотири книжки вичерпані; за ціну 12 кор. можна дістати кн. 5—12. Поодинокі книжки коштують 2 кор. З двох перших здекомплетованих річників продають ся поодинокі книжки по 40 сот.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виході книжки, дістає належні книжки при найближшій розсилці. Рекламувати можна найпізніше по одержанню двох дальших книжок. Інші рекламачії полагоджує ся тільки по вирівнанню належності за книжку.

На зміну адреси треба прислати 50 сотиків; при тім треба подавати все не лише нову, але й стару адресу. — Всякі грошеві претенсії журналу до передплатників платні і заскаржувані у Львові. Доки хто не повідомив адміністрації виразно окремим пвсьмом, що перестав передплачувати журнал, доти відповідає за всі вислані йому книжки.

Далі приймає ся передплата на р. 1910, нові передплатники дістають всі книжки.

НАША ШКОЛА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ЖУРНАЛ.

Орган Товариства українських учителів середніх і висших шкіл „Учительська Громада“ у Львові.

Виходить 4 рази на рік книжками 4—5 аркушів.

Видає *Редакційний Комітет.* — Відповідає за редакцію: *Ів. Кривецький.*

Умови передплати: В Австро-Угорщині: річно 10 кор., піврічно 5 кор.
Для заграниці: „ 12 „ „ 6 „

Члени Товариства „Учительська Громада“ дістають журнал безплатно.

Редакція й Адміністрація: Львів, ул. Супінського, ч. 17.

PUBLIKATIONEN

der Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Supiňskij-Gasse, 17.

(in ukrainischer Sprache)

Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigirt von Prof. Michael Hruševskýj, bis jetzt erschienen Bde I—XCV (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Litêraturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 K., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften:

A. Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. 13 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istorično-filosofičnoj sekcii).

Bd. I: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. I. (bis Anfang des XI Jahrh.)	7·50 Kr.
Bd. II: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. II. (bis Mitte des XIII Jahrh.)	7·50 Kr.
Bd. III—IV: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. III (bis zum J. 1340)	7·50 Kr.
Bd. V: Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. 4	Kr.
Bd. VI—VII: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. IV (bis zum J. 1569)	7·50 Kr.
Bd. VIII—XI: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. V (Verfassung und soziale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.)	7·50 Kr.
Bd. X—XI: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. VI (Oekonomische, kulturelle und nationale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.)	7·50 Kr.
Bd. XII—XIII: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. VII (Ukrainische Kosaken bis zum J. 1625)	8 Kr.

2. Ukrainisch-ruthenisches Archiv:

Bd. I: H. Svjencickij, Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg	3 Kr.
Bd. II: Iv. Franko, Materialien zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomik Galiziens im XVIII—XIX Jahrh.	4 Kr.
Bd. III: M. Teršakovec, Materialien zur Geschichte der nation. Wiedergeburt der Ruthenen im Galizien 1830—1840	5 Kr.
Bd. IV: Materialien zur Geschichte des ruthenischen Schulwesens in Galizien im XVIII—XIX Jahrh.	3 Kr.
Bd. V: M. Voznjak, Philologische Schriften des Iv. Mohylnyckij	5 Kr.

B. Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 12 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoj sekcii).

Ukrainische Bibliothek. Bd. I—VII.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische Sektion publizierte bis jetzt 13 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk).

- D. Die Archaeographische Kommission publizierte bis jetzt folgende Wei.
1. Quellen zur Geschichte der Ukraine.
 - Bd. I: M. Hruševskýj, Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken von Halyč und Peremyšl vom J. 1565 - 66 4 Kr.
 - Bd. II: M. Hruševskýj, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565 4 Kr.
 - Ad. III: M. Hruševskýj, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564 - 5 5 Kr.
 - Bd. IV - V: St. Tomašivskýj, Galizische Akten aus den J. 1648 - 1649 3 Kr.
 - Bd. VII: M. Hruševskýj, Lustrationen vom J. 1570 4 Kr.
 - Bd. VIII: Iv. Krypjakovyč, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken 1513 - 1630 4 Kr.
 2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I - V.
 3. Kotljarevskýj, Die travestierte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798.
 4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, 3 Kr.
- E. Statistische Kommission publiziert:
1. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und der Statistik, bis jetzt 2 Bde à 3 Kr.
- F. Juridische Kommission publizierte bis jetzt:
1. Juridische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde à 2 Kr.
 2. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt 9 Bde à 3 Kr.
 3. Juridische Bibliothek, bis jetzt 3 Bde à 2 u. 3 Kr.
- G. Die Ethnographische Kommission publizierte:
1. Ethnographische Sammlungen (Etnografičnyj Zbirnyk ; bis jetzt erschienen 28 Bände.
 2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie; bis jetzt erschienen 13 Bände.
- H. Bibliographische Kommission publiziert:
- Beiträge zur ukrainischen Bibliographie, bis jetzt 1 Bd. 6 Kr.
- Chronnik der Gesellschaft, enthält Berichte über die Tätigkeit der Gesellschaft, Sektionen und Kommissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1 - 40 ukrainisch und deutsch.
- Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, Nr. 10 vorrätig.

